

Э. Ф О З И Л О В

ШАРҚНИНГ МАШҲУР
ФИЛОЛОГЛАРИ
МАҲМУД КОШҒАРИЙ
АБУ ҲАЙЁН
ЖАМОЛИДДИН ТУРКИЙ

Масъул муҳаррир
филология фанлари доктори *Солиҳ Муталлибов*

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ—1971

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Маҳмуд Кошғарий	7
Абу Ҳайён	15
Жамолиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Туркий	20
Алфавит сўз кўрсаткичи	24
Шарқ филологларининг тадқиқотчилари	75

Фозилов Э.

Шарқнинг машҳур филологлари
Маҳмуд Кошғарий, Абу Ҳайён, Жамолид-
дин Туркий. Т., «Фан», 1971.

Фазылов Э. Знаменитые восточные
филологи.

4+8

На узбекском языке

Э. Фазылов

ЗНАМЕНИТЫЕ ВОСТОЧНЫЕ ФИЛОЛОГИ

*Ўзбекистон ССР ФА илмий-оммабон китобла-
таҳрир ҳайъати томонидан нашрга тасдиқлан*

Мухаррир Л. Эркинова
Техмуҳаррир Р. Иброҳимова
Корректор М. Қодирова

Р11877. Теришга берилди 15/VI-71 й. Босишга рухсат этилди
19/VIII-71 й. Формати 84×108¹/₃₂-1,25 қоғоз л.—4,2 босма
Ҳисоб-нашриёт л. 4,8. Нашриёт № 485. Тираж 6000 Баҳоси 16

ЎзССР «Фан» нашриётининг босмахонаси, Тошкент, Черданце
кўчаси, 21. Заказ 124.

Нашриёт адреси: Гоголь кўчаси, 70.

7-1-1

КИРИШ

Инсоният ҳаёти узоқ ўтмишга эга бўлгани каби унинг маданияти, санъати шу қадар қадимий, жумладан, тили ва тилшунослиги ҳам кўп асрли тарихга эга. Тиллар тахминан милоддан олдинги V асрда Ҳиндистон, Юнонистон, Римда ўрганила бошланди. Бу мамлакатларда тилшунослик амалий эҳтиёжлар туфайли ривожлана бошлайди.

Қадимги Ҳиндистонда муқаддас гимнлар — ведлар тили кейинги авлодлар учун тушунарсиз бўлиб қолди. Чунки санскритнинг грамматик структураси, лексик состави пракрит (жонли) тилидан кескин фарқ қилади. Милоддан аввалги IV асрдаёқ санскрит грамматикаси тузилган эди. Бу грамматиканинг авторини машҳур тилшунос Панинидир. Унинг грамматикаси 8 китобдан иборат бўлиб, тўрт мингдан ортиқ қисқа-қисқа қоидаларни ўз ичига олган. Панини асари тушунарли, оддий тилда ёзилган бўлиб, ўша пайтларда ёзув системаси ишлаб чиқилмаганлиги туфайли ундаги қоидаларнинг ҳаммасини ёд олиш зарур эди. Унинг грамматикасида тўрт сўз туркуми ажаратилган: от, феъл, кўмакчи ва юклама. Турланиш системасида 7 та келишиқ мавжуд бўлиб, улар алоҳида ном олмаган ва тартиб рақамлари билан белгиланган, холос.

Асарда феъл системаси пухта изоҳланган. Сифат ва равиш, гарчи мустақил сўз туркуми сифатида ажратилмаган бўлса-да, Панини улар ҳақида муфассал тўхтаб ўтади.

Қадимий ҳинд тилчилари барча сўзлар феъллардан келиб чиққан деб ўйлардилар. Панини асарида сўз ясовчи суффикслар, ўзак ичида товушларнинг ўрин ал-

машиши, форма ҳосил қилиш, фонетика, нутқ аппарати ҳақида батафсил маълумот берилган.

Қадимий Ҳиндистонда лексикографик ишлар ҳам қилинган. Панини ишида феъл ўзақларининг жуда катта рўйхати келтирилган ва уларнинг маъноси бирмабир очиб берилган. Қадимги ҳинд филологларининг луғатларида дастлаб сўзлар текстда учраган формада берилган. Кейинчалик сўзларнинг луғатда қўлланиш принципи анча ўзгарган, фақат сўз ўзаги берилди бошлаган. Ҳиндистон грамматикларининг мактаби кўпгина мамлакатлардаги тилшуносликнинг тараққиётига ўз таъсирини кўрсатди.

Қадимий Юнонистон ва Рим тилшунослиги Миср тилшунослиги каби маданий тараққиёт талабларини қондиришни мақсад қилиб олган эди. Гомер (милоддан олдинги III аср) поэмаларининг тили юнонларнинг жонли сўзлашув тилидан кескин фарқланади. Қадимий юнон поэзиясига қизиқиш грамматика ва луғат тузиш масаласини кун тартибига қўйди. Аристарх, Кратес, Фракийлик Дионисий, Аполлоний Дискол асарларида Александрия грамматик билими яратилди.

Антик давр олимлари тилнинг келиб чиқиши, аналогия, аномалиялар ҳақида жуда кўп баҳс олиб бордилар. Бу тадқиқот эгалари нарсаларнинг табиатига қараб номлари берилди деб кўрсатадилар. Гераклит предмет моҳияти нарсаларни шундай аташ керак деб мажбур этса, биз уни бошқача атамаслигимиз керак деб уқтиради. Бу йўналиш намояндалари фанда фусей — яъни табиатига қараб ном бериш тарафдорлари сифатида маълумдир. Қадимги юнон олимларининг иккинчи бир гуруҳи предметларга ном уларни аниқлаш (яъни тесей) орқали берилди, дейди. Улар кишилар томонидан ўзаро келишган ҳолда нарсаларга ном берилди ва бу номларнинг нарсалар табиатига ҳеч қандай алоқаси йўқ дейдилар. Демокрит, Аристотель ана шу фикрга қўшиладилар.

Антик даврнинг тил ҳақидаги илмида тилнинг товушлар тузилиши, урғу, товуш ўзгаришлари (синекдоха, метатеза) ҳақида маълумот берилди. Бу даврда сўз туркумлари, грамматик категориялар, гап ҳақидаги билим асослари яратилди.

Аристотель сўзларни уч туркумга ажратган эди: от, феъл, боғловчи. Александрия мактаби (Фракийлик

Дионисий) эса 8 туркумга ажратади: от, феъл, сифатдош, артикль, олмош, кўмакчи, равиш ва боғловчи. Синтаксис проблемасига ҳам катта эътибор берилади (Аполлоний Дискос).

Нотиқлик санъати Юнонистонда ҳам, Римда ҳам муҳим аҳамият касб этди. Шу муносабат билан поэтика ва стилистика масалалари ишлаб чиқилди.

Қадим юнон олимлари этимология масалалари билан ҳам шуғулланган эдилар. Этимология термини стоикларнинг энг машҳур намояндаси Хрисипп (милоддан аввалги III аср) томонидан киритилди. Рим олимлари юнон олимларининг тил ҳақидаги билимларининг кўп томонларини ўзлаштириб олдилар. Римликлар сўз туркумлари классификациясини батамом юнонлардан қабул қилиб олишди.

Римликларнинг сўз туркумлари классификацияси ўрта асрларда жуда кенг тарқалди ва у қисман ўзгарган ҳолда ҳозирга қадар ҳам сақланиб келмоқда. Европадаги кейинги аср тилшуносларининг қарашлари асосида қадимги юнон ва римликларнинг фикрлари ётади.

Шуни айтиш керакки, ўрта асрларда Европада тилшуносликда янгиликлар кам бўлди. Феодал тарқоқлик, черков ҳукмронлиги, тез-тез бўлиб турган урушлар туфайли Европа маънавий ҳаёти асрлар давомида турғунликка учради, уйғониш даврига қадар Европада латин тили грамматикаси (350 йил) ва Присциан (500 йил) таълимоти ўқиш ва шарҳлашнинг предмети бўлиб келди.

Тил билимининг тараққиётига араб тилшунослари мактабининг ҳам ҳиссаси катта бўлди. Арабистонда тилшуносликнинг маркази Аббосийлар сулоласи даврида Басра ва Қуфа ҳисобланарди. Классик араб тили жуда катта территорияли давлатнинг, ҳукмрон диннинг тилига айланди. Қуръоннинг ҳадис ва оятлари жуда тўғри талаффузни талаб этарди. Ана шу муносабат билан араб Шарқда тилшунослик пайдо бўлди, тараққий этди. Араб тили грамматикасининг биринчи муаллифлари Абул-асвад ад-Дуали, Абу-Убайд, Исо ас-Сағфий, Абу Амр ибн ал-Аъло, Юнус ибн Ҳабиб ва бошқалар эди. Араб тилшунослари классик араб тилининг фонетик тузилиши, грамматикасини ҳар томонлама ишлаб чиқдилар. Араб тилшунослигида асосий бўлим

лексикология эди. Араб тилшуносларидан Исо ас-Сағафий (766 йили вафот этган) ўзининг кўп сонли ишлари ва шогирдлари билан ажралиб туради. Ҳалил Ал-Фарҳодий (тахминан 718—791 йиллар) ҳам анча шухрат топган тилшунос эди. У араб тилининг биринчи луғати «Қитобул айн»нинг муаллифидир. Унинг китоби санскрит грамматиклари томонидан қабул қилинган тартибда тузилган. Унда сўзлар араб алифбеси бўйича берилмайди. Дастлаб бўғиз, палатал, сирғалувчи шипилловчи, лаб ва ярим унли товушлари берилади. Ҳалилнинг бу иши Шарқ тилшуносларининг бутун бир авлоди учун қўлланма бўлиб келди.

Араб Шарқдаги энг машҳур тилчи эроний Сибавайҳи бўлиб, унинг ҳақиқий номи Аму Бишр Амр бин Осман бин Қамбар (туғилган ва вафот этган йили аниқ эмас). Ҳалилнинг шогирди Сибавайҳи жуда катта асар «Ал-китоб»ни ёзиб, унда Басра мактаби грамматик системасини яқунлайди. Бу фундаментал асарда араб грамматикасининг бутун системаси тўлиғича берилган. Унда араб Шарқи кўпгина шоирларининг бой материалларидан фойдаланилган. Кейинги авлод тилшунослари Сибавайҳи асарларидан қўлланма сифатида фойдаланиб келдилар.

Араб тилшунослигининг ривожиди Ал-Осмон, Абу-Убайд, Ал-Мубаррод, Муҳаммад ибн Дурайд асарлари катта аҳамият касб этди. Ироқнинг Кўфа шаҳрида грамматик мактаб тараққий эта бошлайди. Бу мактабга Алруаси асос солади. Араб филологияси тараққиётига Ибн ас-Сикқит, Муҳаммад Ал-Акбари, Абдулла ибн-Қутайб, Ибн Жини Исмоил ал-Жавҳарий, Муҳаммад ал-Ҳирави ва бошқалар катта ҳисса қўшдилар. Бу муаллифларнинг асарларида араб тили лексикаси ҳар томонлама ёритиб берилган. Уша даврларда классик араб тилининг кўп томли луғати яратилиб, йирик лексикографик ишлар қилинди.

Шундай қилиб, XI асрга келиб араб Шарқда тилшунослик жуда тараққий этиб кетди. Бироқ қадимги ҳинд, юнон, рим ва араб Шарқи олимлари асарларида у ёки бу тилга оид маълумотлар шу группа ёки оила тиллари билан таққосланиб ўрганилмади. Тилларни қиёсий ўрганиш ишини машҳур олим Маҳмуд Қошғарий бошлаб берди.

МАҲМУД КОШҒАРИЙ

Жаҳон тилшунослик тарихида Муҳаммад бин Хусайн бинни Маҳмуд Кошғарий шарафли ўринга эга. Бироқ бу машҳур тилшунос олимнинг таржимаи ҳоли ҳақида ҳанузгача тўлиқ маълумотга эга эмасмиз. Унинг бизгача биргина «Девону луғатит турк» асари етиб келган. Бу асарида муаллиф ўз таржимаи ҳоли ҳақида қисман гапириб ўтади. Тилшунос олим Кошғарда туғилган, унинг отаси Барсаған шаҳридан¹ эди. Маҳмуд Кошғарий ўз ота-боболарини сўз бошидаги «а» ни «ҳа» қилиб сўзловчи қабилалардан деб кўрсатган («Девон», I жилд, 17-бет).

Кошғар ўз замонасида йирик маданий марказлардан бири саналган. Тарихчи ал-Бағдодий «Мажмуа-ул-билдон» асарида Кошғарнинг ободонлиги, Самарқанд ва Бухоро каби шаҳарлар билан маданий алоқаси, ўша даврнинг таниқли олимларидан адабиёт ва ҳадис илмида донг таратган ал-Алманий, ас-Сурий ҳамда юз йигирмадан ортиқ китоб ёзган машҳур олим Шижойи кабилар ҳақида маълумот бериб, уларнинг Кошғарда яшаганлигини айтган. Маҳмуд Кошғарий ҳам ўзининг дастлабки билимини Кошғарда олиб, сўнгра Самарқанд, Бухоро, Нишопур ва Марв каби билим даргоҳларида таҳсил кўрган. У араб халифалигининг маданий маркази Бағдодда араб адабиёти, тилшунослиги, тарих ва табиий фанларни мукамал эгаллаган. Ҳатто араб, форс тиллари шеваларини пухта ўрганиб чиққан. Халил бинни Аҳмад, шерозлик Сибавайҳи, Ибн Жазарий, Ибн Жий-

¹ Маҳмуд Кошғарий, Девону луғатит турк, Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов, I—III томлар, Тошкент, 1960—1963; «Девону луғатит турк». Факсимиле, Анқара, 1941.

ний, Исо Ассағофий, туркий халқнинг вакили Исмоил Жавҳарий, ҳиротлик Муҳаммад Ҳиравий каби машҳур олимларнинг тилшуносликка оид асарларини чуқур ўрганган, ўз замонасининг таниқли олим ва фозиллари билан ҳамсуҳбат бўлган.

Маҳмуд Қошғарий туркий тилда сўзлашувчи халқлар этнографияси, урф-одатини чуқур ўрганган. Бу ҳақда у шундай деб ёзган эди: «Мен турклар, туркманлар, уйғурлар, чигиллар, яғмолар, қирғизларнинг шаҳарларини, қишлоқ ва яйловларини кўп йиллар кезиб чиқдим, сўзларини тўпладим, турли хил сўз хусусиятларини ўрганиб, аниқлаб чиқдим. Мен бу ишларни тил билмаганлигим учун эмас, балки бу тиллардаги ҳар бир кичик фарқларни ҳам аниқлаш учун қилдим. Бўлмаса, мен тилда уларнинг энг етуқларидан, энг катта мутахассисларидан, хушфаҳмларидан, эски қабилаларидан, жанг ишларида уста найзадорларидан эдим. Уларга шунча диққат қилдимки, турклар, туркманлар, ўғузлар, чигиллар, яғмолар ва қирғиз қабилаларининг тиллари бутунлай дилимга жо бўлди». («Девон», I жилд, 44-бет). «Яғмо, тухсилар наздида бу сўз ислом динини қабул қилмаган уйғурлардир. Мен буни шаҳарларида улардан эшитдим» («Девон», II жилд, 325-бет).

«Ябоқулар етти юз минг аскар билан қирқ минг аскарга эга бўлган Арслон Тегин Ғозийга қарши қилган жангда худо уларни мағлубиятга учратди». Маҳмуд Қошғарий айтади: «Мен бу жангда иштирок этганлардан: кофирлар шунча кўп ҳолда нега енгилди? — деб сўрадим, урушда кофирлар шунча кўп бўлганлари ҳолда нега қочишди — дедим. У айтди: биз ҳам бунга ҳайрон қолдикда, кофирлардан сўрадик, уларга шунча кўпчилик бўла туриб, қандай қилиб енгилдингизлар, дедик. Улар айтдилар: жанг ноғораси чалиниб, ҳамла бошлангач, бошларимиз тепасида осмонни тўсиб турган яшил тоғ кўрдик. Унинг саноқсиз эшиклари бор эди, ҳар бир эшик очиқ эди. У ердан бизга ўтларини ёғдиришар эди. Биз ундан хавфда қолдик, сизлар енгилдингизлар» («Девон», III жилд, 247-бет). «Бу китоб умримни охирига етказди» («Девон», I жилд, 16-бет).

Маҳмуд Қошғарий ўз асарида баъзан ўзи ҳақида қисқача маълумотлар бериб ўтадики, бу унинг таржимаи ҳолини тиклашда қимматли манба ҳисобланади.

Чунки араб, форс тилларида ёзилган тарихий манбаларда ҳам Маҳмуд Қошғарийнинг таржимаи ҳоли, ҳаёти ҳақида маълумот деярли учрамайди. Маҳмуд Қошғарий ҳақида Ҳожи Халифанинг «Қашфи зунун», Миср тарихчиси Бадриддин Айнийнинг асарида ҳам маълумот учрайди. Унда Маҳмуд Қошғарийнинг «Жавоҳирун-наҳв фил луғатит турк» (Туркий тилларнинг грамматикасига оид гавҳарлари), «Девону луғатит турк» асарлари тилга олинади. Аммо бу икки асарнинг фақат биттаси, яъни «Девону луғатит турк» асаригина бизгача етиб келган, холос. Биринчи асари ҳақида Маҳмуд Қошғарий ўз «Девони»да гапириб, унинг туркий тилларнинг синтаксисига бағишланганлигини эслаб ўтган («Девон», I жилд, 62-бет).

«Девону луғатит турк» асари ягона нусхада — дамашқлик котиб Муҳаммад бинни Абу Бакр Абулфатҳ томонидан 664 йил (1265—1266 август ойида) кўчирилган қўлёзма бизгача етиб келган. Котиб «Девон»ни Маҳмуд Қошғарийнинг ўз қўли билан ёзилган нусхадан кўчирганлигини айтади.

Шунингдек, котиб «Девон»нинг айрим саҳифаларида Маҳмуд Қошғарийнинг у ёки бу ҳодиса ва тил фактлари ҳақидаги фикрларини изоҳлаб ўтади.

«Девон»нинг ёзилиш санаси ҳақида асарнинг ўзида аниқ маълумотлар келтирилади. Қўлёзманинг 3-саҳифасида Ҳошимийлар сулоласининг Аббосийлар авлодидан бўлган Абулқосим Абдуллоҳ бинни Муҳаммад Муқтадийнинг номи тилга олинади. Маълумки, бу халифа 1075 йилнинг апрель ойидан, 1094 йилнинг февраль ойигача ҳукмронлик қилган.

Қўлёзманинг 174-саҳифасида келтирилган яна бир маълумотдан англашилишича, «Девон» 1072 йилнинг январидан таҳрир қилина бошлаган. 1073 йилнинг сентябрь — октябрь ойларига келиб иккинчи таҳрири тугаллана бошлаган («Девон», қўлёзма, 515-саҳифа), учинчи таҳрири 1076/1077 йили ва ниҳоят сўнгги таҳрири 1083 йил 27 октябрда тамомланган («Девон», қўлёзма, 638-саҳифа) ва у шундан сўнг халифага совға қилинган. Маҳмуд Қошғарий ўз «Девони»да туркий халқлар ва қабилалар тилини текширишда қуйидагилар тўғрисида маълумот бериб, ава, алқа, арамут, арғу, афшар, эймур, элка, булақ, байат, байундул, барсған, басмил, бошқирт, бег тили, бажанак, бейен, букдуз, бу-

лақ, булғар, ювалдар, юмул, йабақу, йава, йазғир, йамақ, йаруқ, йаруқлуғ, йасмил, йағма, йепни, йағдар, йиғрақ, кенжак, кўчат, ўғуз, салғур, сувар, суғдақ, тат, татар, тавғач, тежик (тожик), тенгут (тангут), тоғар (туғар), тутирқа, тухси, тубут, турк, туркман, уйғур, улайундулғу, уч, уғрақ, урагир, халач, хўтан, чаруқ, чаруқлуғ, чигил, чумул, қай, қайиғ, қарайағма, қарабулуқ, қарлуқ, қипиқ, қирғиз, қипчоқ кабиларни санаб ўтган.

Юқорида тилга олинган қабилалар ва уларнинг тиллари яшаш ва тарқалиш территорияси ҳақида ҳам муҳим маълумотлар келтиради: «Ҳар бир қабиланинг саноқсиз аллақанча уруғлари бор. Мен булардан асосини — она уруғларини ёздим, шохобчаларини ташладим. Фақат ўғуз туркманларининг майда уруғларини ҳам, уларнинг молларига қўйиладиган белгиларини ҳам ёздим, чунки одамларда буларни билишга эҳтиёж бор эди. Шарқдан бошлаб ҳар бир қабиланинг турар жойларини бирин-кетин тартиб билан кўрсатдим. Румдан кун чиқаргача бўлган мусулмон ва бошқаларни зикр қилдим. Румга яқин биринчи қабила бажанақ, қипчоқ, ўғуз, йамақ, басмил, бошқирт, қай, йабақу, татар, қирғиз. Қирғизлар Чин яқиндадирлар. Бу қабилалар ҳаммаси Рум ёнидан кун чиқаргача чўзилгандир. Сўнг чигил, сўнг тухси, сўнг яғмо, сўнг иғроқ, сўнг яруқ, сўнг юмул, сўнг уйғур, сўнг тангут, сўнг хитой, Хитой «Чин»дир. Сўнгра тавлан, бу «Мочин»дир. Бу қабилалар Жануб ва Шимол ўтрасидадир» («Девон», I жилд, 64-бет).

«Энг тўғри ва аниқ тил фақат биргина шу тилни билладиган, форслар билан аралашмайдиган ва шаҳарларга бориш-келиш қиладиган одами бўлмаган кишиларнинг тилидир. (Улар) суғдақ, канйак арғулар каби икки тилда сўзлашувчилардир. Хўтанлилар каби икки тилда сўзлайдиганлар ва бошқа шаҳарларга бориб юрадиганлар тилида бузуқлиқ бордир. Булар бу ерларга сўнг келгандирлар. Мен уларнинг ҳар бирларининг тилларини ўз ўрнида сўзлайман. Лекин жабарқаликларнинг узоқда туришлари, Мочин билан уларнинг катта денгиз айриб тургани учун уларнинг тиллари билинмайди. Мочинликлар ва чинликларнинг алоҳида тиллари бор бўлса ҳам, шаҳарликлар туркчани яхши биладилар, бизлар билан ёзишмалари туркчадир... тубутларнинг тиллари алоҳидадир, шунингдек, хўтанликларнинг ҳам

айрим ёзувлари ва айрим тиллари бор. Тубутликлар ҳам, хўтанликлар ҳам туркчани яхши билмайдилар.

Уйғурларнинг тиллари туркчадир, лекин ўзлари бир-бирлари билан сўзлашадиган бошқа бир тиллари ҳам бор. Ёзувда китобнинг бош қисмида кўрсатилган 24 ҳарфли туркча ёзувни қўлловчилар, хатларини шу ёзув билан ёзадилар. Уйғурларнинг ҳам, чинликларнинг ҳам яна бошқа бир ёзувлари бор. Китобларини, идора ишларини у хат билан юритадилар. Чинликлар ва мусулмон бўлмаганлардан бошқалар у хатни ўқий олмайдилар. Мен бунгача сўзлаганларим шаҳар халқларидир. Саҳройилардан бўлган жумулларнинг тиллари алоҳидадир. (Улар) туркчани ҳам биладилар. Шунингдек, қай, йабақу, татар, басмил қабилаларининг ҳар бирининг тили ўзига хосдир. Шу билан бирга, улар туркчани ҳам яхши биладилар. Сўнгра қирғиз, қипчоқ, ўғуз, тухси, яғмо, чигил, иғрақ, жаруқ тиллари фақат туркчадир. Ямақ ва бошқирт тиллари буларга яқиндир.

Румгача чўзилган булғар, сувар, бажанаклар тилик бир хилдаги сўзларнинг охири қисқартирилган бир туркчадир.

Тилларнинг енгили ўғузча, энг тўғриси, яхшиси яғмо, тухси. кабиларнинг тили ва шунингдек Ила (Или), Эртиш (Иртиш), Ямар, Этил водиларидан уйғур шаҳарларигача бўлган жойларда яшовчилар тилидир. Буларнинг ичида энг очиқ ва равон тил хоқония (хоқонликлар) ўлкасида яшовчиларнинг тилидир. Баласоғунликлар суғдча ва туркча сўзлайдилар. Тираз (Толос) ва Мадина-Тулбайза шаҳарларининг халқлари суғдча ҳам туркча сўзлайдилар. Испижоб (ҳозирги Чимкент) дан то Баласоғунгача бўлган арғу шаҳарларининг ҳаммасида яшовчиларнинг тилида ҳам камчилик бор. Қашқарда канжакча сўзлашадиган қишлоқлар бор. Шаҳар ўртасида турувчилар хоқоний туркчасида сўзлайдилар. Румдан Мочингача бўлган турк шаҳарларининг ҳаммасининг бўйи беш мингдан саккиз минг фарсаҳгача етади» («Девон», I жилд, 65—66-бет).

Шуни қайд этиш лозимки, қабила ва халқ тилларининг бири-бирига муносабати, ўзаро таъсири, алоқаси ҳамда ўша давр туркий адабий тилга нисбатан тафовут ва яқинлигини кўрсатган, шунингдек, туркий халқларнинг тарихий диалектологияси, тил тарихи, нутқ * маданияти, этимологияси, аномастикаси, топонимикаси

ҳамда туркий тилларда сўз ясаш усуллари, аффиксларнинг қўшилиш қонуниятлари ва уларнинг маънолари, отларнинг келиб чиқиши, ўзак тушунчаси, фонетик қонуниятлари «Девон»да кўп томондан ҳозирги замон талабига жавоб берадиган даражада ёритилган. Унда туркий тилларнинг дастлабки таснифи ҳам мавжуд.

Маҳмуд Кошғарий туркий тилларнинг илк таснифида фонетик, морфологик, тил субстрати, тилларнинг луғавий ўхшашлигини ёки фарқларини ҳисобга олган. У энг соф туркий тилни белгилашда: 1) Туркий бўлмаган тиллар (форс-араб) таъсири кўринмаслигини; 2) Уша давр адабий тили, яъни хоқония тилига яқин муносабатда бўлишлиги каби омилларни назарда тутди.

Бундай тилга хоқоний адабий тил Итил, Илм, Ямар дарёлари бўйидан бошлаб то уйғур шаҳарларигача бўлган территорияда яшовчи қабилалар тили ва қирғиз, қипчоқ, ўғуз, чигил, ирғоқ, жаруқ қабилалари тилини киритган.

Туркий бўлмаган (араб-форс, хитой-тибет) тиллар билан яқин муносабатда бўлиб, уларнинг таъсири сезиларли бўлган туркий қабилаларнинг тили эса 2 га ажратилади.

1) шаҳарларда яшовчи аҳоли тили (Баласоғун, Тираз, Мадина-Тулбайза каби шаҳарлар) ва арғу, суғдак, қанжақ каби қабилалар тили, яъни икки тилда — суғд ва турк тилида гаплашувчилар тили.

2) Тангут, хўтан, тибет қабилаларининг тили. Бу қабилалар эса этногенези жиҳатдан турклашган хитой-тибет халқлари ҳисобланади. Бундан ташқари, Маҳмуд Кошғарий фонетик (6 фонетик), морфологик (4 морфологик) фарқларга қараб туркий қабилалар тилини уларнинг тарқалиши жиҳатидан иккига бўлган.

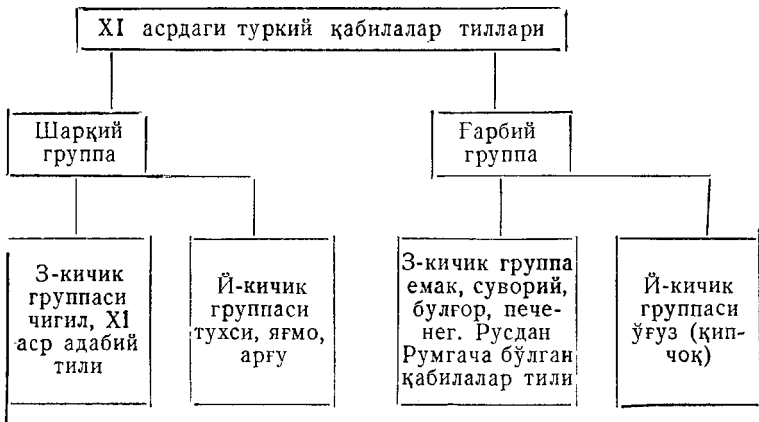
а) чигил, яғмо, тухси, уйғурлардан то Юқори Чин-Мочингача бўлган қабилалар тили.

б) ўғуз, қипчоқ, суворин ва Русдан Византия — Румгача бўлган жойларда яшовчи қабилалар тили.

Маҳмуд Кошғарий таснифи умумий тарзда қуйидагича ифодаланади.

Ушбу тасниф² ҳозиргача илмий қимматини йўқотгани йўқ. «Девон»да туркий бўлмаган тилларга муно-

² Қаранг: Ҳ. Неъматов, XI асрдаги туркий тилларнинг М. Кошғарий томонидан қилинган таснифи, «Ўзбек тили ва адабиёти» журналы, 4-сон, 1969, 51—54-бетлар.

сабат ҳам ифодаланган. Буларнинг ўзаро фонетик, морфологик, синтактик ва лексик томондан фарқланиши конкрет мисоллар асосида қиёслаб исботланган.

Маҳмуд Кошғарий «Девону луғатит турк» асарига туркий халқларнинг тарихий этнографияси, мифологияси, география, астрономия, медицина, ботаника ва зоологияга оид материаллар ҳам мавжуддир.

Маҳмуд Кошғарий «туркларда кўркамлик, ёқимлик, одобрилиқ, сўзининг устидан чиқишлиқ, дадиллик, камтарлик каби мақташга сазовор хулқ ва фазилатлар сонуну саноксиз»³ лигини қайд этар экан, ўз фикрини исботлаш учун жуда кўплаб бадий лавҳалар, шеърӣ парчалар, мақоллар, маталлар, ҳикматли сўзларни келтиради.

Мақол ва маталлар ватанпарварлик, меҳнат, меҳнатсеварлик ва дангасалиқ, дўстлик, ҳамжиҳатлик ва ноиттифоқлик, донолик ва нодонлик, қўрқоқлик ва мардлиқ, эҳтиёткорлик ва тadbиркорлик, вафодорлик ва хиёнаткорлик, одоб ва тарбия, қадр ва қиммат, яхшилик ва ёмонлик, тўғрилиқ, ростгўйлик ва мунофиқлик, қаноат, сабр-чидам ва сабрсизлик, соғлик ва саломатлик, мақтанчоқлик ва камтарлик, инсоф ва адолат, зулм ва адолатсизлик, саҳийлик ва бахиллик, бахт ва бахтсизлик каби мавзуларга бағишланган.

³ Девон, I жилд, 335-бет.

Шеърӣ парчаларда табиат манзаралари, қаҳрамонлик, довюраклик, севги-муҳаббат, садоқатлик, жанг тасвири, марсиялар ифода этилган.

«Девон»даги мақол ва маталлар, шеърӣ парчалар туркий халқларнинг адабиёти ва халқ оғзаки ижоди тарихини ўрганишда бебаҳо хазинадир. Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари умумий тилшунослик тарихида, тилларнинг тараққиётини ўрганишда, тилшунослик тарихининг фан сифатида ташкил топишида, қиёсий тарихий методнинг яратилишида асос бўлган манбалардан биридир. Умумтилшунослик тарихига назар ташласак, Урта асрда Европада асосан латин тили ўрганилган. Бу тил учун Донат (тахминан 352 йилларда яшаган) ёки Прициан (тахминан 500 йилларда яшаган)ларнинг грамматикаси қўлланма бўлган, Ҳинд — Европа тилларининг грамматикаси XVII асрда яратила бошлаган (Масалан, Мелетий Смотрицкийнинг рус тили грамматикаси, Уоллеснинг инглиз тили грамматикаси, Шоттелнинг немис тили грамматикаси ва бошқалар).

1660 йилда Париж атрофидаги Пор-Рояль монастирида Ленсло ва Арноларнинг «Умумий грамматика» номли китоби яратилган. Бу китобда асосан грамматик ва логик категориялар боғлиқ ҳолда таҳлил қилинган бўлиб тил фактлари асосида конкрет фикрлар юритилмайди. Тилнинг фалсафа билан боғлиқ бўлган томонларини эътиборга олмаганда, Европада тилшунослик фанида салмоқли ҳисса қўшган грамматиклар XVIII—XIX асрларда яшаганлар. Бунга улуғ рус олими М. В. Ломоносов (Российская грамматика, 1755), Ф. Шлегель (О языке и мудрости индейцев, 1808), Ф. Бопп (О системе спряжения санскритского языка в сравнении с таковым греческого, латинского, персидского и германского языков, 1791—1867), Р. Раск (Исследование в древнесеверном языке или происхождения исландского языка, 1814), Я. Гримм (Немецкая грамматика, 1819—1837), Ф. Диц (Грамматика романских языков, 1836—1844; Этимологический словарь романских языков, 1853) кабиларнинг асарлари фикримизнинг далилидир.

Ҳинд-Европа тилларига оид XVIII—XIX асрларда яратилган грамматикаларда қўлланилган метод ҳамда тилларни ўзаро қиёслаб ўрганиш ва таҳлил қилиш принциплари XI асрдаёқ Маҳмуд Кошғарий асарларида баён этилган эди. Шунинг учун ҳам «Девону луға-

тит турк» туркий тилларнинг биринчи қиёсий грамматикаси, Маҳмуд Кошғарий эса умумтилшуносликда қиёсий-тарихий методнинг асосчиларидан бири ҳисобланади.

Туркий тилларни ўрганиш соҳасида Маҳмуд Кошғарийдан кейинги даврда Замахшарий (1075—1144), Абу Ҳайён (1256—1345), Ибн Муханна, Алоиддин Бейлик ал-Қифчоқий, Жамолиддин Туркий каби йирик тилшуносларнинг хизматлари таҳсинга лойиқ.

АБУ ҲАЙЁН

Машҳур тилшунос олим Асируддин Абу Ҳайён ал-Андалусий 1256 йилнинг ноябрида (ҳижрий 654 йилда) Испанияда туғилди. У Испаниянинг Малага, Велез, Альмерия шаҳарларида дастлабки маълумот олиб 1280—81 йилларда Миср ва Шимолий Африкадаги мамлакатларга узоқ муддатли саёҳатга жўнайдди.

Абу Ҳайён саёҳат вақтида кўпгина араб мамлакатларида бўлади. Миср, Хижоз, Сурия, Эрондаги фан тараққиёти билан қизиқади. Ҳижрий 698 йилгача у Қоҳирада Баҳовуддин ибн Наҳҳосдан грамматика илмидан таълим олади, устози вафотидан кейин эса унинг ўрнида ишлайди.

Абу Ҳайён ҳақида кўпгина муаллифлар ўз асарларида маълумот қолдириб кетганлар: ас Суйутий, Ибн Кожар ал-Аскаланий, Ҳожи Халиф, Шамсуддин Сомий, Бутрус ал-Бўстоний, Деҳхудо ва бошқалар шулар жумласидандир.

Абу Ҳайён машҳур тилшунос олим бўлиш билан бирга, шеър ҳам ёзган, илоҳиятга оид кўпгина асарлар яратган.

Абу Ҳайён ўз умрининг 80 йилини илмга бағишлади. У олим сифатида жуда мураккаб йўлни босиб ўтди. Араб, форс, турк тилларини жуда яхши билган олим бу тилларнинг грамматикаси, лексикографияси бўйича қимматбаҳо асарлар яратди. У араб тилшуносларининг энг йириги ҳисобланиб, жуда кўп шогирдлар етиштириб чиқарган. Абу Ҳайённинг тахаллуси ан-Наҳвий бўлиб, уни бутун араб дунёси яхши билган. Олим 1345 йил июлида (ҳижрий 745 йилда) вафот этган ва Қоҳирага дафн этилган.

Абу Ҳайён 50 дан зиёд асар ёзган.

Батрус ал-Бўстоний китобида Абу Ҳайённинг қуйидаги асарлари берилган:

- 1) Ал-бахрул муҳит фи тафсирил қуръонил азим (Улуғ қуръон тафсири ҳақида муҳит денгиз); 2) Китобу итҳофил адиб бимо фил қуръон мин ал-ғариб (Қуръондаги ғариб сўзлар ҳақида адибга туҳфа китоби); 3) Китобул асфорил мулаххас мин китоб ас-Саффор шарҳан ли Китоби Сибавайҳ (Сибавайҳ «Китоби»га ас-Саффор ёзган шарҳдан қисқартилган китоб); 4) Китобут-тажрид ли аҳкоми Сибавайҳ (Сибавайҳ ҳукмларини ажратиш китоби); 5) Китобут-тазийл ват-такмил мин шарҳит-тасҳил («Ат-тасҳил» шарҳидан тўлдириш ва мукаммаллаштириш китоби); 6) Китобут-танҳилил-мулаххас мин шарҳит-тасҳил («Ат тасҳил» шарҳидан қисқартирилган эҳсон (танҳил) китоби); 7) Китобут-тазкирати (Эслатиш китоби); 8) Китобул-мубдиъ фит-тасриф (Тасриф бўйича ажойиб китоб); 9) Китобул-мавфур (Тугалланган (етук) китоб); 10) Китобут-тақриб (Яқинлаштириш китоби); 11) Китобут-тадриб (Ўргатиш китоби); 12) Китобу ғоятил-эҳсон (Юксак эҳсон китоби); 13) Китобун-нукатил-ҳисон (Гўзал нукталар китоби); 14) Китобуш-шазо фи масъалати казо (Казо калимаси масаласи ҳақида хушбўй китоб); 15) Китобул-фадл фи аҳкомил фасл (Фаслларга ажратиш қондалари ҳақида фойдали китоб); 16) Китобул-ламҳати (Бир он китоби); 17) Китобуш-шазарати (Олтин заррачалар китоби); 18) Китобул-иртидо фид-дод ва-зо (ض ва ڤ ҳарфлари ҳақида қаноатлантирувчи китоб); 19) Китобу иртишофид-дараб мин лисонил-араб (Араб тилидан асал ичиш китоби); 20) Китобу иқдил-лаоли (Дурлар маржони китоби); 21) Китобу нукатил-амоли (Тўғри ёзиш нозикликлари ҳақида китоб); 22) Китобун-нофиъ фи қироати Нофиъ (Нофиъ қироати ҳақида фойдали китоб); 23) Китобул-асир фи қироати ибн Қасир (Ибн Қасир қироати ҳақида танланган китоб); 24) Китобул мавридил ғамр фи қироати Абу Амр (Абу Амр қироати ҳақида кўп манбалар китоби); 25) Китобур-равдил-босим фи қироати Осим (Осим қироати ҳақида гуллаган боғ китоби); 26) Китобул-музнил-ҳомир фи қироати ибн Омир (Ибн Омир қироати ҳақида ёмғирли булутлар китоби); 27) Китобур-рамза фи

қироати Ҳамза (Ҳамза қироати ҳақида рамза) белги, символ (китоби); 28) Китобу тақрибин-нойи фи қироати ал-Қисоий (ал-Қисоий қироати ҳақида узоқни яқинлаштирувчи китоб); 29) Китобу ғоятил-матлуб фи қироати Яъқуб (Яъқуб қироати ҳақида юқори даражали матлуб китоби); 30) Қасидатун-найирирл-жалий фи қироати Зайд ибн Али (Зайд ибн Али қироати ҳақида нурли ёритгич қасидаси); 31) Китобул-ваҳҳож фиктисорил-Минҳож («Ал-Минҳож»ни қисқартириш ҳақида ёрқин китоб); 32) Китобул-анварил-ажло фиктисорил-Муҳалло («Ал-Муҳалло»ни қисқартиш ҳақида ёрқин нур китоби); 33) Китобул-ҳулалил ҳолия фи асонидил-қироатил олия (Олий қироат далиллари ҳақида безакли либослар китоби); 34) Китобул-иъллом би арконил-ислом (Ислом руқнларини билдириш китоби); 35) Китобу насриз-зуҳр ва назмиз-зуҳр (Гул насри ва гул назми ҳақида китоб); 36) Китобу назарил-Ҳасабий фи жавоби асьилатиз-Заҳабий (Аз-Заҳабий саволлари жавобида ал-Ҳасабийнинг қараш китоби); 37) Китобу фикристи масмуоти (Эшитганларим фикристи китоби); 38) Китобу навофисис-сеҳр фи дамоисиш-шеър (Еқимли шеърлардаги сеҳрли нафаслар китоби); 39) Китобу туҳфатун-нуде фи нуҳотил-Андалус (Андалус наҳвийлари ҳақида зийракалр учун таҳфа китоби); 40) Китобул-абйотил-вофия фи илмий-қофия (Қофия илми ҳақида етук байтлар китоби); 41) Жузъун фил-ҳадис (Ҳадис ҳақида бир жузъ, яъни рисола); 42) Китобу машиҳати ибн Абил-Мансур (Ибн Абил Мансурнинг шайхлик китоби); 43) Китобул-идрок ли лисонил-атрок (Турклар тилини идрок этиш китоби); 44) Китобу заҳвил-мулк фи наҳвит-турк (Турк наҳви ҳақида шоҳона ҳашаматли китоб); 45) Китобу нафҳатил муск фи сиратит-турк (Турклар ахлоқи ҳақида мушк ҳидли китоб); 46) Китобул-афъол фи лисонит-турк (Турк тилидаги феъллар китоби); 47) Китобу мантиқил-хурс фи лисонил-фурс (Форс тилини билмайдиганларга уни ўргатиш китоби; айнан: Форс тили ҳақида гунгларни сўзлатиш китоби);

Бутрус ал-Бўстоний Абу Ҳайённинг тугалланмаган асарларини ҳам келтиради:

1) Китобу маслакир-рушд фи тажрид масоили Ниҳояти ибн Рушд (Ибн Рушд «Ниҳоя»сидаги масалаларни ажратиш ҳақида тўғри йўл китоби); 2) Китобу манҳажис-солик фил-калом ало Алфия ибн Молик (Ибн

Моликнинг «Алфия»си ҳақида сўзлашда йўловчига йўл китоби); 3) Қитобу ниҳоятил-иъроб фи илмайит-тасриф вал-иъроб (Тасриф ва иъроб (тўғри ўқиш) илмлари ҳақида ғоят ажойиб китоб); 4) Қитобу ражази мажонил-ҳаср фи одоби ва таворихи аҳлил-аср (Замондошларнинг тарихлари ва адабиётлари ҳақида эгилган шохлар қўшиғи); 5) Қитобу хулосатит-тибиён фи илмайил-бадиъи вал-баён (Бадиъи — чиройли нутқ ва баён илмлари ҳақидаги сўзлар хулосаси китоби); 6) Ражазу нурил-ғабаш фи лисонил-ҳабаш (Ҳабаш тилидаги қоронғуликни ёритиш қўшиғи); 7) Қитобул-махбур фи лисонил-йаҳмур (Яҳмурлар тилидан хабардор кишининг китоби).

Деҳхудонинг маълумотларига кўра эса, унинг асарлари 60 дан ортиқ бўлса-да, шулардан 10 таси сақланиб қолган, холос.

Ғарб ориенталистлари Абу Ҳайённинг ҳаёти, фаолиятига зўр қизиқиш билан қараб уни ўрганганлар. Немис олими Вустенфельд маълумотига кўра, Абу Ҳайён Испаниядан кетгач, бутун Мисрни айланиб чиққан, Маккага борган, Сурия орқали яна Қоҳирага қайтган ва шу ерда турғун бўлиб қолган. Бу ерда грамматикадан дарс бериб зўр ҳурмат ва эътибор қозонган.

Абу Ҳайён ҳижрий 735 йилда Солиҳия мадрасасининг мударисси бўлиб тайинланади ва у ерда тилшунос сифатида иш кўради.

Ислом энциклопедиясининг туркча нашрида Абу Ҳайён ҳақида анча-мунча маълумот келтирилган.

Ислом энциклопедиясининг туркча нашрида Абу Ҳайён ёзган 65 асардан 19 таси топилган деб хабар берилади. Бу мақолани Маждуд Мансур ўғли ёзган бўлиб, унда Абу Ҳайённинг 10 йилга чўзилган саёҳати, кейин Қоҳирада ўрнашиб қолиши, шу ерда вафот этиши ёзилган. Мансур ўғлининг маълумотига кўра, Абу Ҳайёнда туркий тилларга қизиқиш унинг Мисрдалик вақтида уйғонган. Чунки баъзи араб давлатларида туркларнинг юқори мавқени эгаллаши туркий тилларга бўлган қизиқишни кучайтиради. Айюбийлар ҳукмронлиги даврида (1169—1250) Миср ва Сурия территориясида ҳокимият аста-секин турклар қўлига ўтди. Мамлук империяси даврида эса (1250—1517) турклар таъсири оша борди. Ўрта асрларда мамлуклар ҳукмронлиги вақтида Миср ва Шом (Сурия) маданий ва сиё-

сий жиҳатдан тараққий топган мамлакатга айланади. Бу мамлакатнинг давлат тили эса туркий тил эди. Мамлуклар саройида бу тилга катта аҳамият берилди, натижада Мисрда туркий тилда кўпгина маърифий ва диний китоблар ёзилди.

Чингизхон ва унинг ўғиллари томонидан Жануби шарқий Европанинг истило этилиши туфайли қипчоқ элементларининг Мисрга кўплаб кириб келиши, ҳамда Олтин Ўрда билан мамлуклар давлати ўртасидаги дипломатик алоқалар туфайли бошқа туркий диалектларга қараганда қипчоқ диалекти кенг тарқалган. Шу билан бирга бу ерда туркман диалекти ҳам қўлланиб келди, чунки бу диалект мўғуллар истилосидан олдин ҳам у ерда кенг тарқалган эди. Шунинг учун маҳаллий олимлар қипчоқлар тили ҳақидагина маълумотга эга бўлиб қолмасдан, балки қўшни қабилалар ва тиллар, туркистонликлар, уйғурлар, татарлар, форслар, булғорлар тўғрисида ҳам маълумотга эга эди.

Туркий тилнинг Мисрда шуҳрат топиши бу тилга бўлган қизиқишни янада кучайтирди. Машҳур олим Абу Ҳайён ҳам туркий тил ва унинг диалекти ҳақида асар ёзди. Ундан мақсад арабларнинг бу тилни ўрганишини осонлаштириш эди.

Мансур ўғлининг хабарига кўра, Абу Ҳайён туркий тиллар бўйича 4 асар ёзган бўлиб, шундан биттагинаси бизга етиб келган. Унинг номи «Китоб ал идрок ли-лисон ал-атроқ» бўлиб, 1312 йилда (ҳижрий 713 йилда) Қоҳирада ёзиб тамомланган.

Абу Ҳайённинг асари 2 қисмдан: луғат ва грамматикадан иборат. Бу асар Истамбулда икки марта нашр этилган бўлиб, ўша жойда унинг 2 қўлёзмаси сақланмоқда. Қўлёзманинг бири Боязид масжиди қошидаги Валиаддин Афанди кутубхонасида сақланмоқда. У номаълум хаттот томонидан ҳижрий 735 йилда кўчирилган. Иккинчи қўлёзма эса ҳижрий 805 йилда Лазикия шаҳрида Аҳмад ибн аш-Шафе томонидан кўчирилган.

«Китоб ал идрок ли-лисон ал-атроқ» асари биринчи марта Мустафа Бей томонидан ўша даврда ягона ҳисобланган Валиаддин Афанди кутубхонасидаги қўлёзма асосида нашр этилган (1891). Асарнинг бу нашрида анча-мунча нуқсонлар мавжуд эди. Натижада бу нашр дунё олимлари томонидан танқид қилинди. Шун-

дан кейин Истанбул университетининг профессори Аҳмад Жаъфар ўғли асарни иккинчи марта нашр этишга киришди. Олим бу асарнинг ўзи топган иккинчи қўлёзмасидан ҳам нашр вақтида фойдаланди. Икки қўлёзми бир-бирига таққослаб, унинг матнини тузди ва турк тилига таржима қилди (1931).

Абу Ҳайённинг «Қитоб ал идрок» асари ҳақида рус олимлари ҳам айрим маълумот бериб ўтадилар. П. М. Мелиоранский Абу Ҳайённи ўз даврининг машҳур олими деб таърифлайди ва унинг асарига юксак баҳо беради.

Абу Ҳайённинг «Қитоб ал идрок» асарига шу кунларда ҳам олимларимиз зўр эътибор билан қарамоқдалар.

Шундай қилиб, Абу Ҳайённинг «Қитоб ал идрок» асари асрлардан буён дунё тилшуносларининг диққат марказида бўлиб, ўрганилиб келмоқда. Бу рисола XIV аср туркий тилларини ўрганишга жуда катта материал берадиган муҳим ва оригинал ёдгорлик ҳисобланади. Унда Мамлуқлар давлати территориясида мавжуд бўлган асосий диалектларнинг лексикаси ва грамматикаси ҳақида маълумот мавжуд. Асарда умумтуркий лексик бирликлар билан бир қаторда қипчоқ, ўғуз ва бошқа диалектларга хос бўлган сўзлар берилади. Айрим ўринларда сўз ва грамматик формаларнинг у ёки бу диалектларга тааллуқлиги ҳақида маълумот ҳам бор.

ЖАМОЛИДДИН АБУ МУҲАММАД АБДУЛЛОҲ ТУРКИЙ

Жамолиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Туркий ўз замонасининг йирик олимидир. Ҳаёт саналари номаълум, XIV—XV асрларда яшаб ижод этган деб тахмин этилади. Жамолиддин Туркий араб ва туркий тилларнинг диалектларини мукаммал билган ва XIV аср тилшуносларининг асарларини пухта ўрганган, айниқса Алоиддин Бейлик ал-Қифчоқийнинг «Ал-анворул-мудият», Имоиддин Дауд бин Али бин Муҳаммад ал-Варроқ ал-Мисрийнинг «Ас-саҳиҳ мин ад-дурат ал-мудият» каби асарларини билган ва улардан ўз ишида унумли фойдаланган. Жамолиддин Туркийнинг бизгача фақат бир асари «Қитоб булғат ал-муштоқ фи луғат-ит-турк ва-л-қифчоқ» («Турк ва қипчоқ тилларига муштоқларни

қониқтирувчи китоб») етиб келган. Китоб туркий тилларни ўрганувчи араблар учун мўлжалланган. Асарнинг ягона қўлёзмаси Париж Миллий кутубхонасининг Шарқ қўлёзмалари фондида 293 шифри билан сақланмоқда.

Қўлёзма 83 варақни ўз ичига олади ва ҳар саҳифасининг катта-кичиклиги $21 \times 15,5$ сантиметрга тенг келади.

Ҳар бир саҳифада 10 қатор мавжуд бўлиб, учта параллелограммга ўшшаган тўрт бурчакни ташкил этади. Бунда ўттизга яқин туркий сўзлар арабча изоҳ билан келади: Аввал қора сиёҳда ёзилган араб сўзлари, сўнг қизил сиёҳда туркий тилда араб сўз ва ибораларининг эквиваленти келади. Қўлёзма тўлиқ эмас, унинг ўрта ва охиридаги саҳифалари тушиб қолган.

Муаллиф лексикографик материалларни боб ва фаслларга ажратган. Қўлёзма тўрт бобга бўлинади:

I боб. Тангрининг исми ва унга самода тобе бўлган мавжудотларнинг номи: тәнри, арзу-бәрчи, йалавач, фәриштәләр, қуйаш, йалдыз, Қуш йоли, йағмур, көкрәмәк, ай тутулмақ, йарақ ва ҳоказо.

II боб. Ер, унинг остидаги ва устидаги нарсалар ҳақида. Бу боб бир неча фасллардан иборат:

1. Ер юзидаги нарсалар: тоғлар, дарёлар, саҳролар, ўрмонлар, шаҳарлар, дарахтлар, иншоотлар. Масалан, йер, қыр, сырт, йар, орман, йол, дирәк, шар кабилар.

2. Қазилмалар — металл ва минераллар номи: алтун, кўмўш, бақыр, кәмўр, қуршун, тәмўр ва бошқалар.

3. Тижорат ашёлари: йалдырым ва сырча, ыбар, йәнжў, ассы, зийан ва ҳ. к. 4. Ҳаёт, ўлим, гуноҳ: дирлик, өлўм, ғор, тозақ, йазуқ кабилар.

5. Дин, ибодат: муғ, йалдуз, әри, хач, намаз, әвдәз кабилар.

6. Қўшин ва ҳарбий аслаҳа-анжом: көзәри, чәри, чалыш, санчыш, қонуш, ил.

7. Ўсимлик дунёси (ғалла, донлар): акин, буғдай, арпа, мәржәмәк, кўнжи, нохут, тары.

8 Ҳайвонот дунёси: давар, дāvā, сығыр, өкүз, буға, қойан, бузағу, оғлак.

9. Озиқ-овқат, таомлар, сут маҳсулотлари: әт, аш, бал, чәкәр, йағ.

10. Ичимликлар (қўлёзмада ушбу фасл очиқ қолган).

11. Қариндошлик номлари: ана, оғлан ва оғул, қыз, қарындаш, тай, ата, қыз қарындаш, қайн ата, қайн ана.

12. Оғирлик ва ўлчов: таразу, батман, йарым, бучуқ, авуч, тутам, аршун, қулач.

13. Қасалликлар: ағрымақ, иссық, ис(с)илик, баш, шиш, сөкәл, сөкәллик.

14. Ваҳший ҳайвонлар: қаплан,

ён — қуйан, давушаған: пашша — сиңак, чибин кабилар.

Айрим ўринларда сўзлар ва грамматик формаларга туркман, қипчоқ каби пометалар ҳам берилган: тутмач (қипчоқча), қавут (қипчоқча), сонқур (қипчоқча); алурам (туркманча) кабилар.

Бизгача етиб келган ягона қўлёманинг ёзилган йили аниқ кўрсатилмаган, аммо қўлёманинг биринчи саҳифасида Абу Бакр исми бир шахс томонидан 855 ҳижрий (яъни 1451) йил ёзилган. Демак, асар XIV асрда яратилган.

Асарнинг яратилган ўрни қўлёманда кўрсатилмаган. Жамолиддин Туркий берган сўзлар ва арабча изоҳлар асосида асар Сурияда яратилган деган хулоса келиб чиқади. Чунки Ибрил, яъни Иврил Шомнинг территориясида жойлашган, туркий сўзларга берилган араб изоҳлари фақат араб тилининг Сурия диалектида учрайди.

Жамолиддин Туркийни фан оламига даставвал машҳур поляк олими Ананияш Зайончковский олиб кирди. А. Зайончковский 1938 йилда Варшавада мазкур нодир манбанинг биринчи қисмини, яъни от бобини латин алифбесида транскрипция, поляк ва француз тилига таржима, тадқиқот, араб ёзувида текст ва факсимилеларни эълон қилди. Лекин бу нашрнинг деярли ҳамма тиражи (чет давлатларга юборилганлари мустасно) 1939 йил сентябрда фашистлар Варшавани бомбага тутганда, Варшава университети қошидаги шарқ институтининг биносида ёниб кул бўлди. 1944 йил сентябрда китобнинг нашрга тайёрланган II қисми ҳам худди шундай фалокатга учради. Бир неча йилдан сўнг А. Зайончковский Париж Миллий кутубхонасидан қўлёманинг янги фотокопиясини олиб қайта нашрини ҳозирлашга киришди ва 1954 йилда қўлёманинг II қисми (фёъл боби) ва 1958 йилда қўлёманинг I боби қайта нашр қилинди. Мазкур нашр кўпчилик туркологлар томонидан юқори баҳоланган муҳим манба ҳисобланади.

сыртлан каби. 15. Ҳашаротлар; сиңäk, чибин каби. 16. Қушлар: серчә, чыпчақ, кәклик, чил каби. 17. Рақамлар: он, қырқ, әлли, алтымыш, йетмиш, сәксән, тоқсан, йўз, бин.

III боб. Бу бобда пайт равишлари (букўн, ертә, йарын), ўрин равишлари (мунда, анда), ҳафта кунларининг номи (душанбәҳ, сишәнбәҳ, айна), йил фасллари (йай, йаз, кўз, қыш), кишилиқ олмошлари (мән, сән, сиз, биз), кўрсатиш олмошлари (бу, тәги), сўроқ олмошлари (ким, қачан, нәчўн, нә), кўмакчилар (алында, алтында) учрайди.

Бу бобдаги лексик материаллар биринчи ва иккинчи боблар билан бевосита боғланган. Бунда биз аввалги бобларнинг у ёки бу фаслларига киритиш мумкин бўлган сўзларга дуч келамиз.

IV боб. Бунда феълнинг ўтган замон, ҳозирги-келаси замон буйруқ майли, масдар (инфинитив) формалари мавжуд бўлиб, қуйидаги тартибда жойлаштирилган: аввало феълнинг учинчи шахс учун бирликдаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон, кейин эса масдар (инфинитив) формалари берилади. Сўнгра биринчи ва иккинчи шахс учун худди аввалги тартибда феълнинг ўтган замон ва ҳозирги-келаси замон формалари келтирилади. Бирликдаги формалар тугагач, феълнинг кўплик формалари ифодаланади.

Туркча сўзларни тушуниш ва ўзлаштиришни осонлаштириш мақсадида Жамолиддин Туркий лексикографик материаллар билан бирга баъзи ўринларда айрим грамматик қондаларни ҳам беради. Масалан, учинчи бобнинг охирида кўплик аффикси -лар ҳақида маълумот берилади; араб олд кўмакчиси «ила»га жўналиш келишиги аффикси -а (туркман формаси), -қа, -ға; «фи» олд кўмакчисига ўрин-пайт аффикси -да; «мин» олд кўмакчисига чиқиш келишиги аффикси -дан мос келади.

Эгалик аффикслари -ум (I шахс бирлик), -ун (II шахс бирлик), -ы (III шахс бирлик) олмошлар, майл-замон формалари; инфинитив, бўлишли, бўлишсизлик каби аффикслар ҳақида маълумот бор. Муаллиф ҳар бир араб сўзига икки, уч, баъзан тўртта турк синонимларини изоҳ учун ишлатади ва бу сўзлар ўзаро ва боғловчи билан боғланган: орол — отув, отрач; қу-

АЛФАВИТ СЎЗ ҚЎРСАТКИЧИ

А а	Ж ж	Л л	Т т
Ä ä	Жж	М м	У у
Б б	З з	Н н	Ў ў
П п	Зз	Њ ъ	Ф ф
В в	И и	О о	Х х
Г г	Ы ы	Ӗ ө	Ҳ ҳ
Ғ ғ	Й й	Р р	Ч ч
Д д	К к	С с	Ш ш
	Қ қ		'[айн]

Эслатма: техник сабабларга кўра ў шакли ў билан ва ض—З, ظ—З, ث—ث, ط—Т, ө—Т, ح—Ҳ каби академик нашрларда қабул қилинган транслитерция содда-лаштириб берилади.

Қуйида Абу Ҳайён ва Жамолиддин Туркий асарларида учраган сўзлар изоҳланади. Луғат тузишда Н. Расулова, А. Зайончковский, А. Жафар ўғли асарларидан ҳам фойдаланилди.

Сўзнинг „изоҳидан кейин келган биринчи рақам Абу Ҳайён асаридаги қўлёзма саҳифасини, иккинчиси эса Жамолиддин Туркий асарининг саҳифасини кўрсатади. Масалан, а в л а — овламоқ:25/54.

А

аба — она: 7/ —
 абақ — оппоқ: 116/ —
 абам ачкисин қошту —
 камалак: 7/8
 абрақ — газмол: 7/ —
 Абтара — Абтара (киши ис-
 ми): 17/ —
 аппақ — оппоқ: 7/ —
 ав — ов: 25, 145/14
 авла — овламоқ: 25/54
 авлу — авлоқ: 25/ —
 авра — пиширилган қуш гўш-
 ти: 25/ —
 аврат — аёл: 25/ —
 авуз — увуз (қипч.): 17/13
 авун — овуномоқ: 25/ —
 авут — овутмоқ: 25/ —
 авуч — ҳовуч: —/14
 аф I — оф: 16/ —
 аф II — тўр: 16/10
 аф — офмоқ: 15/55
 ағач — ёғоч: 17, 55, 143/ —
 ағы I — ипак тури: 17/ —
 ағы II — олижаноб мурувват-
 ли: 17/ —
 ағыз — оғиз: 17/ —
 ағыл — оғил: 16/ —
 ағын — оғилмоқ: 15/ —
 ағынғач — нарвон, шоти:
 16, 103/ —
 ағыр I — оғир: 16/ —
 ағыр II — тўла, семиз: 17/ —
 ағыр — ҳанграмоқ: 16/ —
 ағырла — оғирламоқ, ҳур-
 матламоқ: 16, 115, 153/ —
 ағла — йиғламоқ (туркм.):
 16, 113, 137, 138/ —
 ағна — оғнамоқ: 16/ —
 ағры — оғримок: 16/ —

ағрымақ — оғрув, оғриш,
 оғримок: —/14
 ағрыт — оғритмоқ: 16/ —
 ағрыттур — оғриттирмоқ:
 16/ —
 ағруқ — оғриқ: 17/ —
 ағу — оғу, захар: 17/15
 ағуз — оғиз (сут): 17/ —
 ағурчуқ — шахмат, нард:
 16/ —
 ағуршақ — юк: 16, 103/ —
 ад — от, исм: 9/ —
 ада — орол: 9/ —
 адан — атанмоқ, номланмоқ:
 9/ —
 аз I — оз: 12, 105/ —
 аз II — кичик ола от: 12/ —
 аз — озмоқ, адашмоқ: 12/ —
 азад ет — озод этмоқ: —/30
 азақ — оёқ булғ.): 9/ —
 азарла — озорламоқ, озор
 бермоқ: — 24/
 азачуқ — камроқ: 105/ —
 азбол — оз бўлмоқ, камай-
 моқ: 12/ —
 аздур — озайтирмоқ, ка-
 майтирмоқ: —/74
 азнина — жума: 27/ —
 азық — озик-овқат: 13/13
 азра — оз бўлмоқ, озаймоқ:
 12/ —
 азман — ахта от: 13/ —
 азу — тиш: 13/ —
 азчуқас — озроқ, камроқ:
 105/ —
 ай — ой: 26, 56/8
 ай — айтмоқ: 154/ —
 айа I — кафт: 27/ —
 айа II — қоя: —/9

ай а қ — оёқ: 9, 27/—
ай а қ а е — олқишламоқ: —/53
ай а н л а — эркаланмоқ:
104/—
ай а н у — эрка, шұх: 27/—
ай а у р — олқишламоқ: 27/—
Ай б а к — Ойбек (киши ис-
ми): 107, 109/—
ай в а — беңи (туркм.): 26,
81/—
ай в у ф айвуқ — оху: —/15
ай ғ ы р — айғыр: 27/—
ай д ы н — ойднн: 26, 95/—
ай д ы п л а — ойдннламоқ,
ёруғ бермоқ: 261/—
Ай д о ғ д ы — Ойтұғдн (ки-
ши исми): 118/—
ай з ~ а н з — оғиз (кипч.): 17/—
ай ы ғ л а н — ұзига келмоқ:
—/53
ай ы р — айирмоқ, ажратмоқ:
27/69
ай ы р л а — айирмоқ, аж-
ратмоқ: 27/70
ай ы т — айтмоқ: 27/—
ай л а қ — бепул, текин: 27/—
ай м а н I — ёнғоқ: 27/—
ай м а н II — юмалоқ кўз:
27/—
ай н а — жума: 27/17
Ай н а х а т у н — Айна хотун
(аёл исми): 27/—
ай н ы к ў н — эртадан ке-
йин: —/17
ай р а қ — кам ёғли қатнқ:
27/—
ай р а н — айрон (қипч.): 27/13
ай р ы — тоғ оралниғидаги йўл,
дара: 27/9
ай р ы ч — иккига ажратиш:
27/—
ай р у қ — айри, бошқа: 27,
143/—
ай р у қ л а — алмаштирмоқ,
ўзгартмоқ: 27/—
ай с а л ы — ой нури тушади-
ган жой: 26/—
Ай с а л ы — Ойсали (аёл ис-
ми) 26/—
ай т — айтмоқ: —/71
Ай т у ғ м ы ш — Ойтуғмиш
(аёл исми): 64/—
ай у — айиқ: 26/15
ай у қ I — шу, ўша: 26/—

ай у қ II — лайлак: —/16
ай у қ II — гидрокли, фаҳмли:
26/—
а қ — оқ: 17, 46, 112, 116/—
а қ - I — оқмоқ: 17, 42/—
а қ - II — ёпирилиб келмоқ:
18/—
а қ а з — олапойча жийрон:
17/—
а қ ай ғ ы р — оқ айғир юл-
дузи: 17/8
а қ а р — оқармоқ: 16, 112,
116, 138/10
а қ б а р с — оқ барс: 17/—
А қ б а р с — Оқбарс (киши ис-
ми): 17/—
А қ б у ғ а — Оқбуға (киши ис-
ми): 118/—
а қ ы н — оқим, ёпирилиш:
18/—
а қ ы н қ ы л — ёпирилмоқ:
18/—
а қ ы ш — оқишмоқ: 17/—
а қ р у қ — оқруқ (от тута-
диган арқон): 17/—
а қ с а — оқсамоқ: 17/60
а қ с а қ — оқсоқ: 17/—
а қ с у р — акса урмоқ: 17/63
а қ т а р — ағдармоқ: 17/—
а қ ч а I — оқ: 17/—
а қ ч а II — оқ танга: 17, 114,
134, 141, 142, 147/10
а л I — айёрлик, муғомбир-
лик: 20/—
а л II — олд: 119, 134, 135, 137,
18
а л — олмоқ: 19, 112, 134,
147/20
а л а — ола: 20/—
а л а қ I — келншмовчилик:
21/—
а л а қ II — ҳовуз —/9
а л а қ — қарама-қарши бўл-
моқ, знд бўлмоқ: 21, 22/—
а л а м — байроқ: 21/—
а л а н — босиб олмоқ, эгал-
ламоқ: 151/—
а л а ч а — олача: 20/—
а л п — алп, жасур, ботир:
21/—
а л д а — алдамоқ: 21/—
а л д а н — алданмоқ: 21/—
а л ы н — пешона: 19/—
а л ы н — олинмоқ: 19, 134/—

а л ы ы ч ы — димоғдор, такаб-
бур: 21,102/—
а л қ ы ш — олқиш: 22/—
а л қ ы ш қ ы л — олқишламоқ:
22/—
а л м а — олма: 22/—
А л н а қ — Алнақ (киши не-
ми): 22/—
а л т — тағ, паст, пастки қисм
—/18
а л т а в у — олтови: 116/—
а л т а ғ у — олтови: 22, 115/—
а л т ы — олти: 22, 21, 115/16
а л т ы й ұ з — олти юз: —/17
а л т ы н д а — тагида, остида:
135/—
а л т ы н ч ы — олтинчи: 144/—
а л т м ы ш — олтмиш: 115/17
а л т у з — йұқотмоқ, тушириб
құймоқ: 22/—
а л т у н — олтин: 132, 151/9
а л у — заиф, кучсиз: 28/—
а л у қ — шайлаш, отланиш:
21/—
а л у қ л а — шайланмоқ, от-
ланмоқ: 21/—
а л ч у — қизил: 21/
а м а ч — нишон, мўлжал: 23/—
а н а — она: 23/14
а н а т — анат (қуш номи):
25/—
а н ғ а р у — шу вақтгача, ҳо-
зирги пайтгача:—/18
а н д а — дерда: 24, 119/18
а н д а в у қ — шундай, шун-
дай қилиб: 24/—
а н д а н — ундан: 24, 150/—
а н д а р — ағдармоқ: 24/—
а н ы р — вақт, давр: 24/—
а н л а р џ а л а р — улар: 24,
105, 112, 118, 119, 122, 125,
136, 139, 146, 148, 154/18
а н т — онт, қасам: 24, 146/—
а н т а т — хафаланмоқ, қай-
ғурмоқ: 24/—
а н т и ч — онт ичмоқ, қасам
ичмоқ: 24, 146/—
а н с ы з — эҳтиётсизлик, тел-
балик: 24/—
а п у қ — тайёр: 23, 104/—
а н у қ л а — тайёрламоқ: 23/—
а н у р — давр, муҳлат: —/17
а н ч а қ — фақат: 24/19
а н I — онг: 24/

а н II — тўсиқ, ғов: 25/—
а н л а — англамоқ, тушунмоқ:
25/70
о н л у — онгли: 25/—
а р — чарчамоқ, ҳолсизланмоқ,
оғримоқ: 9/37
а р а — ора: 11, 101/18
а р а б а — арава: 11/—
а р п а — арпа :11/12
а р в а н а — урғочи туя: —/12
а р ғ — ариқ, дарё: —/10
а р ғ а н — уй ити: —/15
а р д — орт, орқа: 10, 101, 122,
134, 136/—
а р д ы н д а — орқасида: 135,
136/—
а р з у б а р ч и — пайғамбар:
—/8
а р ы — ори, тоза, пок, 10,
101/—
а р ы — ўрмаламоқ, секин юр-
моқ: 10/—
а р ы ғ — покиза, соф: 10/—
а р ы қ — тезак, нажасат: 12/—
а р ы н — тозаланмоқ, поки-
заланмоқ: 10/—
а р ы т — тозалатмоқ, покиза-
латмоқ: 10/84
а р қ — ариқ: 11/—
а р қ а — орқа: 11/—
а р қ а т а қ — няги олдинга
чиққан: 11, 102/—
а р қ у н — аста, секин: 11/—
а р м а ғ а н — армуғон, совга.
23, 122/10
а р м а қ — чарчоқ: 9/—
а р м у т — нок (туркм.): 81/—
а р с а л а н — арслон: 11, 103,
122, 128/14
а р т — орт, орқа: 10/—
а р т I — ортмоқ, кўпаймоқ:
10/45
а р т II — юкламоқ, ортмоқ:
11/—
а р т у қ — ортиқ, зиёд: 10/—
а р т у н ч а — орқа, орқасидан:
—/18
а р т у р — зиёда қилмоқ; орт-
тирмоқ: 10/—
а р у — ори: 10/15
а р у қ — ориқ, озгин, 11/—
а р у қ л а — ориқламоқ: 11/—
а р у қ т а қ — Орион юлдузлар
туркуми: —/8

аршун — аршун (ўлчов бирлиги): —/14
ас I — эркалаш, мехр: —/15
ас II — сассиқ кўзан: —/15
ас III — ос (қабила номи): 15/—
ас — осмоқ: 15, 98/—
асығ — фойда: 15/—
асыл — осилмоқ: 15/38
аслам — фойда, манфаат: 15/—
асну — эрка, тантиқ, инжиқ: 15/—
аснул ап — овуимоқ, юпанмоқ: 15/—
асра — асрамоқ, сақламоқ: 59/—
ассы — фойда: —/10
ассы айла — фойда келтирмоқ: —/78
ат — от: 15, 17, 69, 106, 112, 129, 138, 143, 145, 148/20
ат — отмоқ, итқитмоқ: 7, 103/—
ата I — ота: 8, 51, 113, 122, 138, 140, 141, 148/14
ата II — киши оти: 7/—
ата қыз қарындаш — амма: —/14
атын — ахталанган туя: 15/—
аткинә — отгина, отча (эркалатиш): 112/—
атлан — отланмоқ: 15/—
атлу — отлиқ: 15/
атрач — орол: 15/10
атсыз бармақ — отсиз бармоқ 12/—
атув — орол: —/10
атчуқас — отча, тойча: 105/—
ауз — оғиз: 17/—
аут — зид ҳаракат: 26/—
ахтур — ағдариб юбормоқ, айлантирмоқ: —/73
ахшам — оқшом: 101/17
ач — оч: 8, 64/—
ач I — оч қолмоқ: 8/—
ач II — очмоқ (эшикни очмоқ): 8, 68, 108/68
ачы — ачиқ: 9, 77/—
ачыл — очилмоқ: 8, 108/33
ачтур — очтирмоқ: 8, 77/—

ачуқ — очиқ: 8, 108, 114/—
аччы — амаки: —/14
аш — ош, овқат: 14, 32, 39, 134, 142/13
аш — ошмоқ: 14/—
ашага — паст, пастлик: 14/18
ашақ — ювош, камтар, итоатли: 14/18
ашақа — паст, пастлик (туркм.): 14/—
ашыңғы йыл — ўтган йил, бултур: 14/17
ашқақ — ошиқ, илг: 14/—
ашла — тузатмоқ: 14/—
ашлық — ошлиқ, буғдой: 14/12
ашну — олдин, илгари: 14/—
ашуқ — ошиқ, ўта, зиёда: 14/—
ашчы — ошчи, ошпаз: 105, 113/—

Ә

әпчи — аёл: 7/—
әв — уй: 25, 113, 119, 122, 127, 129, 137, 138, 145, 146, 149, 151/18
әвәт — ҳа: 25, 150, 151, 155/—
әвдәз — ювиниш, таҳорат қилиш: —/11
әвдәш — уйдош, ҳамсоя: 25/—
әвлән — уйланмоқ: 25/42
әвләндүр — уйлантирмоқ —/16
әвлү — уйли, уй-жойли: 25/—
әврәк — ўрдак: 26/16
әвшәт — мослашмоқ, дўстлашмоқ: 26/—
әг — эгмоқ: 18/—
әгә — эгачи: 18/—
әгәлә — араламоқ: 18/—
әгәр — агар: —/19
әгил — эгилмоқ: 18/—
әгин — эгин: 19/—
әгир — қора, қорача: 19, 17/—
әгир — йигирмоқ: 19/—
әглә — эгалламоқ: 19/—
әглән — кечкиб қолмоқ, тутлиб қолмоқ: —/41

ä г л ä н д ū р — тутилиб қол-
 моқ; секинлашмоқ —/61
 ä д и қ — этик: 102/—
 ä д ū к — этик (туркм.): 8/—
 ä з — эзмоқ, майдаламоқ:
 12/—
 ä з ä — амма: 13/—
 ä з ä н — дарё: —/10
 ä й ä г ū — қовурға, биқин: 27,
 101/—
 ä й ä р — эгар: 26/—
 ä й ä р л ä — эгарламоқ: 26,
 138/—
 ä й ä р л ä н — эгарланмоқ:
 129/—
 ä й г ä н л ä — юганламоқ: 26,
 104/—
 ä й г ū — яхши, эзгу: 27, 28,
 86/—
 ä й и н — эгин, елка (қипч.):
 19/—
 ä й л ä — айламоқ: 26/62, 19
 ä й л ä к и м — шундайки: —/19
 ä й л ä н — туш, туш, пайти:
 —/17
 ä й ū р л ä — эгилмоқ, букил-
 моқ —/82
 ä к — экмоқ: 18/47
 ä к и н — экин: 18/12
 ä к с и л — озаймоқ, кэмай-
 моқ: 18/83
 ä к с ū к — кам, оз: 18/—
 ä л — қўл: 20, 79/—
 ä л ä — сепмоқ, экмоқ: 20,
 109/—
 ä л ä г ū — элак: 109/—
 ä л ä к — элак: 22, 109, 114/—
 ä л ä н — эланмоқ: 20/—
 ä л ä ш к ä — элашка (таом но-
 ми): 20/—
 ä л и к — фазал: 21/—
 ä л к и н — бегона; чақмоқ:
 22/—
 ä л л а ш — ярашмоқ: —/24
 ä л л ä ш т ū р — ä л л ä ш т ū р -
 ū л чамоқ, солиштирмоқ:
 —/29
 ä л л и — элик: 21, 117/16
 ä л л и к — қўлқоп: 21/—
 ä м — юзнинг ранги: 34/—
 ä м — эммоқ: 23/—
 ä м ä к — меҳнат (туркм.):
 23/—

ä м ä н — толиқмоқ, меҳнат
 қилмоқ: 23/—
 ä м г ä к — эмгак, меҳнат:
 23/—
 ä м г ä н — чарчамоқ, толиқ-
 моқ: 23/—
 ä м д ä р — ағдармоқ, тўнтар-
 моқ: 23/—
 ä м д ä р и л — ағдарилмоқ,
 тўнтарилмоқ: 23/—
 ä м д н — энди: 55/—
 ä м д ū р — эмдирмоқ: 23, 110,
 114/—
 ä м л ū — юзида ранги бор:
 34/—
 ä м ч ä к — эмчак: 23/—
 ä н — тус, ранг: 137/—
 ä н ä к — бағбақа: 23/—
 ä н д ä — ундамоқ: 142/—
 ä н и л и к — ула-элик: 24,
 102/—
 ä н с ä — энса: 24/—
 ä н с ä л ä — шапалоқ урмоқ:
 24/—
 ä н ū к — кучук, ваҳший ҳай-
 вон боласи: 24/—
 ä н — юз, ёнок: 25/—
 ä р — эр: 9, 85, 112, 118, 133,
 138, 141, 143, 144, 147, 148,
 151/—
 ä р ä н — эран, эр: 112, 148/—
 ä р д ä м — эрдам: 11/—
 ä р и — эримоқ: 57/—
 ä р и н — эриллаб: 12/—
 ä р и т — эритмоқ (Бейлик):
 57/—
 ä р к — эрк: 11/—
 ä р к ä ч I — эчки: 11/—
 ä р к ä ч II — бичылган эчки
 (қипч.): 11/—
 ä р с ä к — эрсак: 11/—
 ä р с ū к — эрсак: —/14
 ä р т ä — эрта: —/17
 ä р ū к — ўрик: 12/—
 ä р ч ä л — бахтсиз: 11/—
 ä р ш и — кунта: 12/—
 ä с — эс: 13/—
 ä с — эсмоқ: 13, 97/86—
 ä с ä н — эсон, соғ: 13/—
 ä с ä н л ä — хайрлашмоқ:
 13/—
 ä с ä н л и к — эсонлик, сало-
 матлик: 14/11

ә с и р к ә — раҳм қилмоқ, ая-
моқ: 13/—
ә с к и — эски: 13/—
ә с м ә с — жимжитлик, суку-
пат: —/8
ә с р и — қоплон (туркм.):
13/—
ә с р и — маст бұлмоқ: 13/—
ә с р ұ к — эсруқ, маст: 13/—
ә т I — эт, гүшт: 7, 44, 118/213
ә т II — тери: 79/—
ә т ә к — этак, бар: 8, 102/—
ә т н к — этик (туркм.): 8/—
ә т м ә к — нон: 7, 102, 138,
142, 151, 152/64
ә ч к и — эчки: 79/—
ә ш ә к — эшак: 14/—

Б

ба ба — ота: 28/—
ба ба лағ — пуштан, айил:
28/—
бағ — боғ, боғлам: 33/—
бағ — боғ: 33/12
бағ а р с уқ — ичак: 33/—
бағ а ч ы — боғич: 34/—
бағыр I — бағир, жигар:
33/—
бағыр II — дахлдор, таал-
луқли: 33/—
Бағырсаған — Албеба-
ран (юлдуз): 33/—
бағышла — бағишламоқ:
33, 104/—
бағла — боғламоқ: 33/—
бажа — туйнук: 33/—
бажанақ — божа: 28/—
баз — ярашмоқ: 30/—
базар — бозор: 31/18
базық — такабур, гердай-
ган: 30/—
базламач — нон: —/13
базлаш — келишмоқ, яраш-
моқ: 30/—
базу — ұқлоғи: 31/—
базуқ — кучли бақувват:
30/—
бай — бой: 37/—
байам — бодом: 37/—
байи — боймоқ: 37/26
байындан ал — топшнр-
моқ: —/54

байрам — байрам —/11
бақ — боқмоқ, қарамоқ: 34,
48, 139/—
бақар — боқмоқ, қарамоқ:
—/31
бақыр — мис: 34/10
бақыс — чиримоқ; йиринг-
ламоқ: 34/—
бақыш — боқиш, нигоҳ:
108/—
бақсат — чиримоқ, саси-
моқ: —/63
бақурдақ — томоқ: 34/—
бал — бол: 10, 35/13
бала — жұжа: 36/—
балабан — лочин: — /16
балавус — мум: 35/—
баларусы — бол ари: 10/—
балдаран — балдаран
(ўсимликнинг тури): 36/—
балық — балиқ: 36, 106, 108,
114, 120, 139, 147, 150/10
балық бай — балиқ бой:
36/—
балықлық — балиқчилик:
108, 114/—
Балқан — Болқон: 36/—
балқы — балқимоқ: /36—
балта — болта: 36/—
балтачақ — болтача: 36/—
балтыр — болдир: 36, 102/—
балтур — балдур — бултур,
ўтган йили: —/17
балчақла — балчиқламоқ:
36/—
балчиқла — чапламоқ, су-
вамоқ: —/58
бан — ботирмоқ, чўктирмоқ:
36/—
банла — қичқирмоқ, чақир-
моқ: 37/32
бар — бор: 29, 132, 144/—
бар — бормоқ, жұнамоқ: 29,
32, 51, 75, 106, 107, 112, 113,
115, 117, 121, 132, 133, 139,
145, 146/—
бардақ — қўза: 29/—
барыл — борилмоқ, жұна-
моқ: 116/—
барым — борниш, борув:
116/—
барлы — борли (қабилла но-
ми): 29/—
барлу — борлик: 29/—

бармақ I — бормоқ, борув: 108, 144/—
бармақ II — бармоқ: 29/—
бармақлық — бормоқлик: 108, 114/—
барма сулуқ — сув идиши: 30/—
барс — барс: 30/14
барча — барча: 30, 101, 106, 147, 151/—
барчын — шоқи: 30/—
бас-I — босмоқ, ташланмоқ: 32/—
бас-II — босмоқ (Бейлик): 32, 33/—
баса I — бас, етарли: 32/—
баса II — -дан бошқа, -дан ташқари, -дан бұлак: —/20
басарғы кўн — индин: 33/—
басан — басан: 33/—
басбармақ — бош бармоқ: 31/—
басмақ — бошмоқ (оёқ кийими): 31/—
басур — ёпмоқ, яширмоқ: 32/—
бат-I — ботмоқ, чўкмоқ: 28, 33/65
бат-II — ботмоқ, (қуёш): 66/—
батыр — яхшилиқни билмаган нонкўр, ношукур: 28/—
батман — ботмон: 33/14
баттығ — ботиш (кун): 154/—
батур — инкор қилмоқ (туркм.): 33/—
батуқ — ботуқ (қушнинг номи): 28/—
бахышла — бағишламоқ, ҳади этмоқ: —/786
бахш — қисм, улуш: —/11
бахшыш — бахшиш, ҳади: 33/—
баҳа — баҳо, қиймат: —/11
баш I — бош: 31, 146, 150/20
баш II — уюм: 27/—
баш III — жароҳат: 31/14
баша I — бошоқ: 32/—
башақ II — тиг, уч (қипч.): 50/—
башар — бажармоқ, тамом қилмоқ: 32/—
башға — бошқа, ўзга: —/17

башла — бошламоқ: 31, 121, 123, 127/—
башлы айла — жароҳатламоқ, яраламоқ: 31/—
башлық — бошлиқ: 31/—
башмақ — бошмоқ: 31/—
бәбәчүк — кўз қорачиғи: 28/
бәг — бек (туркм.): 35, 119, 126/—
бәғән — мамнуп, хурсанд бўлмоқ, қаноатланмоқ: 35/—
Бәжүк — Бажук (киши исми): 29/—
бәз — темир: 30/—
бәз — безмоқ, тонмоқ, инкор этмоқ: 31/—
бәзә — безмоқ: 30, 103/—
бәзәвү — оқ упа: 31/—
бәзәк — безак: 30/—
бәзән — безанмоқ: 30/—
бәй — бек (қипч.): 35, 37, 109, 128, 129, 139, 148/—
бәйән — олмахон: 37/—
бәйәр — уйғурчала худонинг номи: 37/—
бәйлик — беклик: 109, 114/—
бәйни — мия (туркм.): 89/—
Бәкиш — Бекиш (киши исми): 34/—
бәклә — бекламоқ, қўриқламоқ: 34/—
бәкмәз ~ бәкмәс — шинни, узум суви: —/13
бәлгү — анқ, белгили, 36, 112/—
бәлгүлү — белгили, таниқли: 35/—
бәлгүр — билдирмоқ: 36, 112/—
бәлтәк — дудук, соқов: 36/—
бәлү — билим, фан: 35/—
бәлүк — ўрилган соч: 35/—
бән — мен (туркм.): 36/11
бәнәк — томчи: 36/—
бәнзәр — ўхшаш, каби: —/20
бәнт — банд: 57/—
бәрк I — кучли: 27, 30/—
бәрк ≈ бәк II — кўр тугун: 34/—
бәрки ≈ бәки — мустаҳкам-

ланмоқ, кучаймоқ: 30, 34, 104/—
 б а р т и п — уриб олмоқ, си-
 дириб олмоқ: 30/—
 б а р т ў к — шикастланган,
 чиққан бўғин: 30/—
 б а р ў — берп: 145/18
 б а ч и н — маймун: —/15
 б а ш и н ч и — бешинчи: 144/—
 б е р — бермоқ: —/21
 б е ш — беш: —/1
 б е ш й ў з — беш юз: —/17
 б и б и — биби, опа: 28/
 б и з — биз: 30/—
 б и з — биз: 30, 36, 139, 145,
 146, 153, 154/20
 б и з г а к — безгак: 31, 102/—
 б и к а р — кашта: 34/—
 б и к и т — қатрон: 34/—
 б и л ~ б е л — бел, ўрта: 35/—
 б и л — билмоқ: 35, 127, 128,
 129/60
 б и л а — билан: 36, 177, 122,
 142, 144, 145, 146, 151,
 155/18
 б и л а — қайрамоқ: 35, 109/—
 б и л а в ў — қайроқ: 35/—
 б и л а г ў — қайроқ (туркм.):
 35, 102, 109, 114/—
 б и л а з и к — биллагузук: 36,
 102/—
 б и л а к — биллак: 35/—
 б и л а — билимли, дониш-
 манд: 35, 106, 107, 113, 124,
 126, 148, 149/—
 б и л д ў р — билдирмоқ: 129,
 134/—
 б и л и — билим: 35/—
 б и л и к — қурол, яроғ: 35/—
 б и л и ш — билиш, таниш: —/14
 билмақ — билим: 152/—
 б и л т и р и к — яроғ-аслаҳа
 билан шайлаш: 30, 102/—
 б и н — минг: —/17
 б и н — минмоқ (туркм.): 36,
 88, 128, 138/—
 б и р — бир: 29, 34, 134, 141,
 143, 144, 147, 148, 151, 152/16
 б и р — бермоқ: 29, 106, 107,
 111, 132, 139, 140, 142, 147/—
 б и р а н ч а — бир қанча: 49,
 147/—
 б и р а в ў — бир ўзи: 116/—

б и р а г ў — бир ўзи: 115/—
 б и р и л — берилмоқ: 107, 108,
 112, 116, 134, 141/—
 б и р и н - б и р и н — бирич-би-
 рин: 144/—
 б и р и ш — бериш, тақдим қи-
 лиш: 108/—
 б и р и ш и к — совға, ҳадя:
 29/—
 б и р и ш м а к — олди-берди:
 29/—
 б и р л а — билан: 36, 117,
 155/—
 б и р к а з — бир марта: —/17
 б и р н а ч а — бир неча: 147/—
 б и р ў к д ў р - I — бириктир-
 моқ: 30/—
 б и с — тарбия: 27, 31/—
 б и с а р а к — туя: 31/—
 б и с л а — тарбияламоқ: 27,
 31, 77/—
 б и с л а н — тарбияланмоқ: 27,
 31/—
 б и с ў — тарбия: 31, 101/—
 б и т — бит: 28/15
 б и т — битмоқ, тузалмоқ, та-
 момланмоқ: 28/24
 б и т а к I — сополдан қилин-
 ган чуқур идиш: 28/—
 б и т а к II — қуви, ари уяси:
 281—
 б и т и — битмоқ, ёзмоқ: 28,
 145/—
 б и т и к ~ б и т и й ~ бити —
 мактуб: 28, 101, 133/—
 б и т и к ч и — котиб: 149/—
 б и т и л и к — қоғоз: 110,
 114/—
 б и т л а — битламоқ: 28/69
 б и т ў к — қисик, бит кўз: 28/—
 б и т у н — бутун: 28/—
 б и т ў р — битирмоқ: 28/75
 б и ч — бичмоқ: 109/70
 б и ч а л — оғир касал: 29/—
 Б и ч а р — Бичар (киши ис-
 ми): 29/—
 б и ч и н — пичан, ўрим: 29/—
 б и ч и н — бичилмоқ: —/70
 б и ч у қ — ярим: 152/—
 б и ш — беш: 31/—
 б и ш — пишмоқ, тайёр бўл-
 моқ: 32, 39/85
 б и ш а в ў — бешови: 116/—
 б и ш а г ў — бешови: 114/

биши — нон: 32/—
 биши — пишмоқ: 103/—
 бишик — бешик 19, 32/—
 бишир — пиширмоқ: 32/—
 бишўр — овқат пиширмоқ:
 —/57
 бықын — биқин: 34/—
 бызаву — кийик боласи:
 —/15
 былдыроқ былдарақ —
 барг, яроқ: 35, 103/—
 былдырчын — бедана
 (туркм.): 36, 103/—
 былдурчын — бедана: —/16
 былтыр — бултур: 36/—
 бынгар-быңар — булоқ:
 —/10
 бысра — бу ёққа: 31/—
 бычақ — пичоқ: 29/—
 бычқу — пичоқ: 109, 114/—
 бо — бўғмоқ, сиқмоқ: 28/—
 боғ — бўғмоқ, сиқмоқ: 33/—
 боға — буқа: 33, 101/—
 боғат — бўқоқ, бўғиз: 33/16
 боғаз — бўғоз: 33/—
 боғазла — бўғизламоқ,
 сўймоқ: 33/
 Боғды — Бўғди (киши ис-
 ми): 33/—
 боғырдақ — бўғиз: 33/—
 боз — бўз, кулранг: 30, 112/—
 боза — бўза: 21/—
 бозар — бўзармоқ: 112,
 138/—
 Бозғуш — Бўзғуш (киши
 исми): 31/—
 бозқуш бозғуш — бўз-
 қуш: 116/—
 бозла — бўзламоқ: 31/—
 бозмақ — ўғирламоқ, ўғир-
 лик қилмоқ: —/10
 бой I — бўй: 37/14
 бой II — янтоқ: —/12
 бойа — бўямоқ: —/55
 бойун — бўйин: 37/—
 бойунла — бўйинламоқ,
 бўйинга урмоқ: 37/54
 боқ — бўқ, нажасат: 34/—
 боқсақ — қайиш: 34/—
 бол — кўп, сонсиз: 36/—
 бол — бўлмоқ: 35, 123, 124,
 125, 126, 127, 137, 138, 143/—
 болғай ким — бўлғай ким:
 127/—

болдур — бўлдиrhoқ: 35/77
 болуш — бўлиш, ердла-
 шиш: 35/—
 бон — тажрибасиз: 37/—
 бор — бўр: 30/9
 борғатай — тувдо, тўхта
 тувалоқ: —/16
 борсуқ — бўрсиқ: 29, 102/15
 борч — бурч, қара: —/11
 бош I — бўш: 32/—
 бош II — бўш, эркин: 32/—
 боша — бўшмоқ, ажрамоқ,
 ҳоли бўлмоқ: 32/59
 бошан — бўшалмоқ, озод
 бўлмоқ: 32/—
 бōч — чаён: 37/15
 бōйўрчин — бедана (қипч.):
 бōк — ўрмон (ўрмоннинг қа-
 лин жойи): 34/—
 бōл — бўлмоқ: 36/—
 бōлўк — бир тўда: 35/—
 бōлчāк — бўри боласи: 35/—
 бōрāк — бўрак (таом): 30/13
 бōри — бўри (қипч.): 70/—
 бōрў — бўри: 30/15
 бу — бу: 24, 28, 32, 105, 118,
 119, 120, 121, 132, 133, 134,
 137, 140, 145, 146, 151/18, 20
 бугинā — бугина: 106/—
 буғ — буғ: 33/—
 буға — буқа: —/12
 буғанақ — сел, жала: 33/—
 буғдай — буғдой: 33, 34,
 137, 144/12
 буғдай аш — буғдой
 ош: —/13
 буғдай āмлў-āнлў — буғ-
 дой ранг: 34, 137/—
 буғра — нортау: 33/12
 буғуз — шу марта: 34/—
 буд — бут: 29/—
 буда — бутамоқ: 29, 103/—
 будақ — бутоқ: 29/—
 буз — муз: 30/8
 буз- I — бузмоқ: 30/—
 буз- II — ўғирламоқ, таламоқ:
 —/85
 бузаву — бузоқ, кийик бо-
 ласи (Бейлик) 31/—
 бузағу — бузоқ: —/12
 бузағу — бузоқ, кийик бо-
 ласи (Бейлик) 31/—
 бузуқ — бузуқ: 31/—
 бузул — бузулмоқ: 31/—

бу й — ұйнамоқ, рақсаға туш-
моқ: 37/—
бу й да й — бұғдой (қипч.):
33/—
бу й куз — шох (туркм.):
89/—
бу й руқ — буйруқ: 37/12
бу й ур — буюрмоқ: 37/45
бу к а з — бу кез (туркм.):
34/—
бу қ а в у — кишан, тушов: 34,
102/—
бу қ а ғ у л а — боғламоқ, ки-
шанламоқ —/74
бу л — топмоқ (туркм.):
36/79
бу л а — буламоқ, аралаштир-
моқ: 35/—
бу л а ғ у в — булғов, булғаш:
35/—
бу л а ш — аралаштирмоқ:
—/32
бу л ғ а — булғамоқ, аралаш-
тирмоқ: (туркм.): 35, 104/—
бу л ғ а й — булғамоқ, лойқат-
моқ: 36/—
бу л ғ а м а ч — буламоқ, атала:
35, 13/—
бу л ғ а н д у р — булғантир-
моқ, лойқатмоқ: 36/—
бу л н а қ — қулон: 35/—
бу лу қ — фойда: —/10
бу л у н I — асир: 36/—
бу л у н II — қуруқлик жой
(қипч.): 36/—
бу л у н л а — асир олмақ:
36/—
бу л у т — булут: 36/8
бу л у ш — келишмоқ: 35/—
бу н — нуқсон, камчилик: 36/—
бу н — ақлдан озмоқ: 36/—
бу н ч а — койймоқ, танбех
бермоқ: 36/—
бу н ы л а — койймоқ, танбех
бермоқ: 36, 104/—
бу н у т — миниладиган ҳай-
вон: 36/—
бу н ч а қ — бунча, шунча:
89/—
бу н ч у қ — мунчоқ, маржон:
(туркм.): 89, 105/—
бу р — бурамоқ, бурмоқ: 29/70
бу р ғ у — бурғи: 29/11
бу р у н I — бурун: 30, 140/—

бу р у н II — бурун, илгари ұт-
ган замон: 89/136/—
бу р у н д а қ — бурундуқ, юган:
—/12
бу р у н д у қ — бурундуқ, туя-
нинг бурнига тақиладиган
ҳалқа: 29/—
бу р у н д у р у қ — бурундуқ,
ҳалқа: 29/—
бу р ч — мурч, қалампир: 29/12
бу р ч а қ I — дўл: 30/—
бу р ч а қ II — нұхат: —/12
бу р ч а л а қ — бурчалақ
(ўсимлик): 29/—
бу с — яширинмоқ, пинҳон
тутмоқ: 31/—
бу с а р ы қ — чанг: 32, 102/—
бу с а т — ҳозир: —/17
бу с у — пусмоқ, яширинмоқ:
31, 33/—
бу т — бут: 29, 33/—
бу т а қ — бутоқ: 29, 33/9
бу т у р — баджаҳл, қовоғи со-
лиқ: 28/—
бу ч а қ — бурчак: 28/18
бу чу қ — ярим: 29/14
бу ш — аччиқланмоқ, жаҳли
чикмоқ (қипч.): 32/—
бу ш а қ — қаҳрли, жаҳлдор:
32/—
б ў ғ а л — букилмоқ: 35/—
б ў ғ ў н ~ б ў к ў н — бугун:
124, 134, 135/17
б ў з — торайтирмоқ, йиғмоқ,
тўпламоқ, қаттиқ боғла-
моқ: 30/—
б ў к I — букмоқ, букламоқ: 34,
/57
б ў к II — рақсаға тушмоқ,
ашула айтмоқ: 34/—
б ў к а р — букмоқ: 34/—
б ў к р а қ — буйрак: 34/—
б ў к р ў б ў к р и — букур,
букри: 34/—
б ў к т а р — тахтиравон: 34/—
Б ў к т н — Букти (киши ис-
ми): 118/—
б ў л ч а қ — бўри боласи: —/15
б ў р а ~ б ў р ч а — бурға:
—/15
б ў р и — бурқимоқ, ҳид чи-
қармоқ: 29/—
б ў р к ў — дим, иссиқ: 30/18
б ў р т ў к — уруғ, дон: 29/12

бўрчә — бурга: 30/—
бўрчәк — бурчак: 30/—
бўтүн — бутун, тўлиқ: 28/—

П

пабуч — оёқ кийими: 28/—
падшаҳ — подшоҳ: 31/—
падшаҳлық — подшоҳлик:
31/—
пайғамбар — пайғамбар:
37/8
пақых — фақиҳ, қонуншунос,
юрист: 83/—
панпуқ — пахта (туркм.):
88/—
паншанбаҳ — пайшанба:
—/17
пара — пора, бўлак: —/13
пас — занг: 32/—
паслан — зангланмоқ: 32/—
пайнир ~ панир — пиш-
лоқ: 36/—
пайнир — пишлоқ: —/13
пишманол — пушаймон
бўлмоқ, ачинмоқ: —/85

В

вар — бормоқ: 75/—
вирасийа — қарз, насия:
—/11
вур — урмоқ: —/56

Г

гамус — буқа, қўтос: —/12
гәрү — кейин, сўнг: —/19
гәрчәкәт — тўғри, соф-
дил бўлмоқ: —/53
гилим — гилам (Бейлик):
39/—
гөр — гўр: —/11
гўләб — гулоб: 83/—
гўләф — гулоф: 83, 101/—

Д

давар — пода: —/12
давушаған — товушқон,

қуён: —/12
дарла — куйдирмоқ, тамға
босмоқ: —/17
дақын — тағин: 145, 150/—
дақынча — қадар, гача:
150/—
дан — ажабланиш, ҳайрат, та-
ажжуб: 50/—
данқал — ҳайратда қол-
моқ, эсанкираб қолмоқ:
50/—
данықлуқвер — гувоҳ-
лик бермоқ: —/50
данықол — гувоҳликка
олмоқ: —/50
дарман — дори-дармон:
—/11
дарт ~ тарт — тортмоқ:
—/87
дәп I — тепмоқ: 47/—
дәп II — учи, чўққиси: 47/—
дәпәк — тепувчи: 47/—
дап II — қуримоқ, сергимоқ:
47/—
дәпә I — тепа, тепалик: 22,
47/—
дәпәлә — тепкиламоқ, сава-
ламоқ: 47, 104, 134/75
дәпәлән — тепкиланмоқ,
саваланмоқ: 108, 112, 134/—
дәпәләт — тепкилатмоқ,
савалатмоқ: 110, 113/—
дәпи — қор бўрони: 47, 103/—
дәпкүч — тепкич: 47/—
дәпрән — юрмоқ, силжинмоқ,
сурилмоқ, қимирламоқ, жил-
моқ: 47/—
дәв — қашламоқ, тирнамоқ:
51/—
дәвә — туя: 51, 86/12
дәвәбалық — туя балиқ,
дельфин: 51/—
дәвәқуш — туя қуш: 51,
118/12
дәг I — тегмоқ: 49, 150,
151/—
дәг II — етиб келмоқ: —/88
дәгмә — ҳар қайси, ҳар қан-
дай (туркм.): 49, 147/19
дәгүл — эмас (янкор сўзи):
49, 113, 121, 123, 125, 126,
135, 136, 154/—
дәгшўр — алмашмоқ: —/66
дәдә — дада, бобо: 48, 51/—

д а э — уюрдан, тўдадан узоқ-
лашмоқ, ажралмоқ: 48/—
д а э а к — тезак: 48/—
д а к а — така эчки: 49/—
д а к к и н ч а д а к и н ч а —
-гача, -гунча аффиксларига
тўғри келади: 150/—
д а л — тешмоқ: 50/—
д а л и к т а л и к — тешик:
—/9
д а л и м — кўп, беқиёс, сон-са-
ноқсиз: 50, 78/—
д а л ў — ақлсиз, думбил, ақл-
дан озган: 50/—
д а л ў к — тешик, туйнук: 50/—
д а л ў р — ақлдан озмоқ, жин-
ни бўлмоқ: 50/—
д а л ў т о ғ а н — калхат: —/16
д а м р а ғ ў — темиратки:
50, 102/—
д а м и р д а м ў р — темир:
40, 50, 116/—
д а м р а н — дами ўткир, кес-
кир: 50/—
д а р ғ ў — юк учун эгарга қа-
далган қайиш: 48/—
д а қ и з — денгиз: —/10
д а р к — тескорлик, шоши-
линч: —/11
д а р л а — терламоқ: —/64
д е ғ а р — баҳо, қиймат: —/11
д и — демоқ (туркм.): 48,
154/—
д и п — чуқурлик: 47/—
Д и г и р м а н — Дигирмон (ки-
ши исми) 49/—
д и д а — тахтиравон: 48/—
д и з — тизза: 48/—
д и к - I — тикламоқ, ўтқазмоқ,
экмоқ: 49, 143/—
д и к - II — тикмоқ: 49/—
д и к а н — тикон: 49/—
д и я — тил: 50/—
д и л — тилмоқ, ёрмоқ: 50/—
д и л а — тиламоқ, хоҳламоқ,
сўрамоқ: 40, 50/57
д и л а к — тилак: 50/—
д и л а н ч и — тиланчи: 50/
д и л к ў — тулки: 50, 117/—
д и л у к д а л ў к — тешик,
туйнук: 102/—
д и н с ў з д у р — жим тур-
моқ, сукут қилмоқ: —/48
д и р а к — терак: 48, 142/9

д и р г и — лаган, товоқ: 48,
102/—
д и р л и к — тириклик: —/11
д и т р а — титрамоқ, қалти-
рамоқ: 48/—
д и т р а т м а қ — безгак: —/14
д и т р ў в — тикилиш, диққат
билан қараш: 48/
д ы в а р — девор: —/9
д ы д — титмоқ: 48/
д ы л т а қ — далил, асос, исбот:
50/—
д ы н — тин олмоқ, нафасни
ростламоқ: 50/—
д ы н л а — тингламоқ, эшит-
моқ: 50/—
д ы н л а н — дам олмоқ: 66/—
д ы р м а қ — термоқ, йиғмоқ:
32/—
д о — чиқмоқ: 49/—
д о ғ — туғмоқ, кўтарилмоқ,
бошланмоқ: 49, 106, 107,
131, 132, 137, 138/—
д о ғ у р — туғилмоқ: —/88
д о з — чанг, тўзон: —/8
д о з а т — тозат — чангит-
моқ: —/66
д о қ д о қ — туғишган ака-ука:
49/—
д о қ у н — тегмоқ, ушламоқ:
—/25
д о л қ у қ I — кулги: 50/—
д о л қ у қ II — меш: 50/—
д о н л у қ ~ т о н л у қ — на-
фақа, маош: —/12 ~
д о с т — дўст, ўртоқ: —/14
д о б з — чидамоқ: 48/—
д о к — тўкмоқ: 49//
д о к м а — айёр: 49/—
д о н — қайтмоқ: 50/
д о р д а в ў — тўргови: 22,
116/—
д о р д а ғ ў — тўргови: 114/—
д о р д и н ч и — тўртинчи:
144/—
д о ш а — тўшамоқ, ёймоқ:
133/—
д о ш а н — тўшанмоқ: 134/—
д у ғ — тувдо, тўхтатувалоқ
(қуш номи): 49/—
д у з ~ т у з — туз: 47/13
д у м л у — совуқ: 50/
д у м у л — юпанмоқ, овунмоқ,
тасалли бермоқ: 50/—

д у р — ўрнидан турмоқ, тик-
 ка турмоқ: —/70
 д у р ғ а й — турғай: — /16
 д у ш а н б а ҳ — душанба:
 /17
 д у ш м а н — душман: — /14
 д ў п д ў з — тўппа-тўғри, тўғ-
 ридан-тўғри, дупдуруст:
 47/—
 д ў г — тугмоқ, боғламоқ:
 49/—
 д ў г м а — тугма: 49/—
 д ў г ў н I — тугун: 49/—
 д ў г ў н II — оломон, катта
 йиғин: 49/
 д ў д а н — чуқур: 48/
 д ў д ў к — най 48/—
 д ў з — тузмоқ, тартибга кел-
 тирмоқ: 48/—
 д ў з а л — ўзаро келишмоқ,
 ваъдалашмоқ: 22/—
 д ў з а т — тузатмоқ; тўғрила-
 моқ: — /74
 д ў з ў м — тизим, шода: 48/—
 д ў к а л — тугал: 49/—
 д ў к а н — туганмоқ, сарфлаб
 тугалламоқ: 49/—
 д ў к н ў к — чодирнинг қуббаси:
 49/—
 д ў л а н — ўрнатмоқ, қурмоқ:
 50/—
 д ў м а н — туман, ўн минг:
 50/
 д ў м р ў — дўмбира: 50/—
 д ў н — тун, оқшом: 50, 122/—
 д ў н а к ў н — кечаги кун:
 145/—
 д ў н д ў л б и — бутун тун:
 —/18
 д ў н л а — тунда: —/17
 д ў н л а — дам олмоқ: —/24
 д ў р а — қонун, усул, йўл:
 48/—
 д ў р т I — туртмоқ: 48/—
 д ў р т II — бўямоқ, сурка-
 моқ: 48/
 д ў р ў ш — тиришмоқ, ўрин-
 моқ: — /30
 д ў т ў н — тутун: 47/—
 д ў ш — туш, куннинг ярми:
 155/—
 д ў ш — тушмоқ: 39/86

Ж

ж а н — жон: 146/—
 ж а ҳ а н — жаҳон, дунё: —/9
 ж и ж а ж е ж а — бола она-
 сини ундаши: 42/—
 ж ы н р а — инграмоқ: 75/—
 ж ы н р а ғ у — қўнғироқ: 75/—
 ж ы р л а — ашула айтмоқ,
 йиғламоқ (бола йиғиси):
 42/—
 ж у м а р т — сахий, қўли очиқ,
 олиҳиммат: 46, 148, 149/—
 ж у ҳ у д — жуҳуд, яҳудий:
 —/10

З

З а й д — Зайд (киши исми):
 127/—
 з а ҳ м а т у т у в — заҳмат че-
 киш: — /11
 з а ҳ л а — довьюраклик, мард-
 лик, жасурлик: /11
 з и й а п — зиён, зарар: —/10
 з и й а н е т — зарар етказмоқ,
 зиён етказмоқ: /44
 з и й а р а т қ ы л — зиёрат
 қилмоқ: —/45
 з и н д а н — зиндон: —/11
 з у л м е т — зулм этмоқ:
 —/60

И

и — этмоқ: 7, 113, 121, 123,
 125, 126, 145, 153, 154/—
 и п — ип: 7/—
 и п а к — ипак: 91/—
 и в — шошмоқ: 25/27
 И в р и л — Ирбил (шаҳар):
 —/9
 и г I — йиг, урчуқ: 19/—
 и г II — касаллик, оғриқ: 19/—
 и г а — эгов: 18/—
 и г и р м и — йигирма: 96/—
 и г и р м а б и р — йигирма бир:
 143/—
 и г и р м и й и к и — йигирма
 икки: 143/—
 и г н а — игна: 19/—
 и з — из 12/

издä — изламоқ, ахтармоқ: 13/—
изи — худо (булғ.): 9/—
излик ~ äзлик — поймафзал: 13/—
ийиз — соқоқуш, мешкоп қуш: —/16
ийин — эгин, елка: 26/—
икäвлä ~ икälä — икковлон 104, 116/—
икävü — икови, иккаласи: 116/—
икägü — икови, иккаласи: 114/—
ики — икки: 18, 143, 148/—
икбилä — икки юзли шамшир, ўткир қилич: 18/—
икп бозат — Қичик Айиқ юлдузлар туркуми: 18/—
ики йыллы тай — икки яшар той: 18/—
ики йүз — икки юз: 143/—
икилä — икки баравар қилмоқ: 18, 104/—
икимиң — икки минг: 143/—
икинди — кун ботиш пайтигача бўлган вақт: 18, 102/—
икин икин — икков-икков: 144/—
икинчи — иккинчи: 18, 144/—
икки — икки: —/16
икки бозат — Қичик Айиқ юлдузлар туркуми: —/8
икки йүз — икки юз: —/17
ил I — эл, мамлакат: 20, 22/11
ил II — тинчлик, сулҳ: 20/—
ил — илмоқ, осмоқ: 19/—
илäk — анжир: 21/—
илән — жаҳлланмоқ, ғазабланмоқ: 20/—
иләрү — илгари олдин: —/17
илät — тўламоқ: —/88
илгәрн ~ илгарү — илгари, олдин: 21, 136/—
илгү — маълум, нишон: 22/—
илгүн — давлат: 22/—
илни — илинмоқ: 19/—
илк — илк: 136/—
илки — ўғир: 21/—
илкик — илгак: 21/—
илкинчи — биринчи, дастлабки: 144/—
илчи — элчи: 20/—
им — ер солиғи: —/12

имди — энди: 23, 117/—
ин I — ин, уя (қипч.): 23/9
ин äн II — эн: 23/—
ин — инмоқ, тушмоқ: 23/82
инä — игна (қипч.): 19/—
инä — ахта қилмоқ, бичмоқ: 23/—
инäk — сигир: 24/12
инәнмиш — ахталанган, бичилган: 23/
индир — индирмоқ, туширмоқ: 22/—
инжү — инжу: 24, 102/—
иним — иним: 24/—
иниш — иниш, тушиш: 24/—
инән — жуда, жуда ҳам: 24/—
инлә — инграмоқ, нола қилмоқ: 25/—
ир I — зерикмоқ; эришмоқ: 10/—
ир II — ҳайдамоқ, қувмоқ, узоқлаштирмоқ: 10/—
ирән — зерикмоқ; ташвишланмоқ: 10/—
ирдäб — ирдаб (ўлчов бирлиги): 144/—
ири — юпанмоқ, овунмоқ, тасалли олмоқ: 11/—
ирил — узоқлашмоқ, ғойиб бўлмоқ, кетмоқ: 10/—
ирин — йиринг: 12/—
ирк — йиғмоқ, тўпламоқ: 11/—
ирäk — эркак, эр киши: 11/—
ирäkч — бичилган така: —/12
иркил — йиғмоқ, тўпламоқ: 11/—
иртä — эрта, эртанги кун: 10/—
иса — эса (тўлиқсиз феъл): 152/—
иси — иссиқ: 13/—
иси — исимоқ: 14/—
ислик — иситма, безгак: —/14
иситтир — иситтирмоқ, иситмоқ: 14/—
исән — уст, устида: — 19
исси — иссиқ: —/8
иссилик исилик — иситма: 13/—

иста — қидирмоқ, изламоқ: —/18
 ит — ит: 8, 79, 105, 112, 115/15
 ит ~ ет I — этмоқ: 8/—
 ит II — ұлмоқ, тамом бұлмоқ; йўқолмоқ: —/28
 ит чўкәс — кучук, ит бола-
 си: 105, 113/—
 ич — ич, ичкари: 9, 112/—
 ич — ичмоқ: 8, 103/—
 ич дўр — ичирмоқ: 110, 112,
 117/—
 ичи — амаки: 9/—
 ичир ~ ичўр — ичирмоқ:
 8, 110/—
 ичиш — бўрттириб юбормоқ,
 лоф урмоқ, муболаға қил-
 моқ: —/78
 ичқур — белбоғ, камар: 9/—
 ичтон — иштон: 9/—
 ичхур — хурулламоқ, хур-
 рак отмоқ: —/67
 иш I — иш: 14, 25, 32/11
 иш ~ еш II — ўртоқ, йўл-
 дош: 14/14
 иш бер — иш бермоқ: —/26
 ишик — эшк: 14/—
 ишим — шим: 14/—
 ишит — эшитмоқ: —/47
 ишит дўр ~ ишит тўр —
 эшиттирмоқ, тингламоқ:
 116/—
 ишиттир ~ ешиттир —
 эшиттирмоқ, тинглатмоқ:
 14/—
 ишкик ешкик — эшкак:
 14/—

Ы

ы — жұнамоқ, юбормоқ: 7, 103,
 121, 126/—
 ыбрақ — алмаштирмоқ:
 —/66
 ыбар ыбар — мушк, хўш-
 буй модда: 7, 63/10
 ығ — дон бошогининг қилти-
 ги, қилтаноги: 16/—
 ығла — йиғламоқ: 16/—
 ығлат — йиғлатмоқ: 16/—
 ығлық — музика асбоби:
 16/—
 ый — уруш: —/11

ыйван — калтакесак: —/15
 ыйун — қабила —/10
 ықрық — ҳосилсиз ер: —/9
 ықша ~ ақша — ғичилла-
 моқ, ғижирламоқ (эшик):
 104/—
 ылан — илон: —/15
 ылы — илиқ, илмилик: 21/—
 ыпам — ишончли, соф: 24/—
 ынан — ишонмоқ: 24/—
 ыңыр — эснамоқ: —/41
 ыр — ашула, куй: 10/
 ыра — терватмоқ: 11, 103/—
 ыра — ирғамоқ, терватмоқ:
 11/—
 ыргақ — илгак: 11/—
 ыргық — илгак, илмоқ: —/10
 ырдын — хирмон, ғарам:
 10/—
 ырытақ — Орион юлдузлар
 туркуми: 11/—
 ырла — куйламоқ, ашула
 айтмоқ: 10/—
 ырмақ — ирмоқ, ўзан: 11/10
 ысыр — тишламоқ, узиб ол-
 моқ: 15/63
 ысырға — исирға, сирға: 13,
 102/—
 ысмарла — қўймоқ, сол-
 моқ, хайрлашмоқ, толшир-
 моқ: 14/49
 ысра — энг узокдаги, олисда-
 ги: 15/—
 ыссық — иссиқ: —/14
 ыт — жұнатмоқ, юбормоқ:
 8/—
 ычғы — кичикнинг каттага
 мурожаати 9/—
 ышық — нур, ёруғлик: 14/—
 ышқун — равоч: 14/—

Й

йа I — камон, ёй: 68, 90, 101,
 105/—
 йа II — ё, ёки: 150/—
 йа... йа... — ё... ё..., ёки-
 ёки: 150/—
 йаб — совургич, елпигич:
 91/—
 йабалақ — яланғоч: 91/—
 йабан — биёбон, чўл: —/9

й а б ы ш — ёпишмоқ: —/79
й а п — I — ёпмоқ (Бейлик):
90/64
й а п — II — ёпмоқ (нон): —/64
й а п — III — ёпмоқ, қурмоқ:
90/—
й а п ы ш — ёпишмоқ, ёпиш-
тирмоқ: 91/—
й а п й а ш ы л ~ й а м й а ш
ы л — ям-яшил, яп-яшил:
91, 98, 117/—
й а п р а қ — япроқ: 90/9
й а в а ш — ювош, аста: 99/—
Й а в а ш — Яваш (киши ис-
ми): 99/—
й а в ы — турклашган (одам):
99/—
й а в ы — ёвуқ келмоқ, яқин-
лашмоқ: 90/—
й а в ы т — тўёна: 99/—
й а в л а қ — катта, улкан: —/8
й а в р ы — жўжа; қуш боласи:
—/16
й а в у з I — ёввойи: 99/—
й а в у з II — ёвуз, даҳшатли,
вахший (туркм.): 107/—
й а в у қ л а т — яқинлаш-
тирмоқ, ёвуқ келтирмоқ:
99/—
й а в у қ у л у н — нобуд бўл-
моқ, ҳалок бўлмоқ: —/56
й а в ш а қ — сирка; бит: 99/—
й а ғ — ёғ: 95/13
й а ғ — ёғмоқ: 95/—
й а ғ а — томон, тараф, ёқ:
—/18
й а ғ ы — ёв, душман: 95/—
й а ғ ы з — қора от: 69, 95/—
й а ғ ы з й е р — қора тупроқ:
95/—
й а ғ ы р I — яғир, яра: 95/—
й а ғ ы р II — темир қалқон:
95/—
й а ғ ы р III — мис: — —/10
й а ғ ы р л ы қ — отнинг ёпинғи-
чи: 95, 103/—
й а ғ ы р с ы ғ ы н — Альдебар-
ран юлдузи: —/8
й а ғ л а — ёғла, ёғламоқ: 95/—
й а ғ л ы қ — душманга отила-
диган ўқ: 95/—
й а ғ м а I — дастурхон: 95/—
й а ғ м а II — талончилик, бос-
қинчилик: 95/—

й а ғ м а л а — талон-торож
қилмоқ: 95, 104/—
й а ғ м у р — ёмғир: (туркм.):
95/8
й а ғ р ы н — яғрин: 95/—
й а ғ у р т — қағиқ: 95/13
й а з I — баҳор, кўклам: 93/18
й а з II — сариқ мис, жез:
—/10
й а з — I — ёзмоқ: 93, 127, 145/27
й а з — II — адашмоқ, хато қил-
моқ; кўмакчи феъл функция-
сида келади: 123, 127/—
й а з — III — ёймоқ: 93/—
й а з ы — чўл, дашт: 93/9
й а з м а қ — хағ, ёзув: —/12
й а з у — ёзув, хат: 93/—
й а з у қ — гуноҳ: 93/11
й а з у қ л а — гуноҳ қилмоқ:
93/—
й а й — ёз: 100/18
й а й — I — ёймоқ: 100/—
й а й — II — васваса солмоқ:
100/—
й а й қ а — ювмоқ: 100/—
й а й а н — юриш бошлаш, ху-
руж: —/11
й а й ы л — иғво қилмоқ: 100/—
тўлқинланмоқ: 100/—
й а й қ а н — ҳаяжонланмоқ,
й а й л а — ёзламоқ, ёзни ўт-
казмоқ: —/53
й а й л а қ — яйлов: 110/—
—/17
й а к ш а н б а — якшанба:
й а қ — ёқмоқ, ёндирмоқ:
100/—
й а қ а — ёқа: 95/—
й а қ ы л — ёқилмоқ, ёнмоқ, ўт
олмоқ: 95/—
й а қ ы н — яқин: 95/—
й а қ м а ч — ҳолсиз, дармон-
сиз, қувватсиз: 95/—
й а қ н ы — яхна гўшт: 96/—
й а қ т у — ёғду, ёруғлик: 95/—
й а қ ш ы — яхши: 95, 143/—
й а қ ш у л а — яхшиламоқ,
тузатмоқ, яхшилиқ қилмоқ:
96/—
й а л — ёл, соч: 97/—
й а л — ҳолсизланмоқ, кучсиз
бўлмоқ: 97/—
й а л а — яламоқ: 97/80
й а л а в а ч — элчи: 97/8

й а л а қ — ялоқ: 97/—
й а л а м — обру, шаън: 97/—
й а л а н о л — яланғоч бұл-
моқ: —/38
й а л а н с о ё й л а — ёлгон га-
пирмоқ: —/76
й а л а н у з — ёлғиз, якка, як-
калик: 97/—
й а л в а р — ёлвормоқ: —/40
й а л ғ а н — ёлғон: 96/—
й а л ғ а ш л а — ўтинмоқ, ёл-
вормоқ (худодан): 97/—
й а л ғ у з — ёлғиз: —/18
й а л д у з ~ йалдыз — юлдуз:
й а л д р ы м — шпша: —/10
й а л д у з а р и — мажусий,
бутпараст: /10
й а б ы н қ ы л — яланғочла-
моқ, терисини шилмоқ:
97/—
й а л м а н — ялман (қуш);
97/15
й а м а — ямоқ: 98/—
й а м а л а — ямамоқ, ямоқ сол-
моқ: —/145
й а м а л ы қ — ямоғлиқ 109,
114/—
й а м а н — ёмон: 98, 107, 112,
133, 142/—
й а м а н л а — ёмон қилмоқ,
бузмоқ: 98/28
й а м ғ у р — ёмғир (қипч.):
95
й а м у р т ғ а — тухум: 98/—
й а м у р т қ а — тухум (Бей-
лик): 98/—
й а м у р т у ғ а — тухум: —/13
й а н — ён: 98, 99/—
й а н — ёнмоқ, куймоқ: 99/33
й а н а ғ — ёноқ (Бейлик):
98/—
й а н а н д а — қарши-қарши-
дан: 135/—
й а н ғы л — янглишмоқ:
—/67
й а н д у р - I — ёндурмоқ: 99/23
й а н д у р - II — кучаймоқ: —/23
й а н ч у қ — ёнчиқ: 99/—
й а н а қ - I — ёноқ: 98/—
й а н а қ - II — танглай: 99/—
й а н а л — адашмоқ, янглиш-
моқ: 99/—

й а қ л ы ш — янглиш, хато:
99/—
й а р — жар: 92/—
й а р — ёрмоқ: 93/—
й а р а — ярамоқ, яроқли бұл-
моқ: 92/55
й а р а қ — яшин, чақмоқ: —/8
й а р а қ л а — қуролланмоқ,
аслахаламоқ: 92/—
й а р а л — яратилмоқ: 115/—
й а р а н — машқ қилмоқ (от):
93/—
й а р а н д у р — машқ қилдир-
моқ (от): 93/—
й а р а с а — кўршапалак: 93,
й а р а т — яратмоқ: 93/—
101/—
й а р а т ғ а н — яратувчи, худо:
93, 115, 119/—
й а р ы — ёришмоқ, чиқмоқ, яр-
қирамоқ: 92/—
й а р ы а й л а — ёрдам бер-
моқ, кўмаклашмоқ: —/26
й а р ы қ I — ёруғ: 96/8
й а р ы қ II — совут, зерҳли
кийим: 92/—
й а р ы м — ярим: 93/14
й а р ы н — эрта, келаси кун:
—/17
й а р қ ы н — ёрқин, чароғон:
92/—
й а р л ы ғ а — ~ йарылға — ке-
чирмоқ, айбидан ўтмоқ: 93,
104/—
й а р л у — камбағал, бахтсиз:
93/—
й а р м а қ — кумуш танга:
92/10
й а р т — ёрмоқ: —/51
й а р у — ярим: 152/—
й а р у қ I — ёруғ, ойдин: 93/—
й а р у қ II — ёриқ, тешиқ:
92/—
й а с — мотам, аза: 94/—
й а с — ипини бўшатмоқ: 94/—
й а с ы ч — ўткир, тигли: 94/—
й а с л у — мотамли, азали:
94/—
й а с м ы қ — ёсмиқ: —/12
й а с р а ғы к ў н — ўтган кун:
—/17
й а с с ы — ясси, япалоқ: 94,
117/—

- й а с т а — ястанмоқ: 110,
 112/—
 й а с т а н — ястанмоқ: 110,
 112/—
 й а с т у қ — ёстуқ: 94, 110/—
 й а т I — ёт (одам): 94/—
 й а т II — қудрат, куч: 91/—
 й а т — ётмоқ, ухломоқ: 92,
 94, 133/22
 й а т а р — эрга бермоқ, тур-
 мушга чиқармоқ: 94/—
 й а т б а — йатба (қабила но-
 ми): 92/—
 й а т д у р — ётқизмоқ: 94/—
 й а т қ ы р — ухлагга мажбур
 қилмоқ, ётқизмоқ: 94/—
 й а т л ы қ — қиз: 94/—
 й а т с ы з — камқувват, дар-
 монсиз, кучсиз: 92/—
 й а т с у н — ётар пайти: —/17
 й а т т у р — йатур — йўқ қил-
 моқ: 91/—
 й а т у қ — мизғиш: 94/—
 й а у қ — ёвуқ, яқин: 99/—
 й а х н ы ~ й а қ н ы — яхна
 гўшт, яхна: —/13
 й а х ш ы — яхши: 27/—
 й а ч ы — ёйчи: 105, 113/—
 й а ч уғ а с — ёй (кичрайтиш):
 105/—
 й а ш I — кўк, барра, ғўра:
 94/—
 й а ш II — ёш, йил: 94/17
 й а ш III — ёш, ўспирин: 120/13
 й а ш IV — ёш, кўз ёши: 94/—
 й а ш — яширинмоқ, яширмоқ:
 94/—
 й а ш а — яшамоқ: 94/—
 й а ш а р I — яшармоқ, ёш
 бўлмоқ: 94, 112, 138/—
 й а ш а р II — ёш тўкмоқ:
 94/—
 й а ш д у р — яширмоқ, бекит-
 моқ: 94/—
 й а ш ы л — яшил: 94, 112/—
 й а ш ы н — яшин: 94/8
 й а ш м а қ — тўр, чойшаб:
 94/—
 й а ш т о л — кўзи ёшга тўл-
 моқ: 94/—
 й а ш у р — яширмоқ, бекит-
 моқ: 94/—
 й а ~ й и — емоқ: 58, 59,
 90, 103, 108, 111, 112, 132,
 133, 134, 137, 138, 139, 142,
 147, 150, 151, 152, 153, /21
 й а б ў л д ў р а к — япроқ: —/9
 й а г а а н — папирус: —/9
 й а д а в ў — етгови: 116/—
 й а д а г ў — етгови: 114/
 й а д и ~ й етти — етти: 7, 91,
 115/—
 й а д д и — етти: —/16
 й а д д и й ў з — еттиоз: —/17
 й а д и н ч и — еттинчи: 144/—
 й а д и р — едирмоқ: 90/—
 й а д ў р — едирмоқ: —/21
 й а к — жин, ажина: 96/8
 й а к а н — оқсоқ: 96/—
 й а к н и д ў — кун ботиш пай-
 тигача бўлган вақт: —/17
 й а к и р — жаҳлланмоқ: 96,
 137/—
 й а к к о р — ёмон кўрмоқ:
 96/—
 й а к л и к — олижаноблик
 109/—
 й а л — ел, шамол: 97/—
 й а л а с — тонг шабадаси:
 97/—
 й а л в а — бедана: 97/—
 й а л к а н — елкан: 97/—
 й а л м ў к — елмук (ўсим-
 лик): 97/—
 й а м — ем: 98/—
 й а м а к — йамак (қабила но-
 ми): 98, 151/—
 й а м и ш — мева: 38, 98/—
 й а н I — енгмоқ, ғалабага
 эришмоқ: —/67
 й а н й и н II — ейилмоқ: 112,
 133, 134/—
 й а н ж ў — инжу: —/10
 й а н и л а — янгиламоқ, янги
 қилмоқ 99/—
 й а р — ер: 52, 144/—
 й а р д а ш — ҳамқишлоқ ҳам-
 шаҳар: 93/14
 й а т — етмоқ, эришмоқ: 91,
 115, 136/77, 88
 й а т н к а н — Катта Айиқ юл-
 дузлар туркуми: 91/8
 й а т и л — етилмоқ: 91/—
 й а т и н ч а к — орқада қолув-
 чи, секин юрувчи: 91/—
 й а т м и ш — етмиш (сон): 92,
 115/17
 й а т ў р м а к — йўтал: /14

й а ш — сиймоқ: —/34
 й е л — ел, шамол: — /8
 й е л а — эсмоқ: —/49
 й е л а с а р — шабада: —/8
 й е р — ер: /9
 й и л — ип (қипч.): 7/—
 й и п а к — ипак: 91/—
 й и г и р — жаҳлланмоқ, ғазаб-
 ланмоқ (қипч.): 32/—
 й и г и р м и — йигирма: 96,
 143/16
 й и г и р м и н ч и — йигирман-
 чи: 144/—
 й и г и т — йагит — йигит: 96,
 100/—
 й п й — фойда топмоқ, фойда
 олмоқ, фойдаланмоқ: 100/—
 й и й и I — сассиқ ҳид (Бей-
 лик): 100/—
 й и й и II — хушбўй, ёқимли
 ҳид: 63, 100/—
 й и й и — ҳид тарқатмоқ, ҳид
 таратмоқ: 58, 100/30
 й и й и л а — ис билмоқ, ҳид
 билмоқ, ҳид сезмоқ: 100/—
 й и й и н — адолатсевар: 100/—
 й и й и ш — озиқ-овқат: 108,
 134/—
 й и к ~ й а к — яхши: 96, 107,
 112, 114/—
 й и к и н — бўйра: 96/—
 й и к у — чизиқ, йўл (қипч.):
 96/—
 й и л — елмоқ: 97/—
 й и л и к — илик: 97/—
 й и л и м — елим: 97/
 й и н ч и — хамир: 99/13
 й и н — енг, кийимнинг енги:
 98/—
 й и н и — янги: 98/
 й и р — ер: 75, 92, 143, 145/—
 й и р и — юрмоқ: —/81
 й и р и к — сув қуши: —/16
 й и р ў к ~ т у т а қ л у — лаб-
 чок: 92/—
 й и т — ҳалок бўлмоқ, йўқ
 бўлмоқ: 91/
 й и т и — ўткир: 91/—
 й и т и н — қайралмоқ, ўткир-
 ланмоқ: 91/—
 й и т и т — чархлатмоқ, ўткир-
 латмоқ, 91/—
 й и т ў қ — йўқолган, йўқотил-
 ган: 91/—

й и ш и м — чалвар, иштон:
 94/—
 й ы б л а қ — бойқуш, бойўғли:
 —/16
 й ы п т ы — янтоқ: 91/—
 й ы в ы л — узаймоқ, узун бўл-
 моқ: 99/—
 й ы ғ — йиғмоқ, тўпламоқ:
 95/—
 й ы ғ ы н — йиғин, йиғинди:
 95/—
 й ы ғ р у қ — бўшанг, қўрқоқ:
 95/—
 й ы қ — йиқитмоқ, ағдармоқ:
 —/28
 й ы л — йил: 14, 97/17
 й ы л а н — илон (қипч.): 23,
 96/—
 й ы л д ы р а ~ й у л д у р а —
 йилтирамоқ, ялтирамоқ,
 чақнамоқ: 97, 104/—
 й ы л қ ы: 97/—
 й ы р — йирмоқ, ёрмоқ: 97/—
 й ы р а қ — йироқ, узоқ: 93/—
 й ы р ы к — лабчок (Бейлик):
 92/—
 й ы р л а — куйламоқ, ашула
 айтмоқ —/65
 й ы р т — йиртмоқ: 93/32
 й ы р т у қ — йиртиқ: 93/—
 й ы ш ы — ялтирамоқ 94/—
 й ы ш ы қ — темир қалпоқ:
 94/—
 й о п — яхши, аъло: 91/—
 й о в а — дайди: 99/—
 й о в л а қ I — жуда, жуда ҳам:
 99/20
 й о в л а қ II — улоқ, эчки бо-
 ласи (Бейлик: 99/—
 й о в у н б о л — семирмоқ,
 семиз бўлмоқ: 99/—
 й о ғ а р у — юқори: —/18
 й о ғ у н — семиз гавдали: 95/—
 й о ғ у р — қормоқ, пишит-
 моқ: 95/64
 й о з а қ — тамба, қулф: 93/—
 й о з а қ л а — тамбаламоқ,
 қулфламоқ: 94/—
 й о қ — йўқ: 28, 96, 109, 150,
 155/19
 й о қ а р у — юқори: 95/—
 й о қ л ы қ — йўқлик, камба-
 галлик: 109/—

й о қ л у — йўқлик, камбағал: 96, 150/—
 й о қ с а — йўқса; бўлмаса: 150/19
 й о қ с у л — йўқсил, камбағал: 96/—
 й о қ у ш I — кўтарилиш, юқорилаш: 24/—
 й о қ у ш II — тоғли йўл, дара: 95/—
 й о л — йўл: 20, 97/9
 й о л д а ш — йўлдош, ўртоқ: 49, 97/—
 й о л с у з бар — йўлсиз бормоқ, йўлдан адашмоқ: —/52
 й о л у қ — йўлиқмоқ: 97/31
 й о м — фолбинлик, каромат қилиш: 98/—
 й о м л а — фол очмоқ: 98/—
 й о н — йўнмоқ: 99/—
 й о ң — ҳақиқат, адолат: 98/—
 й о р I — йўрмоқ, тушунтирмоқ: 92/—
 й о р II — фол очмоқ, айтиб бермоқ: 92/—
 й о р а — шарҳ; мунажжим: 92/11
 й о р ғ а — йўрға: 92/—
 й о р ғ а л а — йўрғаламоқ: 92/—
 й о р ғ а н — кўрпа: 92/—
 й о р қ а — юпқа, нафис: 93/—
 й о р у қ — мушт: 93/—
 й о р у қ л а — муштламоқ: 93/—
 й о р у н — қийқим, резги: 92/—
 й о с ы м — ярим, ўрта: —/14
 й օ р д օ к — ўрдак: —/16
 й у — ёй: 90/—
 й у ~ й у в — ювмоқ: 90, 103, 111, 133, 137/—
 й ў б р а қ — қурғоқчилик, қурғоқ: —/18
 й у б у н л у — чўлдаги қирқ кунлик; бозор; сайр: 91/—
 й у б у н л у б а з а р ы — чўл бозори: 91/—
 й у в — ювмоқ: —/66
 й у в а — ин, уя: 27, 99/—
 й у в а л а — ин ясамоқ, уя қурмоқ: 99/—
 й у в р у л — бузилмоқ, ағдарилмоқ: 93/—
 й у з а қ л а — ёпмоқ, маҳкам-

ламоқ: —/73
 й у й — ювмоқ: 90, 100/—
 й у й у н д у — сўнг: 100/—
 й у л а р — нўқта, юган: 97/—
 й у л д у з — юлдуз: 97/—
 й у л д у р у м й ы л д у р у м — шиша (туркм.) 97/—
 й у л а — юлмоқ, қирмоқ, олмоқ: 97/—
 й у л у в — қутқариш, халос қилиш; выкуп: 97/—
 й у м — юммоқ, қовуштирмоқ, бириктирмоқ: 98/—
 й у м а қ — калава: 98/—
 й у м а қ к օ з л օ — юмуқ кўзли: 98/—
 й у м р у қ — мушт: 93/—
 й у м р у қ л а — муштламоқ (туркм.): 93, 98/79
 й у м у р — қочмоқ, чопмоқ: 98/—
 й у м у р д а — тухум: —/13
 й у м у ш — юмуш, иш: 98/—
 й у м у ш ч ы — ишчи: 98/—
 й у м ш а қ — юмшоқ, майин (Бейлик): 98/—
 й у н — ювинмоқ: 133, 134, 29
 й у н I — жун: 98/—
 й у н II — пат (Бейлик): 98/—
 й у р а қ т у р — чиниққан, машқ қилган: 93/—
 й у р т — юрт, эл: 93/11
 й у т I — ютмоқ: 95/34
 й у т II — чиқариб ташламоқ, қусмоқ (Бейлик): 95/—
 й у т л у қ — қаҳатчилик, очарчилик: 95/—
 й у ш у қ — ҳазилкаш, шўх: 94/—
 й у ш у қ л а н — ҳазиллашмоқ; дағал бўлмоқ: 94/—
 й ў г ў р — югурмоқ: 96/—
 й ў г ў р ў к а т — югурук, чопагон от: 96/—
 й ў г ў р т — югуртирмоқ: —/25
 й ў з I — юз (сон): 93, 101, 143/17
 й ў з II — юз, бет, башара: 28, 93, 138, 140/—
 й ў з III — жез, сариқ мис: 93/—
 й ў з — сузмоқ: 93/—
 й ў з օ р л օ к — ўсимликнинг

бир тури: —/12
 йўзинчи — юзинчи: 144/—
 йўзла — таъна қилмоқ, гина
 қилмоқ, койимоқ: 93/—
 йўзук — узук: 93/—
 йўк — юк: 96/12
 йўки — сусткаш, ланж: 96/—
 йўқла — юкламоқ, топшир-
 моқ: 96/—
 йўқлу — юкли, ҳомиладор:
 96/—
 йўксак — юксак, баланд:
 96/—
 йўксуқ — ангишвона: 96/—
 йўктар — тахтиравон: —/12
 йўқу — пат, пар: 96/—
 йўқун — юкинмоқ, тиз чўк-
 моқ, бош эгмоқ, тобе бўл-
 моқ: 96/—
 йўлак — ёйнинг, камоннинг
 ёғочи: 97/—
 йўлдирак — қамиш уруғи:
 —/9
 йўлдурк — қамиш уруғи:
 97/—
 йўн — юнг: —/16
 йўнли — энгиллашмоқ: 99/—
 йўнўл — энгил, осон: 99/—
 йўра — теварак, атроф, чет:
 92/—
 йўрак — юрак: 93/—
 йўраклу — юракли, дов-
 юрак: 93/—
 йўраксиз — юраксиз, қўр-
 қоқ: 93/
 йўрандур — ўрамоқ, йўр-
 гахламоқ: 92/
 йўри ~ йўру — юрмоқ:
 92, 113, 137, 145/—
 йўрит — юритмоқ, юргиз-
 моқ: 110, 113
 йўтур-I — йўталмоқ: 92/—
 йўтур-II — ҳужум қилмоқ:
 —/86
 йўтурмак — йўтал: 92/—
 йўча — юксак, юқори, баланд:
 92/18
 йўчала — юқориламоқ, юк-
 салмоқ, баландламоқ: 92/—

К

кағаз — қоғоз: 73/
 карван — карвон: —/9

карвансара — карвонса-
 рой: 81/—
 карвансарай — карвон са-
 рой: —/9
 карраб — кема: —/10
 кәбә — дам (қорин): 78/—
 кәбәк I — келак: —/13
 кәбәк II — хола: 78/—
 кәбәр — шишмоқ, қавар-
 моқ: 78/—
 кәбәрмак — шишиш: 78/—
 кәбәс — бош кийим: 78/—
 кәп — қолип, андоза, шон:
 78/—
 кәпчә — чўмичча: 78/—
 кәвап — қувонмоқ, шодлан-
 моқ, хурсанд бўлмоқ: 86/
 кәванч — қувонч, шодлик,
 хурсандлик: 86/
 кәврак — қуритилган нон:
 —/13
 кәврүк — қуритилган нон:
 86/—
 кәвүз — кигиз, гилам: 86/—
 кәвүк — хашак, похол: 86/12
 кәвүл — кавул: 86/—
 кәвүл — кексаймоқ, кучдан
 қолмоқ: 86/—
 кәвүр — осий, динсиз: 86/—
 кәвшә — кавшамоқ: 86/—
 кад — тешиқ: 79/—
 кәдүк — тешиқ: 79/—
 кәз I — кез, марта: 34, 81,
 132/—
 кәз II — ёй ипи боғланади-
 ган жой: 81/—
 кәз — кезмоқ, юрмоқ: 82/—
 кәзәнкаван — казанка-
 ван; яхшилиқ, эзгулик,
 мортиқ: 81/—
 кәздур — кездирмоқ, сай-
 ир қилдирмоқ, юргизмоқ:
 82/—
 кәзлик — пичоқ: 81/—
 кәзмак — айланиш, кезиш:
 —/11
 кәзүч — кезувчи, саёҳатчи:
 82, 102/—
 кәй — яхши, аъло: 86/—
 кәй — киймоқ, кийинмоқ:
 86/78
 кәйәси — кийим: 86/—
 кәйдур — кийдирмоқ, ки-
 йинтирмоқ: 86/79

к ай и к — кийик, оху: — /15
к ай и к л а — ов қилмоқ, ов-
ламоқ: — /15
к ай и к с ы ғ ы р — ёввойи
сигир: — /15
к ай к а н а к — кайканак
(қуш): 86/—
к ай м а к — кийимлик: 86/—
к ай н а — безмоқ: 86/—
к а к л и к — каклик: 83/—
к а л — келмоқ: 51, 83, 111,
112, 113, 114, 115, 119,
120, 121, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 133, 136, 137, 138,
141, 142, 143, 144, 145, 149,
151, 152, 154/—
к а л а б а н — мохов: 84/
к а л а к — сол: 84/—
к а л а н й ы л — келаси йил:
— /17
к а л а р — калтакесак: — /15
к а л д а ч и й ы л — келгуси
йил: 83/—
к а л и м — келим, кирим:
108/—
к а л и м ч и — таржимон, тил-
моч: — /11
к а л и н — келин: 84/—
к а л м а к — келиш: 108/—
к а л м а к л и к — келмоқлик
108/—
к а л т ұ р — келтирмоқ: 78/—
к а м а — кема (қипч.): 84/—
к а м и — керак: 84/—10
к а м и ш — айлантирмоқ, йи-
қитмоқ; бошини яраламоқ:
84/—
к а м р а к — ғадир-будир, чў-
тир: 84/—
к а м ұ р — кўмир: — /10
к а м ұ р — кемирмоқ: 84/—
к а м ұ р д а к — кемирчак:
84/—
к а н — канг: 85/—
к а н а — кана: 84/—
к а н а ш — кенгашмоқ: 85/—
к а н а ш к а — кенгаш, масла-
қат: 85/—
к а н д и р — кандир, каноп:
к а н д о з и — ўз-ўзи: 85/20
к а н д ў — ўз ўзи: 85/—
к а н т — шаҳар, тураржой:
85/9
к а н а — кенгаймоқ: — /42

к а н а ч — кенгаш, маслақат:
85
к а н а ш — кенгаш, маслақат:
85/—
к а р - I — шишмоқ, бўртмоқ:
— /86
к а р - II — кермоқ, очмоқ:
80/—
к а р а п - I — бўйра (қипч.):
84/—
к а р а п - II — кема: 80/—
к а р а к — керак: 80/—
к а р а ш л ы қ е т — тайёр бўл-
моқ, ҳозирланмоқ: — /40
к а р п ў ч - I — кирпич, ғишт:
80/—
к а р п ў ч - II — қурилиш
(қипч.): 80/—
к а р и ш — тепа: 81/—
к а р и ш — қаршилиқ кўрсат-
моқ, курашмоқ: 81/—
к а р к и — керки, болғача:
80/—
к а р к ў — керки, дўкон: 80/—
к а р м а н — шаҳар: 81/—
к а р с а н — карсон: 81/—
к а р т — кертмоқ, тилмоқ:
81/—
к а р т м а — нок: 81/—
к а р т ў к — белги, тамға:
81/—
к а с — кесмоқ, қирқмоқ: 82,
109, 110/72
к а с а к ў — пичоқ: 109, 114/—
к а с а л т а к и — калтакесак:
82, 103/—
к а с а л т к и — калтакесак:
— /15
к а с и л — кесилмоқ: 110/33
к а с к а л — кесмоқ, бўлақла-
моқ: 82/—
к а с к и — арра: 82/—
к а с к и л — кесмоқ: /—86
к а с ў к — ҳарам ходими:
82/—
к а т а — қаттиқ нон, қотирил-
ган нон: 79/—
к а т а л ў к — томоқ: 79/—
к а т и к — ғадир-будир: 78/—
к а т ў к — тешиқ, туйнуқ:
78/—
к а т ў р — келтирмоқ: 38,
78/
к а ч - I — кечмоқ, ўтмоқ: 79/28

к а ч-II — кеч қолмоқ, кечик-
моқ: —/28
к а ч а I — кеча: 79, 135/—
к а ч а II — кигиз (туркм):
79/—
к а ч а б о л — кеч бұлмоқ:
79/—
к а ч д ұ р — кечирмоқ, маж-
бур қилиб ұтказмоқ:
117/—
к а ч и — эчки: 79/12
к а ч и — бойнузу — дарахтнинг
бир тури: —/13
к а ч и р ~ к а ч ұ р — кечир-
моқ, ұтказмоқ: 77, 117/—
к а ч ұ т — кечув, кечик, дарё-
нинг саёз жойи: 79/10
к а ш — кечмоқ, ұтмоқ: 79/—
к а ш к а — кошки, кошки эди:
82, 113, 118, 127, 155/19
к а ш у р — сабзи: 82/—
к а к л и к — каклик: —/16
к е л — келмоқ: —/19
к е т — кетмоқ: —/47
к и б и — каби: 78, 128, 145/20
к и з л а-I — яширмоқ; бекит-
моқ: 82/—
к и з л а-II — яхшиламоқ; кў-
миб юбормоқ (Бейлик):
82/—
к и й и з — кигиз (қипч.): 79,
82/—
к и к ш — кокил: 83/—
к а л и к ч а — ёстиқ жилти:
83/—
к и л и м — кийим: 84/—
к и л и т — калит: 84/—
к и л и т л а — ёпмоқ, қулф-
ламоқ: 84/46
к и м — ким, ки: 84, 101, 119,
120, 122, 125, 126, 127, 128,
129, 131, 132, 138, 139, 140,
142, 145, 146, 147, 148, 149,
153, 155/19
к и м с а — кимса: 84/—
к и м а р с а — ким эрса, ким-
дир: 84/—
к и м а р с а н а — кимса, ким-
дир: 84/—
к и н — мушк, анбар, кийик:
85/—
к и н б а л а — кийик боласи:
85/—
к и н д и к I — киндик: 85/

к и н д и к II — кечқурун; шом:
135/—
к и н й а г а р — фойда, ман-
фаат: —/11
к и н к и н а — кийикча: 85/—
к и н ч а к — кийик (мушк)
киндиги: 85/—
Қ и н ч а к — Қинчак (киши ис-
ми): 85/—
к и р — кир: 83/—
к и р — кирмоқ: 80, 113, 137,
148/—
к и р а в қ о й — гаровга қўй-
моқ: —/45
к и р а г а б и р — кирага бер-
моқ, қарзга бермоқ (қипч.):
80/—
к и р а й а б и р — кирага бер-
моқ, қарзга бермоқ: 80/—
к и р а н а й — ботаётган ой:
—/17
к и р а т — кирлатмоқ: —/87
к и р п и — кирпичи, типратикан:
80/—
к и р п и к ~ к и р п ў к — кип-
рик: 80, 102/—
к и р п и ч — гишт: —/9
к и р д а к — киртак, гўшанга:
80/—
к и р и ш — ёй, камалакнинг
ипи: 81/—
к и р и ш — киришмоқ, аралаш-
моқ: 81, 104/—
к и р м а к — кирмоқ, кириш:
142/—
к и р т ў — ҳақиқат, чин: 80,
81/—
к и р т ў л а — ҳаракат қил-
моқ, тиришмоқ: 80/—
к и р т ў н — ишонмоқ: 142/—
к и р т ў с о з л а — тўғри га-
пирмоқ, чин сўзламоқ: 80/—
к и р и ш — мусобақадаги ра-
қиб: 81/—
к и т — кетмоқ: 78, 148/—
к и ч — кечиктирмоқ: 79/—
к и ч и — кичик: 79/—
к и ч и — қичимоқ: 79/—
к и ч и к — кечикмоқ: 79/
к и ч и т — кечув: 79, 102/—
к и ч и к ч ў к — кичкина (тур-
км.): 79, 105/—
к и ч к и н а — кичкина (қипч.):
79/—

Кичкина — Кичкина (киши
исми): 79/—
киш — қуш савсар: 83/—
киш ăн — кишан: 82, 102/—
киш ăнл ă — кишанламоқ:
83/52
киши — киши; хотин (кеса-
тиш): 125, 126, 132, 133,
142, 143, 148, 150, 151/20
кишн ă — кишнамоқ: 83/55
кишнич — кашнич: /—12
кōб ăк I — кўпак: —/13
кōб ăк II — киндик: 78/—
кōп — кўп: 78/—
кōп ăк — кўппак, ит: 78/15
Кōп ăк — Кўпак (киши ис-
ми): 78/—
кōпкōк — кўмкўк: 78, 84,
113, 117/—
кōпри — кўприк: —/9
кōпр ӯ — кўприк (туркм.):
78, 102/—
кōп ӯр — кўпирмоқ; қоқмоқ:
кōп ӯк — кўпик: 78/—
78/—
копур — кўпирмоқ; қоқмоқ:
78/—
кōвр ӯв — ноғора: —/11
кōз I — кўз: 41, 81, 94, 140,
146/20
кōз II — қўр (ўт): 81/10
кōз III — булоқ, булоқнинг
кўзи: 81/—
кōз IV — ўтнинг тури: 81/—
кōз ăк — қатта кўз: 81/102
кōз ăри — жосус: —/11
кōзи й ӯмил — кўзи юмил-
моқ, ўлмоқ: 98/—
кōзин с ӯз — кўзини сўз-
моқ: 52/—
кōзл ă — кўзламоқ: 82/—
кōзн ӯ — кўзгу: 81/—
кōзсиз — кўзсиз, кўр: 52/—
кōзсиз с ă ăк — кўрсич-
қон: 82/—
кōзс ӯз — кўр (туркм.):
81/—
кōз ӯнд ӯр ӯк — кўзойнак:
81/—
кōйин — ҳафа бўлмоқ, ғам-
гин бўлмоқ, койимоқ: —/32
кōк I — кўк, осмон: 83, 112,
113/8

кōк II — илди, томир; уруғ:
—/10
кōк ăн — нок: 83/—
кōк ăр — кўкармоқ, кўк бўл-
моқ: 112, 138/—
кōк йолу — самон йўли:
83/—
кōкл ă — ўсмоқ, ривож топ-
моқ: 83/—
кōкр ă — кўкрамоқ, гулдира-
моқ: 83/—
кōкр ăм ăк — момақалди-
роқ: 83/8
кōкч ăк — чиройли: 141/—
кōкч ӯб ăр — қилич: 83/—
кōл ă — соя, кўланка: —/9
кōл ăй — соя, кўланка: 84/—
кōл қығрув — бойқуш,
бойўғли: —/16
кōм — кўммак: 84/59
кōмкōк — кўм-кўк: 78, 84,
117/—
кōм ӯл ăн — лойқа, балчиқ:
84/—
кōм ӯлд ӯр ӯк — ҳалқа (от
эгариди): 84, 103/—
кōм ӯр — кўмир: 84/—
кōн — кўн, тери: 85/—
кōнд ăр — жўнатмоқ: 85/—
кōнл ăк — кўйлак: 85/—
кōн ӯл I — кўнгил: 85, 143/—
кōн ӯл II — ўзи (Бейлик):
85/—
кōр — кўрмоқ: 80, 112, 119,
139, 140, 141, 143, 145, 147,
148, 149/25
кōрг ӯз — кўрғазмоқ, кўр-
сатмоқ: 80, 110, 114/—
кōнд ӯр — кўрсатмоқ, кўр-
газмоқ: 80, 110/—
кōрин — кўринмоқ: —/37
кōрк — кўрк, чирой: 80,
140/—
кōркл ӯ — кўркли, чиройли:
80, 99, 119, 133, 140/—
кōрп ă — қўзичоқ: 81/—
кōр ол — кўр бўлмоқ: —/16
кōрт ӯл — кўчли, баҳодир:
81/—
кōр ӯн — кўринмоқ: 80/—
кōр ӯт — кўришмоқ, сўраш-
моқ: 81/—
кōст ăр — кўрсатмоқ: 80,
120/25

к о с ў з т а м а к — кўрсичқон:
—/15
к о т — кўт: 78/—
к о т ў р — кўтармоқ, келтир-
моқ: 78/—
к о ч ~ к о ш I — кўч: —/11
к о ч II — тахтиравон: 79/—
к о ч — кўчмоқ: 79/11
к о ч к а н — бургут: 79/16
к о ш а к I — сутдан ажратил-
ган бола: 82/—
к о ш а к II — бўталоқ: —/12
к о ш к — кўшк, сарой: 82/—
к у р р а с а — қуръоннинг қўл-
ёзмаси: —/8
к ў б а — қуба, жанг кийими:
78/—
к ў б ў р — сандиқ: 78/—
к ў п — кўза, идиш: 78/—
к ў в а л а к — хурма: 86/—
к ў г а р ч и н — кўкарчин, ка-
бутар: 83/16
к ў з — куз: 81/18
к ў з а н I — кўзан: 82/15
к ў з а н II — савсар: (Бей-
лик): 82/—
к ў й — сабр қилмоқ, кутмоқ:
—/53
к ў й а в ў — қуёв: 84/—
к ў й н ў к — куюнди: 86/—
к ў й ў н — куйинмоқ: 86/—
к ў й ў н д ў р — куйдирмоқ:
86/—
к ў к а в ў н — от, сигир, паш-
ша: 83/—
к ў к ў н — шудринг: —/16
к ў л — кул: 83/10
к ў л I — кулмоқ: 83, 112, 113,
115, 120, 125, 127, 137,
138/56
к ў л II — куликламоқ: 83/—
к ў л а ч — табассум: 83, 107,
112, 113/—
к ў л н т — шикоят қилмоқ,
арз қилмоқ —/33
к ў л к а ч — пешонабоғ: 84/—
к ў л ў к — кучук: —/15
к ў л ў к — кул тўда, кул
ташланадиган жой: 84/—
к ў м а — бўйра, чипта: 84/—
к ў м ў ш — кумуш: 84/10
к ў н — қуёш; кун: 22, 85, 106,
107, 111, 131, 132, 137, 138,
145/8

к ў н а н — хайр-саҳоватли
бўлмоқ; роҳат қилмоқ:
85/—
К ў н а р и — Кунари (киши
исми): 85/—
к ў н а ш — қуёш, қуёш нур:
85/—
К ў н д о г м ы ш — Кунтуғ-
миш (киши исми): 64/—
к ў н д ў з — кундуз: 85, 135/17
к ў н ж н — кунжут: —/12
к ў н и — рашк: 86/—
К ў н и л а — куниламоқ, рашк
қилмоқ: 86/—
к ў н и л ў к — бухўр: 85/—
К ў н с а л и (аёл исми): 85/—
к ў н т ў з ў н — кундузи: —/18
к ў н ч — бахт, фароғат: 85/—
к ў н ч а к — иштон, чолвор:
85/—
к ў н ч ў к — чўнтак: 86/—
к ў р а к — курак: 80/—
к ў р а ш — кураш: 80/—
қ ў р а ш — курашмоқ, ку-
раш тўшмоқ: 80/55
к ў р к — қўй жуни: 80/—
к ў р к а н — гала-ғовур, шов-
қини: 80/11
к ў р л а — гулдирамоқ, шов-
қиниламоқ: 81/—
к ў р т — бсҳи (қипч.): 81,
101/—
к ў р т ў н — юк эгари: 81/—
к ў с — жаҳли чиқмоқ, ғазаб-
ланмоқ: 82/—
к ў с а I — ҳоҳламоқ, мойиллик
билдирмоқ: 82/—
к ў с а II — аралаштирмоқ,
қориштирмоқ 82/—
к ў с а в ў — касов: 82/—
к ў с ў к — кўсак: 82/—
к ў т л а — қарс-қурс, тарс-
турс, шақар-шуқур қилмоқ:
79/—
к ў ч — куч: 79/—
к ў ч а н — кучанмоқ: 79/—
к ў ч б и р — куч бермоқ:
79/—
к ў ч ў к I — кучук, ит боласи:
79/—
к ў ч ў к II — кпчик: 79/—
К ў ч ў к — Кучук (киши ис-
ми): 79/—

Қ

қаб — ушламоқ, тутиб олмоқ:
—/43
қабә — шишган, қабарган:
68/—
қабар — қабармоқ: 68/—
қабық — қобиқ, пұстлоқ:
—/9
қабырчақлы баға — тош-
бақа: —/10
қабуқ — қобиқ, пұстлоқ:
68/—
қабурқа — қовурға: 27/—
қабурчақ — қути, қутича:
68/—
қабурчақлы ≈ қабур-
чуқлу — тошбақа: 68,
118/—
қап — пұст, пұстлоқ: 67/—
қап — қопмоқ, тишламоқ:
67/—
қапақ I — айри (ўқ-ёй
отиш учун): 68/—
қапақ II — қовоғ: 68/—
қапақ III — келак: 68/—
қапы қапу — эшик: —/18
қапқара — қоп-қора: 68/—
қапла — қопламоқ, китобга
муқова қилмоқ: 67/—
қаплан — қаплон: —/15
қапан — устки кийим,
кафтан: 67/—
қапу — эшик: 101/—
қав I — қовуқ, қов: 76/—
қав II — юпка тери (илоп те-
риси) 76/—
қавза — йиғмоқ, термоқ,
йиғиштириб олмоқ: 76/—
қавла — пұст ташламоқ:
76/—
қавлуқ — қовиқ: 76/—
қавра — катта челак: 76/—
қавуқ I — арпа, бугдой қо-
вуғи, пұсти: 76/—
қавуқ II — қовиқ: 76/—
қавун — қовун: 76/—
қавур — қовурмоқ: 69, 76/72
қавурға — қовурмоқ, қову-
рилган дон: 76/—
қавурма — қовурма, қову-
рилган гўшт: 76/—
қавут — қўғирмоқ, қовирил-
ган бугдой (қилч.): 76/13
қағыт — қоғоз: 73/—

қаз — ғоз: 71/16
қаз- I — қазимоқ, кавламоқ:
71/—
қаз-II — тўхтатмоқ (отни):
71/—
қазғуч — тўхтатилган от:
71/—
қазан — қозон: 71/—
қазық — қоziқ: 71/—
қазна — хазина: 71/—
қай I — қайси: 75/—
қай II — момақалдироқ би-
лан ёғадиган ёмғир: 77/—
қайа — қоя: 76/—
қайғу — қайғу: 112/—
қайғур — қайғурмоқ
(туркм.): 24, 112/—
қайда — қаерда, қаерга: 23,
75, 124, 125, 131, 132/—
Қайдан — Қайдан (киши
исми): 77/—
қайдур — қайтармоқ: 77/—
қайыр — қайир, қум: 77/—
қайыртамақ — сут (туя):
77/13
қайыт — қайтмоқ: 77/—
қайытдур — қайыттур —
қайтармоқ: 77, 117/—
қайыш — қайиш, камар:
77/—
қаййиргā — қаерга: 75/—
қайқыч — мўлжал, нишон,
мақсад: 73/—
қаймақ — қаймоқ: 77/—
қайна — қайнамоқ: 77/66
қайнана — қайнона: —/14
қайна — қайнамоқ: 77/—
қайнат — қайнатмоқ: 77/28
қайната — қайнога: —/14
қайтур — қайтармоқ: 117/—
қақ I — қотирилган гўшт, қоқ
гўшт: 73/—
қақ II — чуқурлик, чўкма:
73/—
қақ-I — қоқмоқ: 73/—
қақ-II — қоқмоқ (кўз): —/65
қақ āт — қотирилган, қоқ
гўшт: —/13
қақы — ғазабланмоқ
(туркм.): 73/33
қақлық — балғам, шиллиқ
тупук: 73/—
қақрақ — қақроқ ер: 73/—
қал-I — қалмоқ: 106/36

қал-ІІ — ұтмоқ, ұтиб кетмоқ: 74/—
Қалавун — Қалавун (киши исми): 118/—
қалғы — қалқимоқ, кұтарилмоқ, оёққа турмоқ: —/75
қалы — лойық, қулай, мувофиқ, мос: 74/—
қалын І — қалин: 74/—
қалын ІІ — қалин, қалин тўлови: 74/—
қалқ — қалқимоқ, кұтарилмоқ: 74/—
қалқан — қалқон: 74/—
қам — ҳаким, табиб: 75/—
қамаш — қамашмоқ (кўз): 75/—
қамыш — қамиш: —/13
қамла — даволамоқ, тузатмоқ: 75/58
қамуғ — ҳамма, ҳаммаси: 75, 15/—
қамчи — қамчи: 75/—
қан І — қон: 74/—
қан ІІ — хон: 74/—
қан — қонмоқ: 74/—
қана — қонамоқ: 75/—
қанот — қанот: 75/16
қанда — қаерда, қаёққа: 75/19
қандур — қондирмоқ, сувга тўйдирмоқ: 74/—
қанжуқ — қашжиқ: 74/15
қаны — қани, қаерда: 14, 62, 122, 123/—
қанлы — арава: 75/—
қанрық — бурун, тумшук: 75/—
қанча — қаерга, қаёққа: 75/—
қар І — қор: 70/8
қар ІІ — текис жой (қипч.): 70/—
қар-І — қормоқ, аралаштирмоқ: 70/—
қар-ІІ — тамом бўлмоқ: —/69
қара — қора: 69/10, 13, 16
қара — қаргамоқ, лаһнатламоқ: 69/—
қара айтмак — қора нон: 69/13
қарапчы — камбағал, ночор: 70/—
қараваш — хизматкор, қул: 70/—

қаравул — қоровул: 70/—
қарағул — кўр бўлмоқ. кўр бўлиб қолмоқ: /16
қарайағыз — қорачадан келган, қора магиз: 69/—
қарайармақ — қора мистанга, чақа —/10
қарақ — кўз қорачиги: 71/—
қарақурт — қора құрт: 70/13
қарақуш — бургут: —/16
қаралду — қоронғулик, соя: 70, 102/—
қараны — қоронғи, қоронғилик: —/18
қарар — қораймоқ: 138/—
қарача — қорача: 84, 114/—
қарача қаз — қорағоз: 70/16
қарпуз — тарвуз: 71/—
қарға — қарға: 70/16
қарға — қарғамоқ (Бейлик): 69/—
қарған — қўрғон: —/9
қарғу — қарғу (қамиш): 70, 101/—
қары-І — қари, кекса, чол: 69, 70/—
қары-ІІ — қарич: 70, 113, 120, 144/—
қары — қаримоқ, кексаймоқ: —/71
қарын — қорни: 70/—
қарындаш қарандаш — қариндош, туғишган: 49, 70, 143, 149, 152/14, 20
қарыпча — чумоли: —/15
қарыш І — қарич: 144/14
қарыш ІІ — қаргиш: 69/—
қарыш — қоришмоқ, аралаштирмоқ: —/32
қарышла — қаричламоқ: —/15
қарлавуч — қалдирғоч: 70/—
қарляғуч — қалдирғоч: 70/—
қарлығач — қалдирғоч: —/16
қармала — ушламоқ, тегмоқ: 69/—
қартал — бургут: 70/16
қару — қаерга (қипч.): 69, 75/—

қаршу — қарши: 69, 135/18
қас — қисқартмоқ, калта
қилмоқ: 72/—
қаса — шойи кийим: 72/—
қасталық — садаф, чиға-
ноқ: 72, 102/—
қасурға — бұрон, тұфон:
72/—
қат I — қат, қатлам, қават:
68/—
қат II — қотида, ёнида: 73,
140, 144, 148/18
қат-I — бирлаштирмоқ, құш-
моқ: 69/—
қат-II — бақувват бұлмоқ,
қувватланмоқ: 68/—
қатағап — қатағап (ўсим-
лик): 73/—
қаты — қаттиқ: 73, 135,
141/—
қатық — татимлик, қайла:
69/—
қатыл — кучли, бақувват
бұлмоқ, қувватланмоқ: 73/73
қатылан — кучаймоқ, бақув-
ват бұлмоқ, сабрли бұлмоқ,
чндамли бұлмоқ: 68/—
қатыр — хачир: 68, 73/—
қатлан — кучли бұлмоқ,
қувватланмоқ; сабр-тоқат-
ли бұлмоқ: 68/—
қатрыға ~ қатырға —
эшаккли кема: 73, 102/—
қатты — қаттиқ, бақувват:
68/—
қатун — хоним: 73/—
қатур — бұшатмоқ; тозала-
моқ; холи қилмоқ: —/29
қатурған — қичима: —/14
қач — қанча: 69, 132/—
қач — қочмоқ: 69/52
қачан — қачон: 125, 131,
132/19
қачур — қочирмоқ, енгмоқ:
—/18
қаш — қош, теналик: 41,
72/—
қашақ — қашлағич: 72/—
қашы — қашпмоқ, қашла-
моқ: 72/—
қашқа — қашқа: 72/—
қашла — қайнағап, қайноқ
сувға ботирилмоқ: 72/—
қашуқ — қошиқ: 72/—
қашчат — қошини — чимир-

моқ, қовоқ солмоқ: 41/—
қы — ҳа: 76/—
қып — иккиланмоқ: 67/—
қыпқызыл — қипқизил: 68,
70, 113/—
қыврақ — ўралған, ўрилған,
эшилған: 76/—
қыврат — эшмоқ, ўрмоқ,
тұқиммоқ: 76/—
қығыр — қичкирмоқ
(туркм.): 73/85
қыз I — қиз: 71/14
қыз II — қиммат, қимматли:
71/—
қыз — қизимоқ, тобланмоқ:
71/—
қызар — қизармоқ, етилмоқ:
71, 104, 112, 138/—
қыздыр — қиздирмоқ, тоб-
ламоқ: 71/27
қызыл — қизил: 71, 112, 113,
138/—
қызылча — қизғиш, қизил-
ча: 83, 114/—
қызылча — торғай, ёввойи
қуш: 71/16
қызлат — оширмоқ (баҳо):
71/—
қизлық I — қизлик: 71/—
қизлық II — юқори баҳо,
қиммат баҳо: 71/—
қызол — қимматлашмоқ,
нархи ошмоқ: —/66
қый — тикмоқ; бирор нарса-
га журъат этмоқ: 77/—
қыйма — қийма: 77/—
қыл — қил, соч: 74, 103/—
қыл — қилмоқ: 74/—
қылбар — ов ити: 74/—
қылық — қилиқ, табиат:
74/—
қылын — ўз табиатини, қи-
лиғини ўзгартирмоқ: 74/—
қылыч — қилич: 74/—
қылқуйруқ — қилқуйруқ
(какликнинг бир тури): 74,
103/—
қылчық — қилтир (буғдой):
74/—
қымыз — қимиз: 75/—
қымылда — қимирламоқ:
75/—
қымырсағы — қумурсқа,
чумоли: —/15
қын — қин: 74/—

қы н- I — жонланмоқ, кұта-
 рилмоқ: 75/—
 қы н-II — ғазабланмоқ: —/33
 қы н д у р — құзғатмоқ: 75/—
 қы ны қ — қиниқ (қабилә но-
 ми): 74/—
 қы р — қир: 70/9
 қы р — қирмоқ: 70/—
 қы р а в у — қиров: —/18
 қы р а н — қирғоқ: —/18
 қы р б а т — кұп эшқақли қай-
 иқ, кема: 70/10
 қы р п — соч учларини кесиб
 ташламоқ: 71, 104/—
 қы р ғы — қирғий: —/16
 қы р ы л — қирилмоқ: 70/—
 қы р қ — қирқ (сон): 70/16
 қы р қ — қирқмоқ, жун қирқ-
 моқ: 70/—
 қы р н а қ — канизак, қул аёл:
 70/—
 қы р т ы қ — шох:—/11
 қы р т у қ — хұмрайған, жақл-
 дор: 70/—
 қы с — қисмоқ: 72/—
 қы с а — қисқа, калта (туркм.):
 72, 101/—
 қы с ға — қисқа, калта: 72/—
 қы с ға н — қизғонмоқ, рашк
 қилмоқ: —/65
 қы с ға ч — қисқич: 72/—
 қы с ы р — қисир: 72/—
 қы с қа — қисқа, калта (Бей-
 лик): 72/—
 қы с қа н — қизғонмоқ, рашк
 қилмоқ: 72/—
 қы с қа ч — қисқичбақа: 72/—
 қы с ра қ — байтал: 72/—
 қы т — қиттак: 68/—
 қы ч — пай: 69/—
 қы ч ы н-кы ч ы н ≈ й ұ р п —
 чекинмоқ, орқаға қайт-
 моқ: 69/—
 қы ч ы р — чұччайма кұз, ола
 кұз: 69/—
 қы ч қ у р — қичқирмоқ: 69/—
 қы ш — қиш: 72/18
 қы ш қа ч — қисқичбақа: —/10
 қы ш ла — қишламоқ: —/52
 қы ш лы қ — қишлик: 72/—
 қо б а — чуқурлик: —/9
 қо б у р ғ у — қобирға: 102/—
 қо п-I — кұтарилмоқ, юқорила-
 моқ: 67/26

қо п-II — пайдо бұлмоқ, келиб
 чиқмоқ 67/—
 қо п а р — құпормоқ, ағдар-
 моқ: 68/72
 қо п у з — қубуз: 68/—
 қо в I — ёмонлаш, ғийбат,
 фисқи фасод: 76 —
 қо в II — қов (юлдузнинг но-
 ми): 76/—
 қо в — қидирмоқ, ахтармоқ:
 76/—
 қо в а — челақ, ёғоч, пақир:
 76/—
 қо в ла — ёмонламоқ, ғийбат
 қилмоқ, фисқи фасод юргиз-
 моқ: 76/—
 қо в у — кулранг, бұзранг:
 76/—
 қо в у қ I — арпа, бұғдой бұт-
 қа (қипч.): 76/—
 қа в у қ II — тешиқ, туйнук:
 76/—
 қо ж а — хұжа, жаноб: 69, 113,
 119, 120, 127/—
 қо ж а д а ш — ўртоқ, оғайни
 (бир хўжайинда ишлайди-
 ган): 49, 69/—
 қо з — ёнғоқ: 71/—
 қо за қ — шиш: 71/—
 қо з ы — қўзи: 71/12
 қо зу қ у ла ғы — қўзиқулоқ,
 шовул: 71/—
 қо й — қўй: 58/—
 қо й-I — қўймоқ, йўқолмоқ,
 йўқолиб қолмоқ: 77/—
 қо й-II — аён бұлмоқ, маълум
 бұлмоқ (касаллик ҳақида):
 77/—
 қо й а н — қуён: 76/12
 қо й у н I — қуйин: 77/—
 қо й у н II — қўй: 76/—
 қо қ у — юрмоқ, тарқалмоқ,
 ёйилмоқ: 73/—
 қо қ у з — чуқурлик, хандақ:
 73/9
 қо л — кўл: 25, 60, 73/—
 қо л ла — қўлламоқ, ёрдам
 бермоқ: —/63
 қо л т у қ — қўлтиқ: 74/—
 қо н — қўнмоқ, қўним топмоқ:
 75/83
 қо н ж I — қўнж: 75/—
 қо н ж II — бел: 75/—
 қо н ра в у — қўнгироқ: 75,
 102/—

қонўз — қўнғиз: —/15
қонуқ — меҳмон: 74/—
қонуқла — меҳмондўст-
лик қилмоқ; меҳмон қил-
моқ: 74/—
қонуқлуқ — меҳмонларни
қабул этиш: меҳмонликка
бориш: 74, 122/—
қонуш — босқин, босқинч-
лик: —/11
қонуш-I — қўшни бўлиб
яшамоқ: 74/—
қонуш-II — ҳужум қилмоқ,
ташланмоқ: 74/—
қоншы — қўшни: 74/—
қор — мудофаа қилмоқ, ҳай-
даб юбормоқ: 69/—
қорқ — қўрқмоқ: 70/—
қорқақ — қўрқоқ: 70/—
қорқмақ — қўрқув, қўрқиш:
142/—
қоч — қўй: 69/12
қочқар — қўчқор: 69/12
қош I — қўш, никоҳ: 72/—
қош II — юганланган от:
72/;
қош III — юлдузлар турку-
ми: —/8
қош — қўшмоқ, бирлаштир-
моқ: 72/—
қошдаш — йўлдош, ўртоқ,
оғайни: 72/—
қошул — қўшилмоқ: 72/—
қуба — кулранг: 68/—
қубар — кулранг бўлмоқ:
68/—
қубас — қубас (ит зоти):
68/15
қунтурға ~ қантурға —
ўнг томонда осиб юрилади-
ган ҳамён: 67/—
қув — оқ қув, оққуш: —/16
қуз — қуёш нури тушмайдиган
жой: 71/—
қузғун — қузғун: 71/—
қуяш — қуёш, қуёш нури
(қипч.): 77, 85, 154/8
қуй — қуймоқ: 77/—
қуйы — қудуқ: —/9
қуймоқ — қуймоқ: 77/13
қуйруқ — қуйруқ: 77, 103/13
қуйу — қудуқ, чуқур: 76/—
қуйул-I — қуйилмоқ: 77/
қуйул-II — тебратилмоқ, чай-
қатилмоқ: —/86

қуйунчы — зарғарлик, тил-
ла безак: 77, 102/—
қул — қул (оқ танли): 73,
105, 106, 112, 118, 119, 120,
132, 141, 146, 147, 148,
149/—
қулавузла — йўл кўрсат-
моқ, йўл бошқармоқ: 74/—
қулағ — қулоқ (Бейлик): 74/—
қулақ — қулоқ: 74/—
қула қаз — сув қуши:
—/16
қулан I — қулон, ёввойи
эшак: 74/15
қулан II — пуштан, айил:
74/—
қулач — қулоч: 73/14
қулп — қозоннинг қулоғи:
74/—
қулгиня — қулгина (эрка-
лаш): 105, 112/ —
қулқуйруғу — каклик-
нинг бир тури: —/16
қулна — қулунламоқ, бола
туғмоқ, болаламоқ: 74/—
қулуқ — икки ёшида қўзи-
лаган совлиқ, қўй: 74/—
қулун — қулун, той: 74/—
қулуначы ~ қулначы —
буғоз бия: 74, 102/—
қулчуқас — қул (эркалаш):
105, 113/—
қум — қум; қумда фол очиш:
75/—
қум — қум: —/10
қума — ўйнаш, маъшуқа:
75/—
қумрал — сарғиш, қўнғир
соч киши: 75/—
қумурсуқа ~ қамурсу-
ға — қумурсқа, чумоли:
75, 103/—
қумуч — қатта қошиқ; чў-
мич: 76/—
қумчы — қумда фол очади-
ган фолчи: 75/—
қур I — вақт, дақиқа: 70,
71/—
қур II — пуштан, айил: 70/—
қур-I — қурмоқ, тузоқ қур-
моқ: 70/—
қур-II — қуримоқ, қуриб қол-
моқ: 70/—
қура — қуримоқ, камаймоқ:
70/—

• қурақ — құрғақ, құрғақчи-
 лик: 71/—
 құрбаға — құрбақа: 71,
 102/—
 құрбуға — құрбақа: —/16
 құрған I — құрғон: 71/—
 құрған II — сағана, қабр:
 71/—
 құрғап — гүр, қабр, мозор:
 —/9
 құрғушин — құрғошин:
 70/—
 құри ≈ қуру — қуруқ, қури-
 тилған: —/13
 • қуры — құримоқ: 69/
 қуры ұзұм — майиз: —/13
 құрма — хурмо: —/13
 құрсақ — қорың, ош қозон:
 70/16
 құрт I — құрт: 70/—
 құрт ≈ құрд II — құрт, бұ-
 ри (туркм.): 70/15
 құртақ — қайвон шохи:
 70/—
 құртул — қутулмоқ: 70/—
 қуру — қуруқ: 68/—
 қуру ағ — қоқ гүшт: —/13
 қуруғы — қирғий: 70/—
 қурут — қурут: 70/—
 қурут — қурутмоқ: —/84
 қурун — құрғошин (туркм.):
 70/10
 қус — қусмоқ, қайт қилмоқ:
 72/41
 • қусғу — қусиқ: 72/—
 қусқун — қуйишқон (отла):
 72/—
 қусмақ — қусиқ: 72/—
 қусу — қусиқ: 72/—
 • қут — қут, бахт: 68/—
 қутлу — бахтли, қутлуг: 68,
 97/—
 қутлу олсын — қутлуг бұл-
 син: —/11
 Қутты — Қутти (киши ис-
 ми): 68/
 қутуз — отнинг ёли: 73/—
 қутуқ — хұтик: 73/15
 қутул — қутулмоқ (қипч.):
 70/—
 қутурған — қутир, яғир:
 73/—
 қуч — қучмоқ, қучоқламоқ,
 69/62
 қучақ — қучоқ: 69/—

қучақла — қучоқламоқ:
 69/—
 қуш — қуш: 31, 72, 99/15
 қушақ — белбоғ, камар: 72/—
 қуш йолы — сомон йўли:
 —/8
 қуш қуйруғу — чипқон,
 яра: 72/14
 қушлуқ I — эрта тоғ: 72,
 135/—
 қушлуқ II — құноқ (қуш
 учуи): 72/—

Л

лақ — қайропликни, ажаб-
 ланишин билдирувчи сўз:
 87/—
 лачын — лочин: 87/16
 Лачын — Лочин (киши ис-
 ми): 118/—
 ләбләбү — лаблабу, қову-
 рилған нұхат: 87/—
 ләкләк — лайлак: 87/—
 лырп — тұсатдан, бирданига
 лап этиб: 87/—
 лор — ширин сузма: 87/—
 ләк — зотли туя: 87/12
 луғ — думалоқ тош: 87/—
 луғла — томни текисламоқ:
 87/—

М

мақар — магар, бошқа, бұ-
 лак: 142, 143, 155/—
 мал — мал, бойлик: 106/—
 маллуғ — моллик, бойлик,
 мол-мулкли: 106/—
 мама — момо: 88/—
 Мама — Момо (аёл исми):
 88/—
 мамуқ — пахта: 88/—
 мачы — мушук: 87/—
 мәғәр — магар, бошқа, бұ-
 лак: 126, 127/19
 мәздәки — мастика: 88/—
 мәйи — мня, калла: 89/—
 мәлә — маърамоқ: 88/—
 мәмрәч — айиқча: 88/—
 мән I — мен: 36, 88, 118, 126,
 139, 145, 146, 150, 151, 152,
 153/20

ма̇н II — ўхшашлик, мослик: 88/—
 ма̇нгу су — мангу сув: 89/—
 ма̇нз а̇ — ўхшамоқ: 88/—
 ма̇низ — юзнинг ранги: 88/—
 ма̇н — ҳол: 89/—
 ма̇нз а̇ш бол — ночор, мух-
 тож, бўлиб қолмоқ: 88/—
 ма̇нли — холли: 89/—
 Ма̇нли — Менгли (киши ис-
 ми): 89/—
 ма̇ржим а̇к — ёсмиқ: 87/12
 ма̇ртак — хода, ёғоч: 87/—
 ма̇скит — мачит, масжид: 88/—
 миз — биз: 30, 36, 118/—
 мин — минмоқ: 36, 88, 112, 138/—
 минз — булоқ: 88/—
 миндур — миндирмоқ: 110, 112/—
 миннш — миниш: 109/—
 миң — минг: 88, 143/—
 мықла — михламоқ: 88/—
 мых — миҳ: 88/—
 мыхла — михламоқ: 88/—
 монғол ~ муғал — татар, мўғул: 89/—
 муғ — муғ, оташпараст, ўтга сиғинувчи: —/10
 музд — музд: —/11
 музд бир — қарз бермоқ: 87/—
 музду р — нақдга ишламоқ: 87/—
 муъуз — мугуз, шох: 89/—
 мула — маърамоқ (сигир): 88/—
 мум — мум, шам: 88/13
 мунат — ўсимлик: 79/—
 мунат ч а̇к а̇р — шакар қа-
 миш: 89/—
 мунда — бунда, бу ерда: 89, 151/18
 мунлар — булар: —/19
 муну — белбоғнинг, камар-
 нинг бир бўлаги: 89/—
 мунут ч а̇к а̇р — мунут ша-
 кар — шакар қамиш: —/13
 мунчуқ — мунчоқ: 89/—
 муқ — мунг: 88/—
 муңлу — муңгли: 89/—
 мусулман — мусулмон: —/11

муҳр — муҳр: —/10
 муҳурла — муҳрламоқ: —/44
 муштычы — хушхабарчи: 88/—
 муштула ≈ муштыла — хушхабар билан қувонтир-
 моқ, хурсанд қилмоқ: 88, 104/—
 муштулуқ — суюнчи; хуш-
 хабар: 88, 102/—
 мушк — мушк: 88/—

Н

навруз — бойчечак: 90/—
 наз — ноз, танноз: 90/—
 назет — нозланмоқ, танноз-
 лик қилмоқ: —/38
 назлан — нозланмоқ: 90/—
 назук — нозик: 90/—
 Назхатун — Нозхотин (аёл
 исми): 90/—
 намаз — намоз: 90/11
 намазлағу — жойнамоз: 90/—
 намазлық — жойнамоз: —/11
 нардан — анор донаси: —/13
 нардиван — нарвон: —/18
 н а̇ — нима, қандай, нима учун
 (қипч): 89, 132, 133, 154/19
 н а̇ л ўк — нега, нимага, нима,
 учун (қипч.): 90, 132/19
 н а̇ м а̇ — нима: 90/19
 н а̇ н ўн — нимага, нима учун: —/20
 н а̇ с а̇ — нарса, буюм: 90, 133/—
 н а̇ с н а̇ — нарса, буюм: —/19
 н а̇ т а̇ — қандай: 132/—
 н а̇ ч а̇ — неча, қанча: 58, 89, 132/19
 н а̇ ч ўк — қандай, нима учун: 89, 132/19
 н а̇ ч ўн — нима учун: —/19
 н и т а̇ — қандай, қандай қи-
 либ: 89/—
 нишан — нишон, белги: 90/—
 нишанла — нишонламоқ
 белгилamoқ: 90/—
 ниш а̇ — нимага, нима учун

(туркм.): 90, 132, 133/—
но хут — нұхат: —/12
нур қыл — нур қилмоқ,
нурлангирмоқ: —/84
н ұ г ұ д — нугуд (оғирлик ұл-
чови): —/14

О

овлақ — улоқ: 21/—
овлан — ұғлон: 26/—
овуз — оғиз, увиз: 25/—
овул — ұғил (қипч.): 16/—
овус — шам, мум: 25/—
оғ — бұш, эгасиз: 16/—
оғлақ I — улоқ, эчкича: 16,
99/12
оғлақ II — овлақ: 17/—
оғлан — ұғлон: 16/14
оғры — ұғри: 16/—
оғу — ұқимоқ (қипч.): 17/—
Оғуз — ұғиз: 17/—
оғул — ұғил: 16/14
оғун — ҳушдан кетмоқ: 16/—
оғурла — ұғирламоқ: 16/48
оғурлу — бахтли: 17/—
оғурчуқ — шахмат, нард:
103/—
оз — ұзмоқ: 12/—
озан — водий: 12, 13/—
ойан — уйғонмоқ: —/22
ойандур — уйғотмоқ: —/22
оймақ — ұймоқ, ангишво-
на: 27/—
ойна — ұйнамоқ: 26/—
ойнаш — ұйнаш: 27/14
ойуқ — тўплам, уйум: 26/—
ойун — ұйин: 26/—
ойуру — води: 27, 102/—
оқ — ўқ: 17, 47/—
оқы — ұқимоқ: 17/—
оқыт — ўқитмоқ: 110/—
оқу — уқумоқ: —/72
оқша — охша I — ўхша-
моқ: 128, 145/—
оқша II — эркаламоқ, юпат-
моқ: 17/—
ол — у: 20, 118, 119, 120, 138,
140, 147, 149, 154/19
ол I — бўлмоқ: 19/77
ол II — тенгламоқ, баравар-
лаштирмоқ —/29

ол ким — у ким: 119, 122, 138,
140, 147/—
оллар — улар: 118/—
олтур — ўтирмоқ: 21, 106,
111, 113, 115, 133, 142/71
олтургач ≈ олтургач —
ўтиргич: 21, 103/—
олтургут — ўтиртирмоқ,
ўтқизмоқ: 21/—
олуқ — тарнов, нов: 21 —
олчақ — шунча, шу қадар:
89/—
он — ўн: 23, 116/16
он бир — ўн бир: 143/17
он биринчи — ўн биринчи:
144/—
он ики — ўн икки: 143/—
он иккинчи — ўн иккинчи:
144/—
он икки — ўн икки: —/17
онын онын — ўнтадан:
144/—
онынчы — ўнинчи: 144/—
он мин — ўн минг: 143/—
он ўч — ўн уч: 143/17
он — тўғри, тўппа-тўғри:
25/—
оң I — ўнғармоқ, тўғрила-
моқ, йўлга солмоқ: 25/—
оң II — қузатмоқ, зеҳн сол-
моқ: 25/—
оңар — тузалмоқ, тузатил-
моқ, тўғриланмоқ: 25/—
оңат — ақли, зеҳни, идрок-
ли: 25/—
оңул — соғаймоқ, тузалмоқ,
ўнғарилмоқ: 25/—
ор — чуқур, ўра: 9/—
ор — қурмоқ, ўрнатмоқ: 10/—
орган — арқон, арғамчи: 11/—
орман — ўрмон: 10/—
орта — ўрта: 10/—
орта бармоқ — ўрта бар-
моқ: 12/—
ортақ — ўртоқ, жўра, ше-
рик: 11/—
ортуқ — дастурхон: 10/—
ору — ўра, ертўла: 10/9
орун — ўрин, жой: 11/—
оруч тут — рўза тутмоқ:
12/—
осур — ўсирмоқ, дам қўй-
моқ: 15, 103/—
от I — ўт, кўкат: 8, 15/—
от II — ўт, олов: 15/10

от III — дори: —/11
 о та қ — чодир: 14, 15/—
 от ла — ўтламоқ, ўтлатмоқ:
 8, 15/—
 от лу қ — чақмоқ тош: 15/—
 от ув — орол: —/15
 от уз — ўтгиз: 15, 143/16
 от у н — ўтин: 15/10
 от у р — ўтирмоқ: —/19
 от у ри ш — ўтириш: 109/—
 от ч ы — табиб: 15/—
 ош — ўша: 14, 55, 117, 154/19
 ош бу — ушбу: 117, 149/—
 ош та — мана, ана, шу ерда:
 —/19

О

о п — ўпмоқ: 7, 103/—
 о п к а — ўпка: 7/—
 о г — ақл, фикр: 19/—
 о г — ўгмоқ, мақтамоқ: 18/—
 о г р а н — ўрганмоқ: 19/36
 о г р а т — ўргатмоқ: 19, 104/—
 о г р и — тебратмоқ: 19/—
 о г р ў м ў к — бешик, беланчак:
 19/—
 о г ў р — қўлга ўргатилган (от):
 19/—
 о г ў т — ўгит, маслаҳат: 18/—
 о д а — ўз бурчини ўтамоқ, ва-
 зифасини бажармоқ: —/30
 о д и н ч — қарз: —/11
 о з — ўз, ўзи: 13, 151/—
 о з а н I — ўзан: 12/9
 о з а н II — дарахт танаси: 12/—
 о з а н III — қўбузчи: 12/—
 о з г а — бошқа, ўзга, бўлак:
 13, 143/—
 о з ў т — ўлик, мурда: 13/—
 о й л а — туш, ярим кун
 (туркм.): 135/—
 о қ — тортмоқ, янчмоқ: —/58
 о к и — қусмоқ: 18/—
 о к ў з — ҳўкиз: 18/12
 о к ў з а л м а с ы — беҳи: 18/—
 о к ў н — ўкинмоқ, қайғурмоқ:
 18/—
 о к ў р м а к — йўталмоқ, йўта-
 лиш: —/14
 о л — ўлмоқ: 20, 106, 114,
 116/81

о л а ч о л ч — ўлчов, ўлчаш:
 21/—
 о л а ч а — ўлчамоқ: 21/—
 о л д ў р — ўлдиrhoқ: 75
 о л д ў р ў л — ўлдирилмоқ:
 108/—
 о л е т — ҳўл қилмоқ: —/35
 о л о л — ҳўл бўлмоқ, намлан-
 моқ: —/27
 о л т ў р — о л д ў р — ўлтир-
 моқ: 20, 108/—
 о л ў — ўлик: 20/—
 о л ў м — ўлим: —/11
 о ң — ўнг, томон (қипч.): 25,
 58, 135/—
 о ң д а — илгари, аввал, 136/—
 о ң қ о л ы — ўнг қўли: 25/—
 о ң ў к — эрта(роқ), вақтли
 (роқ), аввал(роқ): 136/—
 о р — ўрмоқ, тўқимоқ: 10/—
 о р а н — ўрганмоқ: 12/—
 о р а н л а — ўйламоқ, фикр
 қилмоқ: 12, 128, 129/—
 о р п а к — жиға: 11/—
 о р д а к — ўрдак: 10/—
 о р к а н — арқон, арғамчи
 қипч.): 11/—
 о р м а ч а к — сузма: 10,
 102/—
 о р т — ўрамоқ: 10, 104, 110,
 112/67
 о р т ў з — парда, чойшаб:
 110/—
 о р т ў н — ёпинмоқ, ўранмоқ:
 110, 112/—
 о р ў — тўғри (турмоқ): 11,
 101, 123, 126, 140/—
 о р ў к — ахталанган, бичилган
 қўй: —/12
 о с к ў р м а к — йўталмоқ:
 —/14
 о т — ўт, сафро: 8/—
 о т р ў к — ёлғон, алдов: 8/—
 о т р ў к л а — алдамоқ, ёл-
 ғон гапирмоқ: 8, 115/46
 о ч — ўч, қасос: 9/—

Р

р у з г а р — вақт: —/18
 р ум л у — румли (туркм.):
 106/—
 р ум л у р — румлик (киши):
 105, 115/—

С

са — санамоқ (туркм.): 60/—
сабан — сабон: —/9
сап — соп, даста: 56/—
сап-I — гердайиб юрмоқ: 51/—
сап-II — озмоқ, адашмоқ: 56/—
сап раш — тарқалиб кетмоқ, ёйилмоқ: 56/—
сап савуқ — сапсовуқ: 56/—
сап сары — сапсариқ: 56, 113/—
сап тур — йўлдан урмоқ, адаштирмоқ, чалкаштириб юбормоқ: 56, 104/—
сап чақ — мис челак: 56/—
сав — шикоят, даъво, 61/—
сав — совништирмоқ, алмаштирмоқ: 60/—
саван кайик — ёввойи сизир: —/15
саваш — саваш, уруш: —/11
саваш ет — савашмоқ, урушмоқ: —/43
савул — четланмоқ: 61/39
савчы — қози; пайғамбар: 61/—
сағ I — соғ: 58/—
сағ II — ўнг, томон: 59/18
сағ — соғмоқ: 58/—
саған — тир, дам: 59/—
саған-I — ўйламоқ. (қипч.): 60, 118, 134, 139, 140/—
саған-~ сағын-II — санамоқ, ҳисобламоқ: 58, 128/—
сағанғуш — лочин: —/15
сағасған — зағизғон, ҳакка: 53/—
сағ ал — ўнг қўл: 58/—
сағылмыш сўт — соғилган сут: 58/—
сағыр — кар (туркм.): 58, 60/—
сағыш — санаш, ҳисоб: 58/16
сағйағ — сариқ ёғ: 58/—
сағлық I — соғлик, сиҳат-саломатлик: 58/—
сағлық II — қўй, совлиқ: 59/—
сағмал — соғиладиган қўй, совлиқ: 58/—
сағрақ — қада, жом, коса: 58/—

сағры — сағри, орт, қуймуч, думба: 58, 101/—
сағсаған — зағизғон, ҳакка: —/15
сағмуч — куёвжўра, куёв жўраси: 59/—
саз — ўрмон, тўқай: 57/—
саз — оғриқ кучаймоқ, зўраймоқ: 57/—
сазаған — заҳарли илон: 57, 102/15
сай — сой: 61/10
сай — санамоқ: —/61
сайағ — сариқ ёғ: —/13
сайру ол — оғримок, касал бўлмоқ: —/82
сақал — соқол: 59, 75/—
сақалсыз — соқолсиз: 59/—
сақар — қашқа от: 59/—
сақасған — зағизғон, ҳакка: 53/—
сақла — сақламоқ, асрамоқ: 59/—
сақурға — кана: 59, 102/—
сал — сол: 59/—
сал — солмоқ, юбормоқ, жўнатмоқ: 59/—
саламет — салом айтмоқ: —/49
саламчақ — отнинг қуйишқони: 60/—
салача — тахтиравон; тобут: 60/—
салын-I — жўнатилмоқ, юборилмоқ: 134/—
салын-II — талтаймоқ: 58/—
салынчақ — арғимчоқ (қипч.): 59/—
салқынчақ — арғимчоқ, ҳалинчак: 59/—
салқум — узум боши, шингил: 59/—
самала — қатрон, смола: 60/—
самас — қунт, сабот, матонат, қатънат: 60, 113/—
самасан-~ самсан — қатъийлик қилмоқ, сабот, матонатли бўлмоқ: 60, 113/—
самла — қатрон, қора мум, смола: —/10
са(н) — сен: 126, 127/—

с а н-І — санамоқ, ҳисобламоқ
 (туркм.): 58, 128/—
 с а н-ІІ — ўйламоқ, сонмоқ
 (туркм.): 60, 128/—
 с а н а — санамоқ: 60/—
 с а н ғ ы р — кар: 60/—
 с а н д а л — сандал дарахти:
 60/—
 с а н қ у — нодон, жоҳил: 60/—
 с а н қ у л а н — лоқайдлик
 қилмоқ, беғам, бепарво
 бўлмоқ: 60, 104/—
 с а н ч — санчмоқ: 60, 111,
 144/57
 С а н ч а р — Санжар (киши
 исми): 139/—
 с а н ч ы ш — санчиш: 111, 122,
 125, 126, 131/11
 с а н ч ы ш — санчишмоқ: 111,
 115/—
 с а р — бош, калла: 57/—
 с а р-І — саринмоқ, ўрамоқ,
 ўраб қўймоқ, чулғамоқ:
 57/79
 с а р-ІІ — ёймоқ, ёзмоқ, очмоқ:
 52/—
 с а р а й — сарой, уй: —/18
 с а р б а н — салла: 57/—
 с а р б а н т — пешонабоғ: 57/—
 с а р п — оғир, қийин: 57/—
 с а р ғ а р — сарғаймоқ: 138/—
 с а р ы І — сариқ: 12, 57, 103,
 113/—
 с а р ы ІІ — мусаллас, шароб,
 вино: 57/—
 с а р ы а р ў к — сариқ ўрик:
 12/—
 с а р ы қ а в у н — сариқ қовун:
 57/—
 с а р ы м с а қ — саримсоқ:
 57/13
 с а р ы н ч қ а н ~ с а р ы н ч а —
 қан ~ с а р ы н ч ы қ а н —
 чигиртка: 57, 103/—
 с а р ы ш ы н — сарғиш: 57/—
 с а р қ — осилиб турмоқ, осил-
 либ тушмоқ: 57/—
 с а р с ы л — лат емоқ, зарар
 кўрмоқ: 57, 104/—
 с а р у ч а — сариқча, сарғиш:
 84, 114/—
 с а с ы — сассиқ: 58/—
 с а т — сотмоқ: 58, 117/34
 с а т а ш — учратмоқ, дуч
 келмоқ: —/31

С а т ы л м ы ш — Сотилмиш
 (киши исми): 58/—
 с а т н а а л — сотиб олмоқ:
 58/—
 с а т у н а л — сотиб олмоқ:
 —/22
 с а ф а р е т — сафар қилмоқ,
 саёҳат қилмоқ: —/47
 с а ч І — соч: 58/—
 с а ч ІІ — тандир, нон ёпади-
 ган ўчоқ: 56/—
 с а ч — сочмоқ: 56/35
 с а ч а қ — сачоғ попуқ, шоки-
 ла: 56/—
 с а ч р а т-І — сачратмоқ: 56/—
 с а ч р а т-ІІ — вижилламоқ,
 жиз-жиз қилмоқ: —/58
 с а п — сепмоқ: 51/—
 с а п к ў н — ёмғир томчилари:
 51/—
 с а в — севмоқ: 54, 119, 125,
 141, 148/—
 с а в ғ ў — севги: 54/—
 С а в д и — Севди (киши ис-
 ми): 54/—
 с а в и н — севинмоқ: 54, 152/68
 с а в и н д ў р — севинтирмоқ,
 қувонтирмоқ: 152/68
 с а в м а к — севги: 141/—
 с а в т ў г — севги, севикли:
 —/14
 с а в ў в — жангга отланиш,
 урушга бориш: —/11
 с а й ў н — ўчмоқ, сўнмоқ:
 54/—
 с а к — секинламоқ, секин юр-
 моқ: 53/—
 с а к и з — саккиз: 53, 112, 115,
 116/—
 с а к қ и з — саккиз: —/16
 с а к к и з й ў з — саккиз юз:
 —/17
 с а к р и — сакрамоқ: 53/—
 с а к с а н — саксон: 53, 112/17
 с а к с а н — қўрқитмоқ, даҳ-
 шат солмоқ; дўқ урмоқ:
 53/—
 с а к с и н ч и — саккизинчи:
 144/—
 с а к ў — тошдан қурилган май-
 дон: —/18
 с а л и — тоза: 85/—
 с а л и к — фаросатли, ақлли,
 идрокли, нозик (бола):
 53/—

с а й л ы н ч ы й а к — тебранчық:
 53, 103/—
 с а м н ы з — семиз (қипч.): 53/—
 с а м р и — семирмоқ: 53/—
 с а м ұ з — семиз: 53/—
 с а н — сен: 54, 101, 118, 119,
 131, 132, 133, 136, 140, 141,
 142, 145, 150, 151, 153/20
 с а н и р — тепа, тепача: 54/—
 с а р а д ұ р — қайвоннинг ақли
 ва унинг тез ҳаракати: 52/—
 с а р а ч ы — қайвон ҳаракати:
 52/—
 с а т к и к — серфаҳмли, фаро-
 сатли, ақли: 51/—
 с а ч — ажратмоқ, айирмоқ:
 51/—
 с е р ч а — чумчуқ: —/16
 с и — сиймоқ: 51/—
 с и в р и с и ч ы а к — чивин, паш-
 ша: —/15
 с и в р и ч и б и н — чивин, паш-
 ша: —/15
 с и д ў к — сийдик: 51/—
 с и з — сиз: 52, 118, 121, 133,
 139, 145, 146, 154/20
 с и з ≈ с е з — сезмоқ, ўйла-
 моқ, таҳлил қилмоқ: 52/—
 с и й — сиймоқ: —/34
 с и к — сикмоқ: —/83
 с и л - I — силамоқ: 53/—
 с и л - II — суртмоқ; ёғламоқ:
 —/81
 с и л и — артилган, тозаланган,
 арчилган: 53/—
 с и л (и) к — силкимоқ, қоқ-
 моқ: 53/83
 с и ч — сингмоқ: 54/—
 с и ч а к - I — кўза: 54/—
 с и ч а к II — пашша: —/15
 с и ч и л д а — вовулмамоқ,
 увламоқ, ҳурмоқ: 54/—
 с и ч и р — нерв толаси, томир:
 54/13
 с и р и м — белбоғ, чарм камар:
 52/—
 с и р к а — сирка: 52, 102/—
 с и т ў к — сийдик: 51/—
 с и ш а н б а ҳ — сешанба: —/17
 с ы — синмоқ (туркм.): 51, 110,
 111, 133/—
 с ы б ы з ғ ы ~ с ы п ы з ғ ы —
 сибизға, нй: 56/—
 с ы п а — ёш эшак: 51/—

с ы п ы л д а қ — яланғоч, қай-
 вон: 51, 103/—
 с ы п қ у н — найза: 51/—
 с ы ф — сифмоқ, аралашмоқ:
 —/15
 с ы ғ з а — ёқа, кўйлак ёқаси:
 58/—
 с ы ғ ы н — кийик, буғу: 58/15
 с ы ғ ы р — сигир: 58/12
 с ы ғ ы р ч у қ — чуғурчуқ: —/16
 с ы ғ л ы қ — ҳуштак: 58/—
 с ы ғ л ы қ б и р — ҳуштак чал-
 моқ: 58/—
 с ы ғ р а қ — бармоқ оралиғи:
 58/—
 с ы з - I — сизмоқ, эримоқ: 57/—
 с ы з - II — етилмоқ, пишмоқ
 (Бейлик): 58/—
 с ы з д ы р — эритмоқ, қиздир-
 моқ: 57/28
 с ы й ы р ы м — оқ камар: 57/—
 с ы қ — сиқмоқ, қисмоқ: 59/—
 с ы қ д а — йиғламоқ, сиқтамоқ:
 59/—
 с ы н — синмоқ: 54, 110, 134,
 /31
 с ы н а — синамоқ, текшириб
 кўрмоқ: 54, 112, 133/—
 с ы н д у р — синдирмоқ, пар-
 чалаб ташламоқ (туркм.):
 60/77
 с ы н у қ — синиқ, синган: 54/—
 с ы р ғ а — сирға, зирак: 13/—
 с ы р ы л — калтакланмоқ, пўс-
 тини шилмоқ: —/9
 с ы р ы т — йўл: —/9
 с ы р т I — тепа: 57, 101/9
 с ы р т II — тиг, омовч тишининг
 тиги (қипч.): 57/—
 с ы р т л а н ~ с ы р т а л а н —
 сиртлон: 57, 102/15
 с ы р у қ — сирриқ: 52/—
 с ы р ч а — ойна, шиша: 52/10
 с ы ч — чичмоқ, таҳорат ушат-
 моқ: 56/42
 с ы ч а н — сичқон (туркм.): 56,
 117/—
 с ы ч ғ а н ~ с ы ч қ а н — сич-
 қон: 56, 117/—
 с ы ч қ а н а й — сичқон оий:
 56/—
 с о б ы ~ с о б у — текис, сил-
 лиқ, тақир: 56/—
 с о в ы — совимоқ: 60/—

совлачан — зулук: —/10
 совуқ — совуқ: 61/8
 совуқлуқ — совуқлик:
 —/14
 совун — буғу: 61/—
 соған кайик — ёввойи кий-
 йик: 61/—
 соған — пиёз: 59/13
 соғлақ — совлик: —/12
 соғры — лол бұлмоқ, донг
 қотиб қотмоқ: 58/—
 сой — сүймоқ, терисини шил-
 моқ: —/48
 сойул — ечинмоқ; —/33
 соқ — бошланмоқ, кирит-
 моқ: 59/—
 соқбармоқ — кўрсаткич
 бармоқ: 59/—
 соқулда — кучаймоқ, зў-
 раймоқ: 59/—
 соқум — бир бұлак: —/13
 соқута — йиғламоқ: —/85
 сол — сұл, чап (туркм.): 59/18
 солы — ҳансирамоқ: 60/—
 солуқ — нафас олиш: 59/—
 солуқын — дам олмоқ, на-
 фасини ростламоқ: 59/—
 сонқур — лочин (қипч.): 54/16
 Сонқур — Сўнқур (киши ис-
 ми): 54, 113, 118, 120, 140,
 141, 146, 149, 152, 153,
 154/—
 соң I — сўнг, сўнгра: 24,
 60/17
 соң ~ соң - II — чап, сұл
 томон: 59, 60/—
 соңа қой — орқага қўймоқ,
 кетга сурмоқ: 60/—
 соңда — сўнг, кейин: 136/—
 соңқол — чап қўл, чап то-
 мон: 60/—
 саңра — сўнгра, кейин: 60,
 136/—
 соңук — кейин, сўнг: 136/—
 сор-I — сўрамоқ: 46, 57,
 137/—
 сор-II — сўрмоқ: 57/—
 сорат — сариқ ўсимлик:
 —/12
 сорп кир — тўсатдан, қўқ-
 қисдан кирмоқ: 57/—
 сорқун — сўрқин (чинорга
 ўхшаш дарахт): 57/—
 сорма — бўза: 57/—

сўвлўнч — қовурилган гў-
 шт: 53/—
 сўз — сўз: 52, 81/—
 сўзлә — сўзламоқ: 52, 113,
 115, 121, 137/37
 сўйлә — сўзламоқ, гапирмоқ:
 —/20, 37
 сўйўн — ўчмоқ, сўнмоқ:
 54/23
 сўйўндўр — ўчирмоқ, сўн-
 дирмоқ: 54/23
 сўк-I — сўкмоқ: 53, 144/51
 сўк-II — сўкмоқ, сўкратмоқ,
 чокидан йиртмоқ: 53/68
 сўкәл — касал: 53/14
 сўкәләк — касаллик, дард-
 мамдлик: 53/—
 сўкәллик — касаллик: —/14
 сўкәл ол — касал бўлмоқ:
 —/82
 сўкләнмиш әт — қовурил-
 ган гўшт: —/13
 сўкләнчи — қовурилган
 гўшт: —/13
 сўклўн — қовурмоқ, пишир-
 моқ: 53/—
 сўкрўк — қуритилган қоқ
 гўшт: —/13
 сўкўл — қовурмоқ: 53/51
 сөнўк — суяк: —/13
 сўкўк — суяк: 54/—
 су — сув: 21, 55, 111/—
 сувлув — баржа, сол: —/10
 султан — султон: 132/—
 сулув — сувлоқ, сув ичадн-
 ган жой: 55/—
 сулуқ — чарм ҳамён: 59/—
 сулунчан — зулук: 56/—
 сун — топширмоқ; сўнмоқ,
 қўлга узатмоқ, бермоқ: 60/—
 сундур — синдирилмоқ, пар-
 чаланмоқ (қипч.): 60/—
 сунус йағум — қарич: —/14
 сунчуқ — тоvon; насл, уруғ:
 60/—
 сур у — сурмоқ, узоқлаштир-
 моқ: 52/—
 суса — сувсамоқ, чанқамоқ:
 58/62
 су сығыры — буқа: —/12
 су тартары — сув хўрози:
 56/16
 су ташы — сув тоши: 56/—
 суч — гуноҳ: 56/11

сучуқ — қазы, колбаса: 56/13
сучул — ечинмоқ: 57/—
сўпрўл — сўпўрил — супурилмоқ: 51/—
сўпўр — супурилмоқ: 51, 104, 115/78
сўпўргә — супурги: 51, 102, 115/—
сўврў — ўткир учли: 54/—
сўврў чибин — чивин, ис-каб топар 54/—
сўвў — циркуль: 54/—
сўвўк — суяк: 54/—
сўд — сут: —/13
сўз — сузмоқ, сузиб тозала-моқ: 52/—
сўзмә — ноз, карашма: 52/—
сўзмә кбзлў — сузма кўз-ли, нозли нигоҳ: 52/—
сўлўк — зулук: 53/—
сўмкўр — бурун артмоқ: 53/80
сўмўк — мишиқ: 53/—
сўмўлгўн — мулоҳазасиз, беандиша: 53/—
сўмўлдә — йўталмоқ: 53, 104/—
сўн — чўзилмоқ, тортилмоқ, судралмоқ: 54/—
сўндўр — чўзмоқ, узатмоқ, олдинга ундамоқ: 54/—
сўнў — найза: 54/—
сўр — сурмоқ, ҳайдамоқ: 52, 113, 137/—
сўрәк сырт — тимсоҳ: —/10
сўрмә — сурма: 52, 140/—
сўрмәлу — сурмали, сур-ма қўйган: 140/—
сўртўн — суртинмоқ, ар-тинмоқ: 52/32
сўрў — сурув, қўйлар, пода-си: 52/—
сўрўк сырт — тимсоҳ: 52/—
сўрўн — сурув, қўйлар по-даси: 52/—
сўрўт — суртмоқ, артмоқ, тозаламоқ: 52/—
сўрчәк — кеча, оқшом суҳба-ти: 52/—
сўт — сут: 51/13
сўтмәк — калтакча, таёқча (чиллак ўйинидаги): 51/—
сўчи I — чучук, ширин: 51/—

сўчи II — мусаллас, шароб, май: 51/—
сўчрә — ночор ҳолга туш-моқ: —/40
сўчў I — чучук, ширин: 51/—
сўчў II — мусаллас (қипч.): 51/—

Т

та — то, токи, қачон: —/19
табан — тоvon: 61/—
табыр — чопмоқ, югурмоқ: 62/—
табл — ноғора (қипч.): —/11
тап — бас, бўлди, етарли: 61/—
тап — топмоқ (қипч.): 36, 61/88
тапыш — топишмоқ, бир-би-ри билан учрашмоқ: 61/—
тапыштур — топиштир-моқ, бириктирмоқ: 61/—
тапу — хизмат: 61/—
тапу ет — хизмат этмоқ: —/44
тапу қыл — хизмат қил-моқ: 61/—
тапучы — хизматчи: 61/—
тапчан — тапчан, ёғоч кро-ват: 62/—
тағ I — тоғ: —/9
тағ II — тамға, муҳр: 64/—
тағал ~ тағыл — ажрашмоқ,
тағарчуқ — тўрва, йўл ҳал-таси: 64, 103/—
тағза — хола: —/14
тағла — тамғаламоқ, муҳр-ламоқ: 64, 104/—
таз I — тоз кал, сочи тўкил-ган: 63/—
таз II — араб: 38/—
таза — тоза, янги: 39/—
тазы — араб оти: 63/—
тазлуқ — тепакал, сочи тў-килган: 63/—
тай I — той, тойчоқ: 67/—
тай II — тоға: —/14
тайа — суямоқ, тирговуч қўймоқ: 67/—
тайан I — таянмоқ, суянмоқ: 67/—

та й а н-ІІ — тойинмоқ, сир-
 ганмоқ, қоқилиб кетмоқ
 (Бейлик): 67/—
 та й ы — тоға: 67/—
 та й ы н — бошлиқ: 67/—
 та й ы н — тоймоқ, тойилмоқ:
 —/46
 та қ-І — тақмоқ: 65/—
 та қ-ІІ — тақамоқ, тақаб бе-
 китмоқ: 65/—
 та қ ы — тағин, яна: 39, 150/—
 та қ у қ — товуқ: 65/—
 та л-І — толмоқ, чарчамоқ
 (қипч.): 65/—
 та л-ІІ — шўнғимоқ, шўнғиб
 кетмоқ (туркм.): 65/—
 та ла — таламоқ, тишламоқ:
 65/—
 та ла бы — қанот қоқмоқ:
 66/—
 та ла қ — талоқ: 66/—
 та л м а ч — таржимон, тилмоқ:
 —/11
 та м І — том: 66/18
 та м ІІ — томчи: 66/8
 та м — томмоқ, томчиламоқ:
 66/—
 та ма қ — томоқ: 66/—
 та ма р — қон томири, уруғ-
 аймақ: 66/9, 10
 та ма ша — томоша: 66/—
 та ма ша е т — томоша қил-
 моқ, сайр қилмоқ: —/36
 та ма ша ла н — томоша
 қилмоқ: 66/—
 та м д у р — томдирмоқ, томиз-
 моқ: 110/—
 та м з у м — томизим, томчи:
 66/—
 та м з у р — томиздирмоқ: 110,
 114/—
 та м у — дўзах, жаҳаннам:
 66/—
 та м ч ы — томчи: 66/—
 та м ч ы қ — томчи: —/8
 та м' е т — жуда ҳоқламоқ:
 —/59
 та н ~ да н — тонг, эрталаб:
 —/17
 та н — рухсат сўрамоқ: 66/—
 та на — тана: 66/12
 та ны ш — маслаҳатлашмоқ,
 кенгашмоқ (туркм.): 67/—
 та ны шы қ — маслаҳат, кўр-
 сатма: 67/—

та ны ш ма қ — маслаҳат-
 лашмоқ, кўрсатма бермоқ:
 66/—
 та н та ры — тозаланмаган
 тариқ: 67/—
 та ну қ — гувоҳ: 66/—
 та ң І — тонг: 65, 92, 127/—
 та ң ІІ — ҳайрат: 65/—
 га ң а з — қизармоқ, қизариб
 бўртмоқ: 65/—
 та ң а р — кўра олмаслик,
 ёмон кўрмоқ: —/35
 та ң а т — тонг отмоқ
 (туркм.): 92/—
 та ң да — тонгда: 65, 122, 126,
 135/17
 та ң й а р ы — тонг ёримоқ:
 92/—
 та ң ла — тонгда, тонг билан:
 65, 135, 136/—
 та ң ла — ажабланмоқ, ҳайрат-
 ланмоқ: 65/—
 та ң сы қ — ҳайрат, ажабла-
 ниш: 65/—
 та р І — тор: 62/—
 та р ІІ — кема, биржа: 62/—
 та ра — тарамоқ: 62/—
 та ра з ы — тарози: 63, 101/—
 та ра зу — тарози: —/14
 та ра қ — тароқ: 62/—
 та ра қ ла — тароқламоқ:
 62/—
 та ра ла — тор қилмоқ, қис-
 қармоқ: 62/—
 та ра т — исимоқ, қизимоқ:
 63/—
 та р бас — чодир, соябон:
 38/—
 та р бол — тор бўлмоқ: 62/—
 та р да р — қизил оёқ: —/16
 та ры — тариқ: 62/—
 та р лы қ — зарурат, ожиз-
 лик, бечоралик: 62/—
 та р са — тарсо: 38/—
 та р т-І — тортмоқ, судрамоқ:
 62, 103/—
 та р т-ІІ — тортмоқ, ўлчамоқ:
 62, 103/—
 та р т у — тарози: 62/—
 та ру — тариқ: —/12
 та р х а н а — бугдой ва қа-
 тикдан қилинган таом:
 —/13
 та с ба р — йўқолмоқ, дом-
 дараксиз кетмоқ: 63/56

т а т I — тот, маза: 64/—
 т а т II — деҳқон: 62/—
 т а т III — бошқа, бегона.
 —/10
 т а т а р — татар: 63/—
 т а т ы қ — деҳқон бўламоқ:
 62/—
 т а т л у — тотли, мазали: 62,
 100/—
 Т а ч а р — Тачар (киши ис-
 ми): 62/—
 т а ш I — тош: 63, 67/9
 т а ш II — таш, ташқари: 63/—
 т а ш — тошмоқ: 63/46
 т а ш ы — ташимоқ: 63/—
 т а ш ы л — ҳўлламоқ: —/35
 т а ш қ у н — тошқин: 63,
 102/—
 Т а ш л а қ — Ташлақ (киши
 исми): 63/—
 т а б — тепмоқ: 37/—
 т а б а — тепа, тепалик: 37/—
 т а б и з — ҳосилсиз: —/19
 т а б к и ч — тепкич: 37/—
 т а б р а н — тебранмоқ: 37,
 104/38
 т а б ў к — болалар ўйинчоғи:
 37/—
 т а в м а к — ўғир, ҳавонча:
 40/—
 т а г а т — қатрон, смола: —/10
 т а г и р т — тортмоқ, майда-
 ламоқ: —/58
 т а з а к — тезак, таппи: 38/—
 т а з к а н — айланмоқ: 38/—
 т а й и р м а й ў з л и — юма-
 лоқ, кулча юзли: 41/—
 т а й и р м а н — тегиримон: 41/—
 т а й м а — ҳар, ҳар бир, ҳар
 қайси: 41, 49, 115, 147,
 153/—
 т а к — жим, тек, тинч: 39,
 121/—
 т а к а — така, эчки: 39,
 117/12
 т а к а н а — оғзи тор ёғоч
 идиш: 39/—
 т а к о л т у р — тек ўтирмоқ:
 39/—
 т а к ч а к — коса, жом, қадаҳ:
 39/—
 т а л и ~ т а л ў — тентак,
 жинни: 50, 117/—
 т а л и к — тешик, туйнуқ, ёриқ:
 39/—

т а м и р ~ т а м ў р — темир:
 40, 116/—
 т а м и р б а ш — темир бошли
 болға: 40/—
 т а м и р б оғ у — темир чи-
 қиндиси: 40/—
 Т а м и р қ а з ы қ — Темир қо-
 зиқ, Қутб юлдузи: 40/—
 т а м ў р — темир: —/10
 Т а м ў р қ а з у қ — Темир
 қоziқ, Қутб юлдузи: —/8
 т а н — тан: 40/—
 т а н и з — денгиз: 40/—
 т а н р и т а н р ы — тангри:
 40, 69/8
 т а р — тер: 38/—
 т а р а к — дарахт, терак: 38/—
 т а р и — тери. 38/—
 т а р и н л а т — чуқурлаш-
 тирмоқ, чуқур қилмоқ:
 38/—
 т а р к — тез шошмашошарлик:
 38/—
 т а р к л а — шоштирмоқ, қис-
 тамоқ, шошилтирмоқ, тез-
 латмоқ: 38/—
 т а р л а — терламоқ: 38/—
 т а р с — тескари, ағдарилган:
 38/—
 т а т и к — калит, очқич: 37/—
 т е г и — у: —/19
 т е з к е л — тез келмоқ: —/27
 т и б и з — шўрхоқ, шўр ер:
 37/—
 т и б л а — зотини, келиб чи-
 қишини аниқламоқ, тикла-
 моқ: 37/—
 т и п и — қор бўрони: 37/—
 т и з — тизза: 38, 48, 116/—
 т и з г и н — тизгин: 38/—
 т и з г и н л а — тизгинламоқ:
 39, 104/—
 т и й а к о т — ўсимлик: 41/—
 т и к I — тикмоқ: 39/43
 т и к II — тикмоқ, оғзига сол-
 моқ: 39/—
 т и к а н а к — тиканак, тикан:
 39/—
 т и л — тил: 39, 50/—
 т и л а — тиламоқ: 40/—
 т и л к ў — тулки: 117/15
 т и л с и з — тилсиз, соқов: 40,
 52/—
 т и н — руҳ, қалб, жон: 40/—

таңтұр — тинмоқ, тинчимоқ: /48
 тирайк — устун, тиргак, тиргович: 38/—
 тири — тирик: 38/—
 тири — яшамоқ, тирилмоқ: 38/61
 тирил — тирилмоқ: 38/—
 тиркир — (онлани) тебратмоқ, боқмоқ: 38/—
 тирлик — тириклик: 38/—
 титрұбақ — узоқ боқмоқ, кұз олмасдан қарамоқ: 37/—
 тиш — тиш: 39/—
 тиши — хотин, аёл, урғочи: 39/—
 тишла — тишламоқ: 39/63
 тығрақ — айёр, эпчил: 64/—
 тық — тикмоқ, суқмоқ: /47
 тылтақ — далил, исбот, хужжат: 50, 117/—
 тын — тин олмоқ, дам олмоқ: 65, 66/—
 тынч — тинч: 66/—
 тынчлық — тинчлик, дам, олиш, ҳордиқ: 66/—
 тырнақ — тирноқ: 62/—
 тыртанақ — ҳайр, эҳсон, садақа: /11
 таблақ — қиёқ: /9
 табра — тұрва: 61/—
 топ — тўп, копток: 61/—
 топалақ — ұсимлик: 62/—
 Топалақ — Тўпалақ: (киши исми): 62/—
 топалан — қориндаги қаттиқ оғриқ: 62/—
 топрақ — тупроқ: 62/10
 топуқ — тўпик: 61/—
 тоғ — туғилмоқ: 49, 64/—
 тоға — тўқа, камар ҳалқаси, камарбанд: 64/—
 тоған — лочин: 43, 64/—
 тоғра — тўғрамоқ: 64/—
 тоғру — тўғри: 64/—
 тоз I — чанг, тўзон: 63/—
 тоз II — пўстлоқ: 38/—
 тоз — тўзимок, чангимок: 63/—
 тозақ — дўзах, азоб-уқубат: /11
 той I — тўй, базм: 67/—

той II — тўй (қуш тури): 67/—
 той — тўймоқ: 65, 67/49
 тоқ — тўқ: 65/—
 тоқы — қаттиқ урилмоқ, тўқишмоқ: 65/—
 тоққуз — тўққиз: /16
 тоққуз йўз — тўққиз юз: /17
 тоқлы — тўқли, бир яшар қўзи: /12
 тоқма — тўқмоқ: 65/—
 тоқсағу — тўққизов: 115/—
 тоқсан — тўқсон: 65, 112, 117/17
 тоқсынчы — тўққизинчи: 144/—
 тоқсуба — тўқсуба (қабила номи): 65/—
 тоқуз — тўққиз: 65, 112/—
 тоқуқ — товуқ: /16
 тоқун — тўқинмоқ, қоқилиб кетмоқ: 67/—
 тоқурчын — шахмат ўйинига ўхшаш ўйин: 67/—
 тоқусаву — тўққизов: 116/—
 тол — тўлмоқ: 116/—
 тала — ўрамоқ, ўраб қўймоқ: 65/—
 талақ — ўралган, ўроғлик: 65/—
 толдур ~ долдур — тўлдирмоқ: /80
 толы — дўл, жала: 66, 101/—
 толқуқ — бурдуқ, меш, саноқ: 50, 66/—
 толтур — тўлдирмоқ: 65/—
 толун — яширинмоқ, ботмоқ: 66/—
 толун ой — тўлин ой: 65/—
 толу ол — тўлмоқ, тўла бўлмоқ: /80
 тон — тўн. кийим: 9, 67, 110, 139, 140, 147/—
 тонан — кийинмоқ: 110/—
 тонғуз — тўнғиз, чўчқа: /15
 тонду қыйычы — тикувчи: 65/—
 тонлуқ — тўнлик: 109/—
 тонуқ йўз лў — қовоғи солик, ҳўмрайган юзли: 67/—
 тоң — муз, қаттиқ: 65/—

ТОН — тонмоқ, музламоқ, со-
 вуқ қотмоқ, қотиб қолмоқ: 65/—
ТОНУЗ I — тўнғиз, чўнқа: 65/—
ТОНУЗ II — қотган ёғ: 65/—
ТОРЛАҚ — ғариб, ночор, му-
 софир: 62/—
ТОРЛАМАҚ — қалқон: 63/—
ТОРУ — тўриқ: 63/—
ТӨВ — майдаламоқ, тевала-
 моқ, янчмоқ: 37/—
ТӨЗ — сабр, сабрли, тоқатли
 бўлмоқ, тўзим бермоқ: 38/—
ТӨК — тўкмоқ, сочмоқ, 39/35
ТӨКӘЛ — сочилмоқ, тўкил-
 моқ: —/40
ТӨКМӘК — чодирнинг бир
 тури: 39/—
ТӨНӘРТКӘ — тўнка, тўнгак: —/9
ТӨРНИ — катта эгов: 38/—
ТӨРТ — тўрт: 38/16
ТӨРТ ЙҮЗ — тўрт юз: —/17
ТӨШ — тўш, кўкрак: 39/—
ТӨШӘ — тўшамоқ: 39/69
ТӨШӘК — тўшак: 39/—
ТУБА I — тепа: —/9
ТУБА II — ўра қолқоғи: —/9
ТУВ — туймоқ, янчмоқ: 67/—
ТУҒЛУҚ — айри ёғоч, хода: 64/—
ТУҒЛУҚ — Туғлуқ (киши ис-
 ми): 64/—
ТУҒРУЛ — қушнинг бир тури: 64/—
ТУЗ — туз, намак: 63/—
ТУЗАҚ — тузоқ: 63/16
ТУЗЛАТ ~ **ДУЗЛАТ**
 — тузлатмоқ: 63/91
ТУЗЛУ — тузли: 63/—
ТУЗЛУҚ — тузлуқ, доривор: 63/—
ТУЙ — сезмоқ, туймоқ: 67/—
ТУЙАҚ — туёқ (қипч.): 67/—
ТУЙНАҚ — туёқ (туркм.): 67/—
ТУЙСУ — сезги, туйғу, 67/—
ТУЛ — тул, есир: 66/—
ТУЛБАН — салла: 65/—
ТУЛП — машхур: 66/—
ТУЛУҢ — зулф: 66/—
ТУМА — ҳарбий совут: 66/—
ТУМАН — туман: 66/8

ТУМЛУ — совуқ: 66/—
ТУМНУ — катта коса, шоко-
 са: 66/—
ТУР I — турмоқ: 48, 62, 106,
 107, 108, 111, 113, 114, 115,
 119, 120, 121, 122, 123, 125,
 126, 127, 128, 132, 134, 135,
 136, 137, 142, 143, 145, 146,
 147, 148, 149, 150, 151, 152,
 153/—
ТУР II — ўрнидан турмоқ, тик-
 қа турмоқ: —/70
ТУРАҚ I — турар жой: 62,
 123/—
ТУРАҚ II — ачиган қуюқ суг: 62/—
ТУРП — турп: 38/—
ТУРҒАЖАҚ ~ туражақ —
 турадиган жой: 209/—
ТУРҒУЗ — турғизмоқ: 62,
 110, 114, 115/—
ТУРГУР — қолмоқ, турмоқ: —/23
ТУРЛУҚ — чодирни ёпиш
 учун ишлатиладиган намак,
 кигиз: 62/—
ТУРМАҚ — турмоқ, турнш:
 134, 151/—
ТУРНА — турна: 63/15
ТУРНААҚ — хайр, эҳсон, са-
 дақа: 63/—
ТУРТУЧ — Туртуч (киши ис-
 ми): 62/—
ТУРУМЧАХ — икки ёшли
 туя: —/12
ТУРУНГАЙ — қирғийнинг бир
 тури: /—16
ТУРУШ — тиришмоқ, ҳаракат
 қилмоқ: 38/—
ТУТ — тутмоқ, ушламоқ: 39,
 62, 64/24
ТУТАҚ — лаб: 63/—
ТУТАМ — тутам, сиқим: 64/14
ТУТҒА — қилич сопи, тутқи-
 чи: 64/—
ТУТҚУН — тутқун, асир: 64/—
ТУТМАЧ — тутмоч (қипч.): 63,
 64/13
ТУТСАҚ — тутқун, асир: 64/—
ТУТУҚ — бош ёпинчиқ: 37/—
ТУТУЛ — тутилимоқ: 64/—
ТУТИЛМАҚ — ой тутулиши: 64/8
ТУТУРҒАН — гуруч: 64/12

т у т у ш — урушмоқ, гап та-
 лашмоқ; жанжаллашиб қол-
 моқ: 37/—
 т у х у м — тухум, уруғ: —/12
 т у ч — мис, жез: 62/10
 т у ч б ы р ғ у — карнай, бур-
 ғи: —/11
 т у ш — йўқламоқ, хабар олиб
 турмоқ, бориб турмоқ: 63/—
 т у ш а — тушовламоқ, кишан-
 ламоқ: 63/—
 т у ш а қ — тушов: 63/—
 т ў в м а — тугма: 40/—
 т ў в м а л а — тугмаламоқ,
 тугмани қадамоқ: 40/—
 т ў в ў н — мевасиз, ҳосилсиз:
 40/—
 т ў в ў р — тўри, фахрий жой:
 40/—
 т ў г а н — туганмоқ, тугаллан-
 моқ, тамом бўлмоқ: 39/—
 т ў г м а л а — ~ т ў в м а л а —
 тугмаламоқ, тугмани қа-
 дамоқ: —/46
 т ў з а л — тузалмоқ, тўғрилан-
 моқ: 39/—
 т ў к а н — туганмоқ, тугал-
 ланмоқ: —/69
 т ў к л ў алма — беҳи
 (қипч.): 39/—
 т ў к ў — тариқ: 40/—
 т ў к ў р — тукурмоқ, туфла-
 моқ: 39/34
 т ў к ў р м а к — тупурук, ту-
 пук: 39/—
 т ў л а к — кўр: 40/—
 т ў л к ў — тулки: 39/—
 т ў л к ў н — калхат: 40/—
 т ў м а н — ўн минг: 40, 50/—
 т ў н — кеча, кечаги кун: 40,
 50/17
 т ў н а — тунамоқ, тунаб қол-
 моқ: 40, 123, 125/—
 т ў н а к ў н — ўткан кеча:
 50/—
 т ў н к а ч а — ўтган кеча:
 50/—
 т ў н л а — кечаси, тунда: 40,
 135, 136/—
 т ў н л ў к — айлана, катта уй-
 нинг айланаси: 40/—
 т ў р а — ўтқазмоқ, экмoқ:
 38/—
 т ў р к — турк: 37, 148/—
 т ў р к м а н — туркман: 38/—

т ў р л ў — турли: 38/—
 т ў с к ў р — акса урмоқ, ак-
 сирмоқ: —/41
 Т ў т а л — Тугал (киши ис-
 ми): 37/—
 т ў т ў н — тутун: 37/10
 т ў ш — тушмоқ: 39/—

У

у в — майдаламоқ, янчмоқ:
 25/—
 у в у — заҳар: 26/—
 у ғ — чодирнинг устуни: 16/—
 у ғ а н — худо, тангри: 15/—
 у ғ л а — чодир устунини ўр-
 натмоқ: 16/—
 у д — уят: 9/—
 у з — уста, моҳир: 12/—
 у з — ўзмоқ: —/48
 у з а н — узаймоқ, узун бўл-
 моқ: 13/—
 у з а т — узатмоқ, узайтмоқ:
 13/58
 у з ғ у н — адашган: 12/—
 у з у н — узун: 13, 133, 140/—
 у з ы — ухламоқ, мизғимоқ
 тўқсуба): 26/—
 у з у — ухламоқ (булғ.): 9/—
 у й — эргашмоқ, бормоқ:
 26/—
 у й а — уя, ин: 27/16
 у й а д — уят: 9/—
 у й а л — уялмоқ: 27/—
 у й а п — уйғонмоқ: 26/—
 у й а н д у р — уйғотмоқ: 26/—
 у й а н у қ — уйғоқ, уйғонган:
 26, 102/—
 у й а т — уят: 27/—
 у й ғ а н — орқадан эргашган,
 бўйсунган: 26/—
 у й ы — ухламоқ: 26/—
 у й қ у — уйқу: 26/—
 у й у — ухламоқ: 9/—
 у й у з — қичима, тошма, қў-
 тир: —/14
 у й ў қ л а — мизғимоқ, ухла-
 моқ: —/85
 у қ — уқмоқ, тушунмоқ, бил-
 моқ: 17/—
 у қ т у р — уқтирмоқ, тушун-
 тирмоқ: 17/—
 у л а — уламоқ: 20/—
 у л а қ I — чопар, элчи: 21/—

улақ II — ҳовуз, булоқ: 22/—
ула л — чангимоқ, чанг кў-
тармоқ: —/26
ула н — ~ ула н — томир
ёймоқ, қувватланмоқ: 20/—
ула ш — узлуксиз: 20/—
ула н дур — томир ёйдир-
моқ, мустаҳкамламоқ: 21/—
улу — катта, улуғ, улкан: 20,
103, 113, 120/—
улу-I — увилламоқ, улимоқ:
20/—
улу-II — улуғланмоқ, улкан
бўлмоқ: 20/—
улу азу — озиқ тиш: 20/—
улу ана — буви, катта она:
20/—
улула — улуғламоқ, ҳурмат
қилмоқ: 20/—
улуллап — илдиз отмоқ,
мустаҳкамланмоқ: 21/—
ум — ишонмоқ: 23/—
ум сулуқ — ҳоҳланган, ис-
талган: 23/—
ум сун — серталаб, инжиқ,
серхархаша бўлмоқ (ҳоми-
ладор аёл ҳақида): 23/—
ун I — ун: 23/13
ун II — у: 118/—
ун йоғур — ун қормоқ,
хамир қилмоқ: 95/—
унлар — улар: 118/—
унут — унутмоқ, эсдан чи-
қармоқ: 24/84
ун — тешмоқ, ўймоқ: 25/—
ур — уруғ, тухум: 10/—
ур — урмоқ: 10, 108, 111, 115,
119, 120, 132, 134, 135, 138,
139, 140, 141, 144, 146, 147,
152, 153/—
урағут — хотин, аёл: 9,
102/—
урға — байроқ: 11, 102/—
урлуқ — уруғ: 10/—
урмақ — калтаклаш, уриш:
134, 135, 141, 152/—
урмақлық — урмоқлик,
калтаклаш: 141/—
урул — сандон: 10/—
урул ~ урыл — урилмоқ:
107, 108, 112, 115, 116, 134,
137, 141/—
урун — уринмоқ, эзмоқ,
жабр-зулм қилмоқ: —/60

уруспы — фоҳиша: 11/—
уруш — уруш: 108, 111, 115,
134, 135/—
уруш — урушмоқ: 111, 115/—
ус — I — ақл, гидрок, зеҳн:
14/13
ус — II — шам: —/13
услан — ақлли бўлмоқ:
15/—
услу — ақлли: 112, 147,
148/—
ут — уят, ор, номус: 27/—
ут — ютмоқ, ғалаба қилмоқ:
8, 15/67
утан — уялмоқ (туркм.):
27/25
уху ~ уқу — уйқу: —/11
уч I — бирор нарсанинг учи:
8, 145/—
уч II — думба, сағри: 8/—
уч III — гаров: 9/—
уч — учмоқ, парвоз қилмоқ:
8/60
уча ~ увча — орт, орқа,
сағри: 26/—
учала — орқасига, ортига
урмоқ, сағрисига урмоқ:
9/—
учан — кичик кема: 9/10
учар — бозор, бозор-учар:
9/—
учмақ — жаннат: 8, 102,
152/8
учуз — арзон: 9/—
учуз бол — арзон бўлмоқ,
осонлашмоқ: 9/—
ушақ — ушоқ, кичкина: 14/—

У

ўб — бирданига ичиб юбор-
моқ: 7/—
ўгў — бойқуш, бойўғли: 19/16
ўгўт — янчмоқ, парчаламоқ:
18/—
ўз — овқатнинг ёғи: 12, 65/—
ўз — узмоқ, узиб олмоқ: 12,
108, 110/—
ўзән — узанги: 12/—
ўзән — жабр қилмоқ: 23/—
ўзрә — узра: 13/19
ўзўк — узук, бўлинган, аж-
ралган: 108/—

ўз ўл — узилмоқ, ажралмоқ: 110/—
 ўз ўм — узум: 13, 59, 102/—
 ўз ўт — ўлик, мурда: —/14
 ўй айз — чивин, пашана: 27/15
 ўй ай — тизгин, юган (туркм.): :26/—
 ўй ай нл ай — юганламоқ: 26/—
 ўй ўт ай — юган (қипч.): 26, 102/—
 ўй ўк — уйук, уюм, тепа: 27/9
 ўк ўш — сон-саноқсиз, жуда кўп: 18, 78/—
 ўл — ҳўл, нам: 20/—
 ўл ай — бўлмоқ: 20/—
 ўл ай м — улашмоқ, бўлмоқ, бўлиб бермоқ: —/76
 ўли — ҳўлламоқ, намламоқ: 20/—
 ўлк айр — Ҳулкар юлдузи: 22/8
 ўлк ў — улгу, нишон: 21/—
 ўл ў — улуш, қисм, бўлак: 20/—
 ўл ўч — ўлчов: —/14
 ўл ўш — улуш, қисм, бўлак: 20/11
 ўн — товуш, ун, овоз: 23/—
 ўн-I — унмоқ, ундирмоқ: 23/—
 ўн-II — ғурурланмоқ, ўжарлик қилмоқ: 24/—
 ўн ай в ў — мағрур, ўжар: 24/—
 ўн ай г ў — мағрур, ўжар: 24/—
 ўнд ай — ундамоқ: 24/—
 ўр-I — ўсмоқ, ўрчимоқ, униб чиқмоқ: 10/—
 ўр-II — ҳурмоқ: 10/—
 ўр-III — ҳуштак чалмоқ: —/54
 ўрк ў — қўрқув, ҳуркув: 11/—
 ўрк ўз — ўстирмоқ, кўкар-тирмоқ: 10/—
 ўрк ўт — ҳуркитмоқ: 12/—
 ўрк ўч — ўркач: 11/—
 ўр ўк — ҳуркимоқ: қўрқмоқ: 12/—
 ўст — уст, устки томон: 135/—
 ўст ўн — устки, тепа қисм, юқори: 13/—
 ўт — калла-почанинг жуни-ни ўтда куйдириб тозала-моқ: 8/—

ўт ўр — тешмоқ, йиртмоқ: 8/—
 ўт ўрг ў — парма: 8/—
 ўч — уч (сон): 8, 9, 114, 116, 143, 144/16
 ўч й ўз — уч юз: —/17
 ўч ўн — учун: 9, 132, 133, 142, 145, 146/19
 ўч ўн чи — учинчи: 8, 144/—
 ўш — уюшмоқ; йнғилмоқ, тўпланмоқ: 14/—
 ўш ў — совқотмоқ, совуқ емоқ: —/36

Ф

ф а р а м а н — фармон, буйруқ: 101/—
 ф а р и ш т а — фаришта: —/8
 ф а р м а н — фармон: —/12
 ф и р и ш т и — фаришта: 101/—

Х

х а р п у з — тарвуз: 71/—
 х а ф т а н — темир совут: 67/—
 х а ч — бут, хоч: —/10
 х и р м а н — хирмон: —/9
 х и с м — қариндошлик, қар-дошлик: —/14
 х о ж а — хўжайин, хўжа: 69/—
 х о р о з — хўроз: —/16
 х о ш д а ш ~ қ о ш д а ш — дўст, ўртоқ, оға-пини: —/14
 х о ш о л — хурсанд бўлмоқ: —/14

Ҳ

ҳ а н у з — ҳануз: —/17
 ҳ а р — ҳар: —/19
 ҳ а р з а — бемаъни; ношуд: —/11
 ҳ е ч — ҳеч: —/19

Ч

ч а п — чопмоқ, чопиб ташла-моқ: 41/—
 ч а п а қ — кўздаги йиринг: 41/—

чапын — бирор нарсага тў-
сатдан ҳужум қилмоқ: 41/—
чапны — чални (турк қаби-
ласи): 41/—
чапут — эски кийим: 41/—
чапчық — чумчуқ: 41/—
чав — жанжал, шовқин, қич-
қириқ: 47/—
чавуш — хабарчи, жарчи:
47/—
чаға — чақа: 43/—
чаған — лочин: 43/—
чағанчуқ — лочин боласи:
105/—
чағылтылақ — қўйнинг
жунига ёпишган ҳар хил
ифлослик: 44, 103/—
чағыр — чақирмоқ, қичқир-
моқ: 43/55
чақ — чоқ: —/19
чақ — ёлмаоқ, кўз қисмоқ:
44/—
чақыр — кўз — кўккўз:
44/—
чақмақ — чақмоқ: 44/—
чал — тўқ сариқ от: 45/—
чал — чолмоқ (музыка):
45/—
чала — чала, битмаган, кам:
45/—
чалача — озгина: 45/—
чалық I — қайсар, қашанч
от: 45/—
чалық II — қилич солиш, қи-
лич била уриш: 45/—
Чалық — Чалиқ (киши ис-
ми): 45/—
чалыш — олишув, кураш:
—/11
чалқан — чайқалмоқ:
45/—
чалқын — ёмғирли кун: 45/8
чамға — ҳалқа, илмоқ,
банд: 46/—
чамур — ифлос, балчиқ, лой-
қа: 46/—
чанақ — коса, идиш: 46/—
чандыр — дурагай (қурама,
турк): 46/—
чара — чора, тadbир: 43/—
чардақ — чартоқ: —/18
чарлақ — ариқча, анҳорча:
—/10
чаруқ — чориқ, қишки оёқ
кийими: 42/—

чаршанбақ — чоршанба:
—/17
час — чанг; сароб: 43/—
чат — чок, чат: 41/—
чат — чокламоқ, чокини бир-
бирига қилиб тикмоқ: 41/—
чатан — кажава сават: 42/—
чатыр — чодир: 42/—
чатла — қирсилламоқ, қи-
сирламоқ: 42/—
чатуқ қашлу — туташ
қош: 41/—
чатул — чатилмоқ, чатиб
тикмоқ: 41/—
чач — уюм, хирмон, тўда:
42/—
чашут — жосус: 43/—
чашутла — чаштула —
жосуслик қилмоқ, сир оч-
моқ: 43, 104/—
чәпәр — шабқур: 41/—
чәпәр — кўз — шабқур:
41/—
чәпиш — тўрт ойлик улоқ:
41/—
чәвчән — машала, машғал:
47/—
чәйнә — чайнамоқ: —/63
чәк — тортмоқ, чекмоқ: 44/—
чәкә — ёзувдаги нуқта: 44/—
чәкәлән — яранинг тузал-
масдан чўзилиб кетishi:
44, 104/—
чәкәр — шакар: 45, 89/—
чәкәр ~ шәкәр — шакар:
—/13
чәкәр бөрәк — шакар бў-
рак (таом): 45/13
чәкирдәк — данак: 44/—
чәкүргә — чигиртка: —/15
чәкүч — чакнч: 44/—
чәлбәр — тиззадан келади-
ган сув: 45/—
чәлик — чиллак, чиллак
ўйинидаги таёқча: 45/—
чәмләк — кўза: 46/—
чәмрү — сабзи: 46/—
чәмүл — тортмоқ, силта-
моқ: —/72
чәнә — чана: 46/—
чәнг — чанг (музыка асбоби):
46/—
чәндәр — текширмоқ, ўр-
ганмоқ: 46/—
чәрни — чарли: 42/—

ч õ п — чўп, хас: 41/—
 ч õ в л и — сакрамоқ: ирғи-
 моқ, сапчимоқ: 47/—
 ч õ з — чўзмоқ: 43/—
 ч õ к — чўкмоқ, тиз чўкмоқ:
 44/—
 ч õ л к ä н — хира, шилқим:
 45/—
 ч õ м — чўмилмоқ: 46/—
 ч õ м ä л — орқа оёқларида
 турмоқ, чўнқаймоқ: 46/—
 ч õ м ч ä — чўмич: 46/—
 ч õ р ä к — чуррак нон, қотган
 нон: 42, 43/—
 ч у б а н — чипқон, яра: —/14
 ч у в а л д у з — жуволдиз: 45,
 103/—
 ч у г а н — ишқор: 43/—
 ч у г р а т — қатиқ, жўрғат:
 43/—
 ч у г р ы — кўнгил айнимоқ,
 қайт қилмоқ: 44/—
 ч у қ у р — чуқур: 44/—
 ч у л — жул, от ёпиғи: 45/—
 ч у л б а н — тиззагача бўлган
 сув: —/10
 ч у л л а — жул ёпмоқ: 45/—
 ч у м г а л а қ — говвос, богқәл-
 лоқ. балиқчи ўрдак: 46/—
 ч у ш — чуш (ундов): 43/—
 ч ў б ў к — ифлос хашак, чўп:
 41/—
 ч ў п р ä к — чўпрак (кийим):
 41/—
 ч ў в ў — бигиз: 47/—
 ч ў в ч ä н — бойқуш, бойўғли:
 —/16
 ч ў з б о л — енгил бўлмоқ,
 осон бўлмоқ; аҳамиятсиз
 бўлмоқ: 43/—
 ч ў з ў в — хат, ёзув: —/27
 ч ў к ў р г ä — чигиртка: 45/—
 ч ў л ä н — хўлланмоқ, сувга
 ботирилмоқ: —/27
 ч ў м ä н — чаманзор: 16/9
 ч ў н — чун: —/19, 20
 ч ў р и — чиримоқ: 43, 106,
 108/—

ч ў р ў к — чурук, эски: 108/—
 ч ў ч к ў р — чучкурмоқ: 17,
 42/—

Ш

ш а г и р т — шогирд: 102/—
 ш а қ л а қ — аҳмоқ, бемаъни:
 55/—
 ш а л г а м — шолғом: 55/—
 ш а м а г а ч и — шам ёғочи:
 55/—
 ш а м л у — шомли, сурияли:
 105/—
 ш а м л у г — шамли, сурияли:
 105/—
 ш а н б а ҳ — шанба: —/17
 ш а н у с — қарич: 55/—
 ш а р — шаҳар: 54/9
 ш а ф т а л у — шафтоли: 12/—
 ш а ҳ — шоҳ: 54/—
 ш а ҳ р — шаҳар: 54/—
 ш а ш ы к õ з л ў — ғилай кўз-
 аши: 55/—
 ш ä п ш ä п и — қиндан суғу-
 рилган қилич: 54, 102/—
 ш ä ш — ечмоқ: 55/—
 ш ä ш и л — ечилмоқ: —/33
 ш и м д и — энди, ҳозир: 55,
 117/17
 ш и р — шер, арслон: 54/—
 ш и р ш ä — эпчил: 54/—
 ш и ш I — шиш: 55/14
 ш и ш II — сих, кабоб сихи:
 54/—
 ш и ш — шишмоқ: 55/33
 ш и ш ä к — шишак, икки ёшли
 қўй: 55/12
 ш и ш б õ р ä к — шиш бўрак
 (таом): 30, 55/13
 ш и ш л ä — қовурмоқ, пишир-
 моқ: 55/55/
 ш и ш м ä к — шиш — /14
 ш у к р е т — шукур этмоқ:
 —/50

ч ә р и — күшин: 42, 92/11
ч ә р ч ә — бедана (татар):
43/—
ч ә т л ä — қирсилламоқ, чатна-
моқ: 116/—
ч ә т л ä в ү к — ёнғоқ: 42, 102,
116/—
ч ә т ү к — мушук: 42, 96/15
ч ä г ä б а р м а қ — чимчилоқ:
42/—
ч и ~ ч и й — қирғий: 41, 101/16
ч и ä т — пишлоқ: 41/—
ч и б ä н — чипқон: 41/—
ч и б и н — чивин: 41, 54/15
ч и г и т — чигит: 45/—
ч и й ä — қора олхұри: 47/—
ч и й и н — кашта, ипак билан
тикилган расм: 47/—
ч и к — хом, пишмаган: 44/—
ч и л — каклик: 45/16
ч и л ä — томчилаб, савалаб
ёғадиган ёмғир: 45/—
ч и л ä — севаламоқ, томчилаб
ёмғоқ: 45/—
ч и л ä н — намланмоқ, хұл
бұлмоқ: 45/—
ч и м — чим, чимзор: 46/—
ч и м д и — чимчиламоқ, чим-
тимоқ: 46/—
ч и м л ä — чимдимоқ, чимчи-
ламоқ: (Бейлик): 46/—
ч и р б и — шох, шабба, чўп:
—/9
ч и р к ä м ä — ширинлик; вара-
қн сомса: 42/—
ч и р к и н — чиркин: 43/—
ч и с ä — майдалаб ёғадиган
ёмғир: 43/—
ч и ч ä к ~ ч е ч ä к — чечак,
гул: 42/—
ч ы б ы қ — чибіқ, хипчин:
41/—
ч ы б ч ы қ — чумчуқ: 102/—
ч ы п ч а қ — чумчуқ: —/16
ч ы ғ а н — хасис, бахил: 43/—
ч ы ғ а н а қ — тирсак: 44,
102/—
ч ы ғ а р — чиқармоқ: 43/—
ч ы з — чизмоқ, ёзмоқ: 43,
145/76
ч ы з л а ш — ёзишмоқ, ёзил-
моқ: 43/27
ч ы з у в — чизіқ, ёзув: 43/—
ч ы қ — чиқ, шудринг: 44/8
ч ы қ - I — чиқмоқ: 43, 44, 63,

125, 126, 127, 139, 145/17
ч ы қ - II — чиқмоқ, кўтарилмоқ,
кўринмоқ: 44/17
ч ы қ - III — ўрамоқ: 44/—
ч ы қ а н о й — чиққан ой:
—/17
ч ы қ а р — чиқармоқ, суғуриб
олмоқ: 110/26
ч ы қ д у р ~ ч ы қ т у р — чи-
қартирмоқ, суғуртирмоқ:
110/—
ч ы қ ы н — ўрам, боғлам:
44/—
ч ы қ м а р — бахил, зикна, қиз-
ғанчиқ, қаттиқ: 44/—
ч ы қ р ы қ — чиғирик: 44/—
ч ы қ т ы ғ — қуёш чиқиши:
154/—
ч ы м а қ — оппоқ: 46/—
ч ы н д ы р — ўйламоқ, тах-
мин қилмоқ: 46/—
ч ы н қ а р - I — текширмоқ, ўр-
ганмоқ (Бейлик): 46/—
ч ы н қ а р - II — оғир, чуқур на-
фас олмоқ: —/39
ч ы н л ы қ — барка, баржа:
46/10
ч ы р — чир (ўйин): 43/—
ч ы р а — чироқ: 42/—
ч ы р а ғ — чироқ: 42/—
ч ы р а қ — чироқ (қипч.): 42/—
ч ы р а л ы қ — минора: 42/—
ч ы р л а в у қ — чирлавуқ (қуш
номи): 42/—
ч ы р л а қ I — чирлоқ (балиқ-
чи қуш): 42/—
ч ы р л а қ II — ариқча: 42/—
ч ы р л а м а — гўштлик сомса:
—/13
ч ы ч л а қ — жимжилоқ, чимчи-
лоқ (қипч.): 42/—
ч о ғ а н — лочин: —/15
ч о қ — жуда, бениҳоя, кўп:
44, 78/—
ч а қ м а р — чўқмор: 44/—
ч о қ р а — қийнамоқ: 44/—
ч о л п о н — чўлпон юлдузи:
45/8
ч о л м а қ — боғич, ўрайдиган
нарса: 45/—
ч о м а қ — тўқмоқ: 46/—
ч о р — оғир, чор-ночор, қаш-
шоқлик; азоб-уқубат: 42/—
ч о р а о т ы — чорак ўт: —/12
ч о р л в — шўрли: 42/—

ШАРҚ ФИЛОЛОГЛАРИНИНГ ТАДҚИҚОТЧИЛАРИ

Солиҳ Муталлибов ўзбек ва туркий тиллар тарихи бўйича иш олиб бораётган йирик ўзбек олимидир. Солиҳ Муталлибов 1900 йилда Тошкентда туғилди. Олимнинг отаси Мутал ака Тошкент шаҳридаги эски мактабларнинг бирида мактабдор эди, сўнгра фақат ҳусниҳат ўргатган.

Муталлибов дастлабки таълимни ўз оиласида олди. Оилада Солиҳ Муталлибов араб ва форс тилларини мукамал ўрганди ва шарқ халқларининг адабиёти бўйича пухта билимга эга бўлди. Улуғ Октябрь инқилобига гача Солиҳ ака мадрасада таҳсил кўрди, 1917 йилда муаллимлар тайёрлов курсига ўқишга қабул қилинди. Муаллимлар курсини битириши билан Форобий номи мактабга муаллим қилиб тайинланди. 1920 йилдан 5-интернатда мудирлик вазифасида ишлайди. 1924 йили Чигатой дарвозада Бедил номи мактаб ташкил этиб 1927 йилгача ўша ерда мудир бўлиб хизмат қилди. Шу билан бирга қисқа муддатли муаллимлар тайёрлаш курсида ҳам дарс олиб борди. 1927 йилда Самарқанд Педакадемиясига ўқишга кирди ва 1930 йили уни муваффақиятли битириб, мазкур институтда методикадан дарс бера бошлади. Айна вақтда 1928—1931 йилгача Самарқанд шаҳар культштабининг методисти бўлиб хизмат қилди. Бу ерда Солиҳ ака ҳафтада уч кун шаҳарнинг маданият ходимларига ўзбек ва тожик тилларида дарс бериш усулларини ўргатарди.

Муталлибов 1932 йилдан бошлаб Тошкентдаги 3-хотин-қизлар билим юртида муаллимлик қилди, сўнгра педагогика илмий-текшириш институтида илмий ходим бўлиб ишлади.

1936 йилда Солиҳ ака Ўзбекистон Фанлар академияси қошидаги Тил, адабиёт, тарих институтига аспирантурага ўқишга кирди ва аспирантуранинг охирги курсини Ленинградга бориб тугатди. Солиҳ Муталлибов 1940 йилдан бошлаб ҳозирги кунгача ЎзССР Фанлар академиясининг А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтининг катта илмий ходими бўлиб ишлаб келмоқда.

Солиҳ ака 1944 йилда «Алишер Навоийнинг «Ҳайрат ул-аброр» асарининг танқидий тексти» мавзуида кандидатлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди ва 1967 йилда Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асарининг ўзбек тилига таржимаси, талқини ва тадқиқоти асосида докторлик диссертациясини ёқлади.

Филология фанлари доктори, ўзбек ва туркий тиллар тарихининг кўзга кўринган тадқиқотчиси Солиҳ Муталлибов 1920 йилларда ўзбек хотин-қизлар ҳаёти ва болалар тарбиясига доир ҳикоя ва қўшиқлар ёзган бўлиб, «Собирнинг ҳоли», «Хурофот қурбони», «Нега қўли яра», «Хом меваларни узманг», «Паррандаларга озор берманг» каби асарлари ҳанузгача ўз аҳамиятини сақлаб келади.

Олимнинг адабиётга бўлган катта меҳри ҳозирги вақтда турли таржималарда ўз аксини топмоқда. Олим араб тилидан қатор бадий асарлар таржимонидир, жумладан ҳамма мароқ билан ўқиб келган «Минг бир кеча» (I том 1959; II том 1960; III том 1969) асари.

Солиҳ Муталлибов 1930 йилларда турли қўлланма ва дарсликлари билан саводсизликни тугатишда фаол иштирок этган ва бу борада қатор асарлар яратган: «Янги эл» (1929), «Алифбе ўқитувчиларига методик ёрдам» (1930), «Саводсизларни ўқитишга методик қўлланма» (1931), «Колхозчи Алифбе» (коллектив), «Колхозчи болалар учун ўқиш китоби», «I босқич мактабларда программа ва метод», «Тўғри ёзишда бир тажриба» (1934), «Ўқиш янглишларини тузатиш» (1938), «I—II синфларда ўқиш ва ёзиш методи», «Кўчириб ёзув масаласи» (1939) кабилар.

Солиҳ Муталлибов айниқса тил тарихига оид обидаларни ўрганишда, ўзбек тилининг тарихини текширишда, туркий халқларнинг қабилаларини аниқлашда ва уларнинг тарихий тараққиётини белгилашда ниҳоятда катта хизмат қилган, ўзбек тилининг тарихий грамма-

тикаси ва лексикологияси бўйича самарали илмий тадқиқот олиб борган. Алишер Навоий асарларини тўплаш ва чуқур ўрганиб нашр этишда фаол иштирок этган. Фан соҳиби, заҳматкаш олим Солиҳ Муталлибов қатор асарлар муаллифидир. Олимнинг эълон қилинган тадқиқотларидан «Навоийнинг «Вақфия» асари ҳақида» (1948), «Метатеза сўзлар тарихи» (1953), «Омоним ва полисемия сўзлар тарихи» (1954), «ХI аср ёдгорликларида феъл категорияси», «Антоним сўзлар тарихи» (1955), «Товушга тақлид сўзлар», «Сўзларда турли вариантлик» (1956), «Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк» (1959), «Алишер Навоийнинг афоризмлари» (1968) кабилар муҳим аҳамият касб этади.

Солиҳ Муталлибов Иттифоқимизда Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асарининг биринчи ноширидир¹.

Солиҳ ака Маҳмуд Кошғарий ҳақида қатор тадқиқотлар ёзган: «Маҳмуд Кошғарий луғати ва туркий тилларни ўрганишда унинг аҳамияти» (1947), «ХI аср филологи Маҳмуд Кошғарийнинг тилшуносликдаги фаолияти» (1957), «ХI аср филологи Маҳмуд Кошғарий ва унинг «Девону луғатит турк» асари» (1958), «Маҳмуд Кошғарий» (1967), «Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари» (1967, докторлик диссертациянинг автореферати) каби асарларда айниқса яққол кўзга ташланади.

Ананияш Зайончковский 1903 йил 12 ноябрда Вильно шаҳрида туғилди. Отаси кўп йиллар юрист ва маҳаллий қараимлар жамиятининг раҳбари бўлган.

А. Зайончковский бошланғич ва ўрта таълимотни Вильнода олди. У қараимлар орасида ўсди ва қараим, немис, француз, инглиз тилларини мукаммал эгаллади. Зайончковский 1925—1929 йилларда Краков университетининг шарқ факультетида ўқиди, машҳур шарқшунос олим Тадеуш Ковальскийда (1889—1942) таҳсил кўрди.

Краков университетини тугатгандан сўнг Берлин университетиде Вилли Банг-Кауп ҳузурида (1869—1934) туркологиядан билимини оширди. Бу ҳол А. Зайончковскийнинг 1929 йилда ҳимоя қилган кандидатлик

¹ Маҳмуд Кошғарий, Девону луғатит турк, I том, Тошкент, ЎзССР ФА нашриёти, 1960; II том, 1962; III том, 1963; IV том (Индекс), 1967.

диссертациясини нашрга тайёрлашда ўз аксини топди. Монография («Қараим тилида сўз ясовчи аффикслар») 1932 йили Краковда поляк тилида эълон қилинган ва ҳозирда туркий тилларни ўрганишда аҳамиятлидир.

А. Зайончковский 1930—1931 йилларда Париждаги миллий кутубхонада, Истанбулдаги Айа Софйа ва бошқа қўлғезмалар фондида усмонли турк тилига оид обидаларни чуқур ўрганди ва 1933 йили қадимги усмонли турк тили бўйича докторлик диссертациясини (Калила ва Димна, Қуръон тили) ҳимоя қилди. Бу икки монография кейинчалик (1934, 1937) нашр ҳам этилди.

А. Зайончковский 1933 йилда Варшава университети қошида махсус туркология кафедрасини ташкил қилди ва у ҳозирги пайтгача ушбу кафедранинг раҳбаридир.

А. Зайончковский 1946—1950 йилларда Краков университети қошидаги Шарқ институтининг директори, 1955—1958 йилларда Варшава университети қошидаги Шарқ институтининг директори бўлиб хизмат қилган.

Олим Польшада шарқшунослик фани мутахассисларини етиштиришда фаол иштирок этган. Зайончковский 1932 йилдан бошлаб олий ўқув юртларида турк, араб, форс тилларидан дарс бериб келмоқда.

Ананияш Зайончковский 1952 йилда Польша Фанлар академиясига мухбир аъзо, 1961 йили эса ҳақиқий аъзо қилиб сайланди. Академик Зайончковский 1948—1958 йилларда Польша шарқшунослик жамиятининг президенти, 1952 йилдан буён шарқшунослик комитетининг раисидир. Олим ўз навбатида 1953 йилда Польша Фанлар академияси қошида ташкил этилган Шарқшунослик институтининг директоридир.

Зайончковский бир неча давлатларнинг академия ва жамиятларининг аъзосидир. Зайончковский Москва (1956), Иерусалим (1957), Майнц (1958), Неаполь (1958), Берлин (1960), Истанбул (1962) университет ва институтларида лекциялар ўқиган. У 1960 йилдан Гумбольд университетининг фахрий докторидир.

Зайончковский шарқшунослар конференция ва конгрессларининг актив иштирокчиси сифатида ҳам ҳурмат-эътиборга лойиқ олимдир.

Ананияш Зайончковский 1932—1939, 1946—1948 йилларда «Mysl Karaimska», 1949—1952 йилларда «Przeglad Orientalistyczny», 1953—1958 йилларда «Rocznik

Orientalistyczny» журналларининг асосчиси ва бош муҳаррири бўлиб ишлади.

А. Зайончковский Польша Фанлар академиясининг шарқшунослик комитети 1954—1962 йилларда эълон қилган 11 томлик китобнинг ноширидир. Польшада шарқшунослар, туркологларнинг илмий мактабини яратган олимнинг катта хизматларини инobatга олиб Польша ҳукумати уни орден ва медаллар билан тақдирлаган.

А. Зайончковский туркологиянинг жуда кам ўрганилган ва айни замонда ниҳоятда мураккаб тармоқларига катта ҳисса қўшган ва қўшмоқда.

Олим 300 дан ортиқ асар яратган, булардан 25 тачаси монографик китобларни ташкил этади.

А. Зайончковский шарқшуносликнинг қуйидаги соҳаларида баракали илмий асарлар яратган; 1) умумий туркология (сўз, ўзак структураси, семантика, лексика, туркий тилларнинг этимологик луғати) бўйича; 2) қадимги ва ўрта аср усмонли турк тилининг лексикаси, грамматикаси ва обидалар тилини тадқиқот қилиш борасида; 3) Хоразм обидалари (Қутбнинг «Хусрав ва Ширин» достони)нинг тили бўйича; 4) форс ва турк адабиётининг стили бўйича; 5) XIV—XV аср шоирларининг (Қутб, Шайхий) асарларини нашр қилиш борасида; 6) форс адабиётининг классикларини таржима ва нашр қилиш (Ҳофиз) бўйича; 7) қараим ва қипчоқ тиллари бўйича; 8) Мисрда яратилган туркий обидалар («Шоҳнома», «Исфандиёр тарихи») луғат ва грамматикалар бўйича; 9) ҳазарлар бўйича; 10) «Кодикс Куманикс» бўйича; 11) туркий ва славян халқларининг ўзаро муносабатлари (туркий сўзлар славян тилларида) каби проблемаларни ҳал этишга бағишланган.

Ананияш Зайончковскийнинг XIV—XVI аср обидалар тилига бағишланган асарлари алоҳида аҳамият ва таҳсинга сазовор. Олимнинг XIV асрда Жамолиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ат-Туркий томонидан ёзилган «Китобу булғат ал-муштоқ фил-луғат-ил-турк вал қифчоқ»қа бағишланган тадқиқотлари ана шулар жумласидан.

Ананияш Зайончковский 1970 йил май ойида вафот этди.

Бесим Аталай Туркиянинг йирик тилшунос олим ва адибларидан биридир. Бесим Аталай 1882 йилда Кутаҳё

вилоятининг Ушоқ қишлоғида туғилди. Отаси Инжа Маҳмат Чавуш темирчи бўлиб, онаси кўчманчи Хожа Валибейлар оиласидан эди. Аталай бошланғич, ўрта ва мадраса таълимини Ушоқда олди. У форс, араб тилларини, усмонли турк ҳамда шарқ адабиётини пухта ўрганди ва шеърлар ёзди. Аталай шеърлари «Оҳанг» (Измир) газетасида эълон қилинди. У оилавий сабаблар натижасида Ушоқдаги мадрасани тугатмай, Истанбулга кетишга мажбур бўлди ва бу ерда «Шаҳзода жомий» да Хожа Аҳмат ҳузурда ўқишини давом эттиради. Аталай «Мактаби нувоб» (Нойнблар мактаби) га имтиҳон топшира олмай, «Дор-ул-муаллимин» (Муаллимлар мактаби)га ўқишга кирди ва 1906 йили мактабни тугатиб Туркиянинг турли вилоят ва шаҳарларида Конйа, Трабзон, Анқара, Мараш, Ичел, Ниг кабиларда ўқитувчилик қилди ва маориф бўлимларида хизматда бўлди.

Аталай 1920 йилда Туркиянинг Буюк Миллат Мажлисининг депутати қилиб сайланди. У Мажлиснинг I—VII йиғилишларининг депутати бўлди. Бесим Аталай узоқ йиллар давомида Анқара университетининг тил, тарих ва география факультетларининг форс ва усмонли турк тиллари профессори бўлган. Аталай Турк тили жамиятининг асосчиларидан биридир. У 1932—1950 йилларда жамиятнинг марказий ҳайъатида актив иштирокчи бўлган. Бесим Аталай 1965 йил 7 ноябрда 83 ёшда Анқарада вафот этган.

Аталай ўнлаб йирик монография, юзлаб мақола, қатор пьеса, шеър ва ҳикоялар тўпламларининг муаллифидир.

Поэзия ва драматургия соҳаларида баракали ижодий ишларидан диққатга сазоворлари: «Суна билан чўпон ҳикояси» (1939), «Бош болалари» (уч пардалик пьеса, 1927), «Жўнк» (шеър ва ҳикоялар, 1931) кабилар.

Бесим Аталай усмонли турк халқи тарихи ва адабиётининг йирик тадқиқотчисидир. Аталайнинг «Мараш шаҳарининг тарихи ва географияси» (1921), «Бектошийлик ва адабиёт» (1922), «Турк зафарига армуғон: хилофат, салтанат ва республика ҳақида» (1923), «Турк тили қуроллари» (1931), «Турк улуғлари ё турк отлари» (1935) каби асарлари Туркияда ҳанузгача фойдаланилади.

Аталай усмонли турк халқининг оғзаки ижодидан бой материаллар тўплаб нашр этди. Фольклористлар орасида Аталайнинг «Шакарія дostonи» (1921), «Унинчи йил дostonи» (1933) каби нашрлари ижобий баҳоланган.

Бесим Аталай 60 йиллик илмий-педагогик фаолиятида, туркий халқларнинг тил ва маданият тарихига оид манбаларни, айниқса шарқ филологларининг асарларини таржима, таҳлил, тадқиқот ва тарғибот қилган олимдир.

Аталай Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асарини араб тилидан турк тилига мукаммал таржима қилиб, 1939—1943 йилларда беш жилдлик китоб тарзида чоп эттирган.

Аталай XIV асрда Сурияда ноаниқ муаллиф томонидан яратилган «Китоб ат-туҳфа аз-зақийа фи-луғатит-туркийа»ни 1945 йили Истанбулда эълон этди. У 1949 йили Истанбулда, фақат Туркияда сақланаётган қўлёзмалар асосида, Мулла Ибн Муҳаммад Солиҳнинг «Аш-шазур аз-заҳабийа ва-л-қитаъ ал-аҳмадийа фи-л-луғатит-туркийа» асарини нашр қилди.

Аталай «Муйассират-ул-улум» (таржима, индекс, факсимиле, 1946), «Қуръон таржимаси» (1960), «Санглох» каби асарларнинг ноширидир.

Аталай усмонли турк тили лексикологияси, морфологияси, синтаксиси, тарихининг йирик мутахассисидир. У «Туркчада -мен/-ман аффикслари» (1940), «Турк тилининг аффикс ва ўзаклари юзасидан кузатишлар» (1942), «Турк тилида сўз ясалиш йўллари» (1946) каби китоблари билан ҳам танилган.